EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Název projektu	Rozvoj vzdělávání na Slezské univerzitě v Opavě
Registrační číslo projektu	CZ.02.2.69/0.0./0.0/16_015/0002400

Multikulturní aspekty sociální péče

Distanční studijní text

Lubomír Nenička

Karviná 2019

SLEZSKÁ UNIVERZITA
OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINÉ

Obor: Sociální politika, sociologie, sociální antropologie, historie, etnologie

Klíčová slova: Kultura, multikulturalismus, sociální péče, migrace

Anotace: Cílem studijní opory ukázat vazbu kulturních rozdílů, migrace a sociální politiky. Studijní opora se zaměří na pochopení mezikulturních rozdílů jednotlivých sociálních skupin.

© **Slezská univerzita v Opavě**
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné

Autor: **Mgr. Lubomír Nenička, Ph. D.**

Recenzenti: **doc. Ing. Eva Sikorová, CSc.**
Mgr. Ivona Buryová, Ph.D.

ISBN **978-80-7510-363-5**

Obsah

ÚVODEM 5
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY 6
1 SOCIÁLNÍ PÉČE A KULTURA 7
1.1 Sociální péče a její podoby v ČR 8
1.2 Kultura – její pojetí a význam 9
1.3 Různost kultur a jejich charakteristiky 10
2 MULTIKULTURALISMUS A JEHO PROMĚNY 16
2.1 Definice multikulturalismu a jeho typy 16
2.2 Vznik a vývoj multikulturní politiky 18
2.3 Kritika multikulturalismu 19
3 TEORETICKÉ ASPEKTY MIGRACE 23
3.1 Základní pojmy související s migrací 24
3.2 Teorie a typy migrace 26
3.3 Migrační politika a integrace imigrantů 29
4 FENOMÉN MIGRACE V MINULOSTI EVROPY A ČESKÝCH ZEMÍ 33
4.1 Migrace v proměnách dějin 34
4.2 Ekonomická imigrace v 19. a 20. století 35
4.3 Migrace v meziválečném období 36
5 MIGRACE V EVROPĚ OD II. SVĚTOVÉ VÁLKY PO SOUČASNOST 41
5.1 Migrace v Evropě po II. světové válce 42
5.2 Změny migrační politiky od 70. let 20. století 44
5.3 Přistěhovalectví a dopady změn v islámském světě 45
6 MIGRAČNÍ POLITIKA NA ÚROVNI EVROPSKÉ UNIE 50
6.1 Formování společné migrační a azylové politiky EU 50
6.2 Nové tendence v migrační a azylové politice po roce 2000 52
6.3 Politika EU v době tzv. migrační krize 53
7 MIGRACE A ČESKOSLOVENSKO V LETECH 1918-1989 59
7.1 Národnostní vývoj a imigrační politika meziválečného Československa 60
7.2 Migrace a změny národnostní struktury v letech 1938-1948 62
7.3 Migrace v době komunistického režimu 64

8 PROMĚNY ČESKÉ MIGRAČNÍ POLITIKY OD 90. LET 20. STOLETÍ 68
8.1 Migrace a Česká republika – situace v 90. letech 69
8.2 Migrační politika a vstup do EU 71
8.3 Nové tendence v migrační politice ČR (2008-2018) 74
9 INTEGRACE CIZINCŮ A INTEGRAČNÍ POLITIKA V ČR 79
9.1 Podmínky pro integraci cizinců v ČR 80
9.2 Vybrané aspekty integrace 83
9.3 Integrace cizinců a sociální systém ČR 86
10 HLAVNÍ SKUPINY CIZINCŮ A PŘÍSLUŠNÍKŮ NÁRODNOSTNÍCH MENŠIN V ČR 90
10.1 Slováci v ČR 91
10.2 Ukrajinci v ČR 94
10.3 Vietnamci v ČR 97
11 DALŠÍ SKUPINY CIZINCŮ A NÁRODNOSTNÍ MENŠINY V ČR 104
11.1 Národnostní menšiny a cizinci z evropských zemí 105
11.2 Cizinci ze zemí Východní Asie 107
11.3 Cizinci z muslimských zemí 109
12 ROMSKÉ ETNIKUM A JEHO SPECIFIKA 112
12.1 Charakteristika romského etnika 113
12.2 Historie Romů v českých zemích 115
12.3 Romové v ČR a jejich specifika 121
13 MULTIKULTURNÍ PŘÍSTUPY V SOCIÁLNÍ PÉČI V ČR 125
13.1 Multikulturní výchova a její podoby v ČR 126
13.2 Kulturně kompetentní péče 129
13.3 Specifika sociální práce s cizinci a příslušníky etnických menšin v ČR 131
LITERATURA 134
SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY 138
PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON 139

ÚVODEM

Postupující globalizace sebou nese stále častější zkušenost s kulturní rozmanitostí, která se týká ve větší míře i zemí střední Evropy, včetně České republiky. Předkládaná studijní opora ke kurzu Multikulturní aspekty sociální péče pojednává o různých podobách kulturní rozmanitosti ve vztahu k sociální péči. Jejím cílem je ukázat vazbu kulturních rozdílů, migrace a sociální politiky. Studijní opora se zaměří na pochopení mezikulturních rozdílů jednotlivých sociálních skupin, kterými se bude zabývat na evropské úrovni i v konkrétních poměrech České republiky. Téma studijní opory má interdisciplinární charakter. Budou zde zprostředkovány poznatky ze sociální politiky, sociální antropologie, sociologie, historie, etnografie či ekonomie. V textu budou kombinovány teoreticky pojaté kapitoly s částmi, které budou mít částečně praktický ráz vztahující se k situaci v ČR.

Studijní opora vychází z relevantní odborné literatury, cituje příslušné právní normy, užívá rovněž vybraných úředních dokumentů, informací z webových portálů národních i evropských institucí, výzkumných zpráv i statistických materiálů. Nahlíží tak danou problematiku z různých perspektiv a odkazuje také k dalším zdrojům informací, které lze při studiu využít. Text má formát distanční studijní opory a proto obsahuje řadu pomocných distančních prvků, které poukazují na nejdůležitější části jednotlivých kapitol, zahrnují testové otázky i dílčí shrnutí, a měly by tak přispět k usnadnění Vašeho studia.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Studijní materiál ke kurzu Multikulturní aspekty sociální péče je členěn do třinácti kapitol, které pojednávají o jednotlivých tématech souvisejících s danou problematikou v obecné i konkrétnější rovině. Úvodní kapitoly představí hlavní pojmy, které budou v textu dále používány, a také k nim se vztahující teoretické koncepty. Vymezeny tak budou pojmy sociální péče, kultura, multikulturalismus. Značná pozornost v této opoře bude věnována problematice migrace, a proto budou v příslušné kapitole definovány základní pojmy z této oblasti.

Další kapitoly už budou zaměřeny konkrétněji na proměny migrace a migračních politiky v minulosti s důrazem na jejich vývoj ve 20. století. Zvláštní prostor zde dostane líčení migrace v Evropě v druhé polovině 20. století a společné migrační politiky na úrovni Evropské unie. Další kapitoly podrobně přiblíží migrační vývoj v Československu, respektive v České republice od 90. let 20. století po současnost. Poté budou v několika kapitolách představeny hlavní etnické a národnostní skupiny v ČR a jejich sociokulturní specifika. Závěrečná kapitola se zaměří na kulturní aspekty sociální péče, které přiblíží na příkladech sociální práce s vybranými sociokulturními skupinami v ČR.

1 SOCIÁLNÍ PÉČE A KULTURA

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Úvodní kapitola se zaměří na vazbu sociální péče a kultury. V první části budou připomenuty základní pojmy a teoretické souvislosti z oblasti sociální péče. Další části první kapitoly konkrétně přiblíží různá pojetí kultury a měnící se přístupy k jejímu vymezování. Budou představeny vybrané termíny, které jsou užívány v souvislosti s různými kulturami a vztahy mezi nimi. Zvláštní pozornost bude věnována tzv. kulturním dimenzím, které lze také aplikovat v rámci sociální péče.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- vysvětlit základní pojmy související se sociální péčí
- charakterizovat systém sociálních služeb v ČR
- vymezit termín kultura a jeho původ
- charakterizovat hlavní pojmy týkající se vztahů mezi různými kulturami
- vysvětlit podstatu jednotlivých dimenzí národních kultur

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový čas doporučený k prostudování kapitoly je 2 hodiny. Doba potřebná pro studium jednotlivých kapitol je samozřejmě individuální a bude ovlivněna také Vašimi předchozími znalostmi dané problematiky i zájmem o jednotlivá témata.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Sociální péče, sociální služby, sociální péče, kultura, kulturní dimenze, interkulturní komunikace.

1.1 Sociální péče a její podoby v ČR

Úvodní podkapitola představí základní charakteristiky sociální péče a související pojmy, které zde budou přiblíženy primárně v českém kontextu. Sociální péče lze v obecném pojetí chápat jako péči o sociálně potřebné. V případě České republiky je sociální péče definována jako část sociální ochrany, která je poskytována sociálně potřebným mimo rámec sociálního pojištění a státní sociální podpory. V tomto pojetí může být chápána jako „*nejstarší forma veřejné sociální solidarity*“ (Tomeš, 2011, s. 232). Termín sociální péče byl tradičně součástí českého právního řádu. Se stejným významem se však prosazuje také označení „sociální pomoc“, která může být poskytována ve dvou základních formách – v podobě sociálních dávek a sociálních služeb (Kahoun, 2009, s. 29). Samotný systém sociálního zabezpečení v ČR stojí na několika základních pilířích:

- Systém sociálního pojištění (zdravotní a sociální)
- Systém státní sociální podpory (např. rodičovský příspěvek, příspěvek na bydlení, přídavky na dítě)
- Systém sociální pomoci (dávky v hmotné nouzi, dávky sociální péče)

Vzhledem k zaměření této studijní opory budou v této úvodní části představeny legislativní vymezení vybraných oblastí sociální politiky a sociální péče. Jednou z těchto oblastí jsou **sociální služby**. V ČR definuje sociální služby**,** jejich cíle, typy a druhy **Zákon č. 108/2006 o sociálních službách.** Zde jsou sociální služby definovány jako „*činnost či soubor činností zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění či prevence sociálního vyloučení.*“ Sociální služby jsou podle uvedeného zákona poskytovány také vybraným skupinám cizích státních příslušníků, jak bude konkrétně popsáno v příslušné části kapitoly 5. Jedním ze způsobů zajišťování sociálních služeb ze strany státu je příspěvek na péči, na nějž má nárok osoba vyžadující v důsledku dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu pomoc jiné fyzické osoby. Zákon také vymezuje základní **druhy sociálních služeb,** které zahrnují:

- Sociální poradenství
- Služby sociální péče
- Služby sociální prevence

Citovaný zákon také definuje **formy poskytování sociálních služeb**, mezi něž patří služby **pobytové, ambulantní** (uživatel služeb za nimi dochází) a **terénní** (jsou poskytovány v přirozeném sociálním prostředí uživatele). Mezi základní zařízení nabízející sociální služby patří centra denních služeb, denní stacionáře, domovy pro osoby se zdravotním postižením, domovy pro seniory, chráněné bydlení, azylové domy, noclehárny, sociální poradny či sociálně terapeutické dílny. Jednotlivé druhy sociálních služeb jsou v uvedeném zákoně podrobněji charakterizovány. Konkrétně **sociální poradenství** je rozdělováno na základní (zaměřené na řešení nepříznivé sociální situace) a odborné (zaměřené na potřeby a problémy různých sociálních skupin). **Služby sociální péče** mají přispět k zajištění fyzické a psychické soběstačnosti jejich uživatelů a mají podpořit jejich zapojení do běžného života společnosti. Mezi tyto typy sociálních služeb jsou zahrnovány pečovatelské služby,

centra denních služeb, denní a týdenní stacionáře, domovy pro osoby se zdravotním postižením či domovy pro seniory. **Služby sociální prevence** mají bránit sociálnímu vyloučení osob, ohrožených krizovými situacemi i životními návyky či způsobem života. Dalším cílem tohoto druhu služeb je ochrana společnosti „*před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů*." Mezi konkrétní preventivně zaměřené služby jsou řazeny raná péče, tlumočnické služby, azylové domy, sociálně terapeutické dílny či terénní programy.

S poskytováním sociálních služeb je úzce spojena **sociální práce.** Také v tomto případě existují různé definice, které akcentují různé aspekty tohoto pojmu. Obecně lze sociální práci vymezit jako „*praktickou činnost i společenskovědní disciplínu, jejímž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů*." (Šámalová a Tomeš, 2018, s. 109). V rámci pomáhajících profesí má sociální práce výjimečnou pozici, protože na rozdíl od nich k situaci klientů přistupuje komplexně. V případě ČR je sociální práce regulována citovaným zákonem o sociálních službách, který vymezuje činnosti sociálního pracovníka a také předpoklady pro výkon povolání včetně odborné způsobilosti. Podle § 109 zmíněného zákona má sociální pracovník vykonávat sociální šetření a zajišťuje sociální agendu, která zahrnuje mj. „*řešení sociálně právních problémů v zařízeních poskytujících služby sociální péče"*. K činnostem sociálního pracovníka patří také zjišťování potřeb obyvatel obcí a krajů a koordinace poskytování sociálních služeb.

1.2 Kultura – její pojetí a význam

Pro pochopení vlivu kulturních specifik v sociální sféře je nejprve nutno vymezit samotný pojem kultura. V obecném povědomí je termín kultura často používán v úzkém pojetí v souvislosti s uměleckou činností, ve skutečnosti jde o označení s daleko širším dosahem. Kulturu lze definovat různými způsoby. Autor koncepce získávání kulturních kompetencí Larry Purnell kulturu charakterizuje jako „*souhrn vzorců chování, umění, víry, hodnot, zvyků, životního stylu a všech produktů lidské práce a myšlení, který je předáván v procesu socializace."*(Tóthová, 2012, s. 16). Kulturu je možno definovat také jako „*souhrn životních forem, hodnotových představ a životních podmínek obyvatel na časově a prostorově vymezeném úseku*." (Zelenková, 2014, s. 7). V tomto pojetí je tedy kultura chápána jako souhrnné pojmenování různých způsobů myšlení, cítění a jednání (Hofstede, 2001, s. 14).

Samotný termín kultura má latinský původ a jeho počátky sahají do období antiky. **Pojem se odvozuje od latinského slova „colere",** které lze překládat jako **obdělávat, kultivovat či obydlovat** (Soukup, 2011, s. 37). Jako první uvedený termín začal používat římský filozof a politik **Marcus Tullius Cicero** (106-43 př. Kr.), který ve svém díle *Tuskulské hovory* označil filozofii za kulturu (pěstění) ducha a jeho zásluhou se tak začalo prosazovat ztotožňování kultury s lidskou vzdělaností. Antické pojetí kultury bylo dále rozvíjeno po nástupu renesance a humanismu. Změnu při vymezování kultury přinesl v 17. století německý historik a právník **Samuel von Pulendorf**, který tento **termín začal užívat poprvé samostatně bez spojení s dalšími pojmy**. Pulendorf kulturou označoval všechny výtvory lidské společnosti, jako jsou instituce, jazyky, věda, morálka, zvyky, odívání či bydlení. Kulturou se v dalších staletích zabývaly nově se vytvářející vědy jako etnografie a antropologie. (Vodáková et al., 2000, s. 85-87).

V 19. století pojem kultura nově formálně definoval britský antropolog **Edward Burnett Tylor,** jenž byl ovlivněn německými učenci a termín kultura převzal právě z německé jazykové oblasti. Tylor ve svém díle *Primitivní kultura* (1871) formuloval následující antropologickou definici: „ *Kultura neboli civilizace, chápaná ve svém nejširším etnografickém významu, je komplexní celek, který zahrnuje znalosti, víru, umění, mravy, právo, obyčeje a všechny další schopnosti a zvyky osvojené člověkem jako členem společnosti*.“ (Soukup, 2011, s. 38-39). Tylorovo pojetí kultury se postupně prosadilo i v dalších zemích a stalo se obecně přijímaným. V duchu antropologického přístupu může kultura vystupovat v podobě artefaktů (lidských výtvorů), sociokulturních regulativů (hodnot, norem, kulturních vzorců), idejí a institucí organizujících lidské chování (Vodáková et al., 2000, s. 89).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Moderní vymezení kultury pochází z 19. století a zahrnuje lidské výtvory, hodnoty, normy, ideje a instituce organizující lidské chování.

Jak připomíná holandský odborník na kulturní rozdíly Geert Hofstede (2007) kultura je osvojována učením a je dána sociálním prostředím. Podle stejného autora lze charakterizovat čtyři základní **projevy kultury,** jimiž jsou **symboly, hrdinové, rituály a hodnoty**. První z nich – symboly – představují nejpovrchnější vrstvu kultury, která může mít podobu slov, gest, obrazů či předmětů. Symboly se mohou v čase často měnit a také bývají hojně napodobovány. Za hrdiny jsou považovány žijící, zesnulé i vymyšlené osoby, vykazující charakteristiky v dané kultuře ceněné. Dalším projevem kultury jsou rituály jako kolektivní činnosti bez věcného obsahu, které jsou považovány za společensky významné. Patří mezi ně např. způsoby zdravení, různé ceremonie, slavnosti či projevy uznání. Poslední z uvedených projevů – hodnoty – označuje Hofstede za jádro kultury, které se vztahuje k rozlišování protikladů zlého a dobrého, bezpečného a nebezpečného, zakázaného a povoleného, přirozeného a nepřirozeného či racionálního a iracionálního. Při charakterizování kultury se užívá také **metafora ledovce**. Jeho viditelnou částí „nad vodou“ představují symboly, hrdiny a rituály dané kultury, skrytá zůstává větší část „ledovce“, symbolizující její hodnoty či normy (Kutnohorská, 2013, s. 23).

1.3 Různost kultur a jejich charakteristiky

Představa jediné univerzální kultury je obtížně udržitelná při existenci rozdílných hodnot, norem, typů myšlení i chování, zvyků a rituálů. Tato různost je dána odlišností historického vývoje a působením řady faktorů (politických, ekonomických, sociálních, geografických, klimatických apod.), které se přitom uplatňovaly. Vztahy mezi různými kulturami můžou mít podobu vzájemného ovlivňování, prolínání nebo mají nepřátelský a konfliktní charakter. Povahy vztahů mezi kulturami se týkají následující pojmy. Prvním z nich je **akulturace**, která označuje přejímání prvků jiných kultur jednotlivci či skupinami. Naproti

tomu proces včlenění do cizí kultury nese název **enkulturace**. Tyto procesy často komplikují **kulturní stereotypy** jako schématické názory na určité skupiny, na jejichž základě jsou také posuzováni jejich jednotliví příslušníci (Zeleníková, 2014). Setkání s jinou kulturou nezřídka provází tzv. **kulturní šok** jako bezprostřední reakce na kulturní odlišnosti, která má ráz psychologické dezorientace vycházející ze špatného pochopení cizí kultury. Zpravidla se vymezují **čtyři fáze kulturního šoku** (Bejček, 2016, s. 57):

- **Nadšení** – projevuje se bezprostředně do jiné země a bývá projevem euforie z povrchně vnímané odlišnosti.
- **Frustrace** – představuje určité vystřízlivění z prvotního nadšení, které se dostavuje psychického vyčerpání z přemíry odlišnosti. Projevuje se rostoucí kritikou odlišných kulturních specifik a může vést až k rozhodnutí vrátit se do země původu.
- **Přizpůsobení** – nastává po uplynutí určité doby, jejíž délka bývá individuální. Delší pobyt v jiné zemi pomáhá rozvíjet komunikaci s místními obyvateli a vede k hlubšímu poznání jejich kultury a jejímu osvojení si.
- **Návrat** – vztahuje se k možným obtížím při zpětné adaptaci na domovské prostředí, které může být v důsledku dlouhodobého pobytu v jiné zemi vnímáno s odstupem či přímo kriticky.

DEFINICE Df

Akulturace – přejímání prvků odlišné kultury jednotlivci či skupinami

Enkulturace – proces včlenění do jiné kultury

Kulturní stereotypy - schématické názory na určité skupiny, na jejichž základě jsou také posuzováni jejich jednotliví příslušníci

Kulturní šok – bezprostřední reakce na odlišnost jiné kultury

Ke vztahům mezi různými kulturami patří také **interkulturní komunikace**. Tento pojem lze charakterizovat jako komunikaci mezi příslušníky odlišných kultur, která je touto odlišností zásadně ovlivněna (Bejček, 2016, s. 101). Také interkulturní komunikaci lze ovšem vymezovat různými způsoby. Lze ji chápat jako proces verbálního a neverbálního sdělování, jako vědeckou teorii i jako vzdělávací a podpůrné aktivity orientované na praxi. Přesnější definice interkulturní komunikaci označuje jako „*procesy interakce a sdělování probíhající v nejrůznějších typech situací, při nichž komunikujícími partnery příslušníci jazykově a/nebo kulturně odlišných etnik, národů, rasových či náboženských společenství*“ (Průcha, 2010, s. 13,16). Právě interkulturní komunikace hraje klíčovou roli v procesu akulturace. Na komunikaci mezi příslušníky různých kultur mohou působit odlišnosti jazyků komunikujících stran, či existence tzv. zprostředkovacího jazyka (nejtypičtěji angličtiny) a míra odlišnosti jednotlivých kultur.

Jednotlivé kultury jsou charakterizovány na základě různých klasifikačních znaků, které definují jejich osobitost. Autorem jedné z nejznámějších a nejvlivnějších klasifikací je už citovaný **Geert Hofstede.** Tento holandský autor ve své knize *Culture Consequences* z roku 1980 vymezil **pět základních dimenzí národních kultur**. Jako kulturní dimenzi Hofstede definoval takový aspekt kultury, který je měřitelný ve vztahu k jiným kulturám. Jednotlivé dimenze vyvodil z výzkumu, který provedl v roce 1974 mezi zaměstnanci poboček firmy IBM. Výzkumu se účastnili zaměstnanci z více než 50 zemí světa, kteří se odlišovali pouze národnostmi. Z jejich odpovědí vyplývaly kulturní rozdíly, typické pro jednotlivé národnosti. Hofstede definoval nejprve čtyři základní témata, kde byly tyto rozdíly patrné. Označil je jako **vzdálenost moci, kolektivismus versus individualismus**, **feminita versus maskulinita** a **vyhýbání se nejistotě**. Později byla na základě dalšího výzkumu – tzv. Čínského dotazníku hodnot – identifikována pátá dimenze, která byla nazvána **dlouhodobá a krátkodobá orientace**.

DALŠÍ ZDROJE

Podrobnější představení jednotlivých dimenzí národních kultur a dalších souvislostí viz HOFSTEDE, G., 2007. *Kultury a organizace. Software lidské mysli.* Praha: Linde. ISBN 978-80-86131-70-2.

První z uvedených dimenzí – **vzdálenost moci** – vymezuje Hofstede (2007, s. 45) následovně: „Vzdálenost moci lze definovat jako rozsah, v němž méně mocní členové institucí a organizací v dané zemi předpokládají a přijímají skutečnost, že moc je rozdělována nerovně.“ Pro kultury s velkou vzdáleností moci je typické výrazně hierarchické uspořádání, nerovnost v společenských vztazích, jež se projevuje např. silnou autoritou rodičů vůči dětem, učitelů vůči studentům, nadřízených vůči podřízeným apod. Naopak země s malou vzdáleností moci charakterizují neformálnost vztahů a větší rovnost mezi různými skupinami. Příčiny rozdílů ve vzdálenosti moci lze hledat v odlišných historických zkušenostech, klimatických podmínkách a s nimi souvisejícím přírodním bohatstvím či ve velikosti populaci. Větší vzdálenost moci je např. patrná v zemích románské jazykové oblasti či ve státech s čínskou kulturou. V obou případech mohl působit vliv dědictví centralistických impérií, jako byly Římská a Čínská říše. Silný centralismus a hierarchické uspořádání mohl také pomáhat společenstvím, která soupeřila s ostatními o bohaté surovinové zdroje v oblastech s příznivými klimatickými podmínkami.

Definice druhé z dimenzí **(individualismu versus kolektivismus)** zní: „*Individualismus přísluší společnostem, v nichž jsou svazky mezi jedinci volné: předpokládá se, že každý se stará sám o sebe a svou nejbližší rodinu. Kolektivismus, jako jeho opak, přináleží ke společnostem, ve kterých jsou lidé od narození po celý život integrováni do silných a soudržných skupin, které je v průběhu jejich životů chrání výměnou za jejich věrnost.*“ (Hofstede, 2007, s. 66). Pro kolektivistické kultury je typická příslušnost k širší rodině, loajalita ke skupině, nadřazenost zájmu celku nad zájmem jednotlivce, rodinné chápání

vztahu mezi zaměstnavatelem a zaměstnance i zvyk orientovat se podle názorů druhých. Komunikaci v kolektivistické kultuře charakterizuje snaha vyhnout se konfrontaci (projevuje se to např. výjimečným užíváním slova „ne“, upřednostňováno je zdvořilé a nepřímé odmítnutí). S kolektivistickými kulturami je také spojen pojem „ztratit tvář“, který lze vysvětlit jako ztrátu reputace v případě porušení norem či nesplnění společenských očekávání. Individualistické kultury naproti tomu charakteristické příslušností k bezprostřední rodině, nadřazeností zájmů jednotlivce, přímostí, přesností i větší upřímností v komunikaci, stejným přístupem k příslušníkům různých skupin. V zemích s individualistickou kulturou hraje stát slabší roli a převaha ideologie rovnosti nad ideologií rovnosti, jež naopak převažuje v kolektivistických kulturách. Individualismus se prosazoval převážně v industrializovaných a bohatších zemích. Individualistické kultury jsou typičtější pro země nacházející se v chladném pásmu, kde přežití vyžadovalo větší osobní iniciativu a nezávislost.

Jako další dimenzi vymezil Hofstede **maskulinitu a feminitu**. Za maskulinní společnosti označil takové, ve *kterých jsou sociální rodové role jasně rozlišeny (tj. od mužů se očekává, že budou průbojní, drsní, a budou se zaměřovat na materiální úspěch, zatímco od žen se očekává, že bude spíše mírné, jemné a orientované na kvalitu života)“.* Za femininní společnosti definoval ty společnosti, v nichž „*se sociální rodové role překrývají (tj. jak o mužích, tak i o ženách, se předpokládá, že budou nenároční, jemní a orientovaní na kvalitu života“* (Hofstede, 2007, s. 97). Typickým rysem maskulinních společností je mj. podpora výkonnosti, konfliktnost, soutěživost, prosazování se, úsilí o plné přizpůsobení (asimilaci) přistěhovalců a také pojetí náboženství, zdůrazňující výsadní postavení mužů. Naproti tomu femininní společnosti charakterizují vyzdvihování rovnoprávnosti, solidarita, snaha řešit konflikty smírnou cestou, větší důraz na mezilidské vztahy, ústup ega, výraznější sekularizace (oslabení vlivu náboženství). Femininní společnosti jsou také zpravidla více pečující a tolerantní (např. vůči přistěhovalcům). Rovněž původ rozdílů mezi femininními a maskulinními společnostmi může souviset s podnebím. Femininní společnosti jsou typičtější v zemích s chladným klimatem v severozápadní Evropě, kde rovné partnerství mezi mužem a ženou ulehčovalo přežití a další populační růst. Lze předpokládat, že v důsledku demografického vývoje a změn povahy práce související s postupující automatizací dojde k postupnému prosazování femininních hodnot (Hofstede, 2007, s. 126-127).

Další z dimenzí je **vyhýbání se nejistotě** a lze ji definovat jako „*stupeň, v němž se příslušníci dané kultury cítí ohroženi nejistotou nebo neznámými situacemi* (Hofstede, 2007, s. 131). Země se silnějším vyhýbáním se nejistotě se vyznačují větší úzkostí a s ní spojenou expresivností (typická např. výraznější gestikulace a hlasitá mluva). Silnější vyhýbání se nejistotě přináší také větší obavy z cizího, potřebu pevných pravidel, větší důraz na odbornost, tendence ke konzervatismu, pravděpodobnější projevy xenofobie a agresivního nacionalismu. Společnosti se slabým vyhýbáním se nejistotě naopak charakterizují nižší úzkost a s tím spojené potlačování agrese a emocí na veřejnosti, nechuť k formálním pravidlům, silnější postavení občanů vůči autoritám, vyšší míra občanské angažovanosti a účasti v dobrovolnických organizacích, tendence k liberalismu a menší pravděpodobnost nacionalismu, snaha nevnucovat vlastní víru jiným, ve vědě větší důraz na empirické poznání.

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Zkuste se zamyslet nad tím, jakou pozici by měli v uvedených kulturních dimenzích Češi.

Poslední dimenze byla nazvána **dlouhodobá versus krátkodobá tendence** a její definice zní: „Dlouhodobá orientace spočívá v pěstování ctnosti zaměřených na budoucí odměny, zejména vytrvalosti a šetrnosti. Na opačném pólu krátkodobá orientace spočívá v pěstování ctnosti týkajících se minulosti a současnosti, zejména úcty k tradicím, zachovávání „tváře“ a plnění společenských závazků“ (Hofstede, 2007, s. 162). Vymezení této dimenze souviselo s dědictvím tzv. konfucianismu. Tak je nazýváno učení, jehož tvůrcem je čínský filozof Kchung Fu-c' (551-479 př. Kr.) – známější pod polatinštěným jménem Konfucius. Mezi typické rysy tohoto filozofického směru lze řadit především důraz na hierarchii ve společenských vztazích a plnění povinnosti, vyplývajících z pevně daného společenského postavení. Konfuciova filozofie se stala později v Číně státním učením a ovlivnila kulturu i dalších východoasijských zemí.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Často užívaným nástrojem k určení rozdílů mezi jednotlivými kulturami je **pět kulturních dimenzí**, které vymezil Geert Hofstede a nazval je: **vzdálenost moci, individualismus versus kolektivismus, maskulinita a feminita, vyhýbání se nejistotě a dlouhodobá versus krátkodobá tendence**.

OTÁZKY

1. Mezi základní druhy sociálních služeb v ČR nepatří?
a) Sociální poradenství
b) Sociální zabezpečení
c) Služby sociální péče

2. V jakých podobách může kultura vystupovat?

3. Akulturací je nazýváno
a) Přejímání prvků odlišné kultury jednotlivci či skupinami
b) Proces včlenění do jiné kultury
c) Vytvoření nové kulturní identity

4. Jaké fáze tzv. kulturního šoku jsou vymezovány?

5. Co charakterizuje kulturní dimenzi „vyhýbání se nejistotě“?

SHRNUTÍ KAPITOLY

První kapitola objasnila základní pojmy a teoretické souvislosti, které se vztahují k tématu předložené studijní opory. Nejprve byl vymezen samotný pojem sociální péče, který lze chápat jako péči o sociálně potřebné. V rámci sociálního systému České republiky je sociální péče definována jako část sociální ochrany, která je poskytována mimo rámec sociálního pojištění a státní sociální podpory. Ty tvoří dva ze tří základních pilířů systému sociálního zabezpečení v ČR – třetím je systém státní sociální pomoci. Součástí sociálního systému jsou také **sociální služby**, které v případě ČR definuje zákon č. 108/2006 o sociálních službách. Zde jsou také vymezeny základní druhy sociálních služeb a formy jejich poskytování (pobytové, ambulantní a terénní). Dalším souvisejícím pojmem, který bude užíván i v dalším textu, je **sociální práce.** Tuto oblast sociální péče **lze charakterizovat jako praktickou činnost i společenskovědní disciplínu**, která má přispívat ke zmírňování či řešení sociálních problémů. V ČR je činnost sociálních pracovníků určena zmíněným zákonem o sociálních službách.

Úvodní kapitola se dále zaměřila pojmy spojené s kulturou a jejím chápáním. Nejprve byl představen samotný termín kultura, jež má antický původ a je odvozováno z latinského slova „colere“, které lze překládat jako obdělávat, kultivovat či obydlovat. **Moderní pojetí pojmu kultura se** prosadilo v 19. století, kdy ji britský antropolog Tylor definoval jako **komplexní celek, zahrnující znalosti, víru, umění, mravy, právo, obyčeje a zvyky lidí jako členů společnosti**. Kultura není vrozená, je získávána učením a odvíjí se od sociálního prostředí. Kultura má různé vrstvy a je vyjadřována různými projevy. Vzhledem k rozdílnosti kulturních projevů jsou rozlišovány různé kultury. Vztahů mezi nimi se týkají pojmy akulturace, enkulturace, kulturní stereotypy či kulturní šok. Jako často užívaný nástroj pro porozumění kulturních rozdílů bylo v kapitole představeno **pět základních dimenzí národních kultur**: vzdálenost moci, individualismus versus kolektivismus, maskulinita a feminita, vyhýbání se nejistotě a dlouhodobá versus krátkodobá tendence. Tyto kulturní dimenze definoval holandský autor Geert Hofstede jako měřitelné aspekty jednotlivých národních kultur.

ODPOVĚDI

1 b, 2 - kultura může vystupovat v podobě lidských výtvorů, hodnot, norem, kulturních vzorců, idejí a institucí organizujících lidské chování, 3 a, 4 - rozlišují se obvykle čtyři fáze: nadšení, frustrace, přizpůsobení a návrat, 5 – podstata této dimenze se týká míry pocitu ohrožení nejistotou nebo neznámými situacemi.

2 MULTIKULTURALISMUS A JEHO PROMĚNY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Nový přístup k soužití různých kultur vyjadřuje pojem multikulturalismus, který nese různé významy a podoby. Navzdory tomu je často chápán pouze v úzkém a zjednodušujícím pojetí. Tato kapitola proto představí různé podoby multikulturalismu a jejich podstatu. Přiblíží také okolnosti vzniku multikulturní ideologie a politiky, a popíše jejich proměny na příkladu vybraných zemí. Závěrečná část druhé kapitoly připomene kritické výhrady směřované na adresu multikulturalismu a objasní jejich hlavní příčiny.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- objasnit pojem multikulturalismus
- charakterizovat jednotlivé typy multikulturní ideologie
- objasnit okolnosti vzniku multikulturní politiky a její vývoj na příkladu vybraných zemí
- vysvětlit podstatu kritiky multikulturalismu a její příčiny

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový čas doporučený k prostudování kapitoly je 2 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Multikulturalismus, etnocentrismus, multikulturní politika

2.1 Definice multikulturalismu a jeho typy

Multikulturalismus je příklad pojmu, který je různě vymezován a interpretován. Jeho užívání má také silně politický rozměr. V obecném povědomí (zvláště v českém prostředí) je tento termín chápán nezřídka zjednodušeně a v negativních souvislostech jako ideologie, která prosazuje udržování kulturní rozmanitosti. Zjednodušené chápání pojmu multikultu-

ralismus i jeho nepřesné užívání opomíjí existenci různých prostředí a historických kontextů, v nichž se multikulturalismus zrodil a vyvíjel. Stejně tak přehlíží jeho různorodost a proměny, kterými prošel v souvislosti s vývojem mezinárodní migrace. Počátky multikulturalismu souvisí se společenskými změnami, kterými prošel západní svět v druhé polovině 20. století. Jak připomíná jeden z významných odborníků na danou problematiku kanadský filozof Will Kymlicka (2012, s. 6) **multikulturalismus vznikl v 60. letech 20. století jako součást revolučních změn v přístupu k lidským právům**, která zahrnovala také respekt k etnické různorodosti.

Multikulturalismus je možno vymezovat na různých významových úrovních. Lze je chápat jako **pojmenování stavu společnosti,** v němž vedle sebe žijí různé kulturní skupiny. V tomto případě má užívání pojmu multikulturalismus neutrální vyznění, jde o prosté konstatování koexistence různých kultur v rámci jedné společnosti. Multikulturalismus je možné také interpretovat jako **proces kulturní výměny**, v jehož průběhu dochází k vzájemnému ovlivňování kulturních systémů. Podle jiného pojetí může být multikulturalismus také **vědeckou teorií**, která se zaměřuje na kulturní rozmanitost a zkoumá kulturní rozdíly a jejich roli při adaptaci na různá prostředí. V obecném povědomí je multikulturalismus převážně vnímán (a často kritizován) jako **ideologie či politická vize**, jejímž cílem je vytvoření pluralitní společnosti, charakterizované soužitím různých sociokulturních skupin, resp. jedinců pocházejících z různých kulturních prostředí. S tímto chápáním multikulturalismu je úzce spojeno jeho další vymezení, které jej pojímá jako **soubor praktických a vzdělávacích strategií a postupů.** Jeho cílem je podporou vzájemného respektu a tolerance přispívat k utváření pluralitní společnosti (Jánská et al., 2008, s. 17).

DEFINICE

Df

Multikulturalismus může být vymezován na různých úrovních. Nejčastěji je definován jako **ideologie, jejímž cílem je vytvoření kulturně pluralitní společnosti.**

Z uvedeného výčtu možných chápání multikulturalismu je zřejmé, že tento termín lze užívat v různých souvislostech a s různým významem. I ve svém politickém vymezování může mít multikulturalismus různé podoby. Obvykle je rozeznáváno několik různých pojetí multikulturalismu jako ideologie (Tóthová, 2012, s. 14):

- **Pluralitní multikulturalismus** – v tomto pojetí jsou kulturně odlišné společenství považována za uzavřené komunity, jejichž odlišnost je třeba podporovat a uchovávat.
- **Liberální multikulturalismus** – oproti rozdílnostem vyzdvihuje shodné stejné znaky a zdůrazňuje potřebu integrace jednotlivců v občanském společenství rovnoprávných osob.
- **Kritický multikulturalismus** – kulturní odlišnost primárně nevyzdvihuje. Hlavním cílem je v tomto případě náprava nerovností zdůrazněním konceptu solidarity při zachování kulturních odlišností.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Jsou rozlišovány tři pojetí multikulturalismu – pluralitní, liberální a kritický.

Za protiklad multikulturalismu může být považován **etnocentrismus**, který vychází z přesvědčení, že vlastní skupina je středem světa a odlišné skupiny jsou poměřovány a hodnoceny výlučně s odkazem na ni. Pojem vymezil na začátku 20. století americký sociolog William Grahama Sumner. Etnocentrismus bývá označován za univerzálně se objevující projev lidské psychiky, který posiluje vazby uvnitř sociálních společenství. Na základě rozdílnosti intenzity tohoto projevu se rozlišuje etnocentrismus umírněný (tolerantní vůči jiným kulturám) a agresivní (konfliktní vůči jiným kulturám). Samotný termín etnikum vychází ze starořeckého označení pro „národ, kmen či rasu." (Kutnohorská, 2013, s. 18-19).

DEFINICE

Etnocentrismus – označení pro pohled na věci, v němž je vlastní skupina považována za střed všeho a ostatní skupiny jsou poměřovány odkazem na ni.

2.2 Vznik a vývoj multikulturní politiky

Jak už bylo řečeno, multikulturalismus se začal rozvíjet v 60. letech 20. století v důsledku prosazování se různých kultur i změn v přístupu vůči lidským právům. V tomto období se začal prosazovat jiný postoj k začleňování imigrantů a příslušníků národnostních či etnických menšin do většinové společnosti. Do té doby běžně užívaný termín **asimilace (úplné splynutí s většinovou společností hostitelského státu)** získal v té době postupně negativní nádech a místo něj začal být používán pojem **integrace (začlenění)**. V západoevropských státech se o fenoménu multikulturalismu začalo diskutovat v souvislosti s přílivem zahraničních pracovníků rovněž v 60. letech. Vztah ke kulturně odlišným přistěhovalcům v evropských zemích ve srovnání s imigrantskými státy jako USA, Kanada či Austrálie ovlivňovalo odlišné pojetí národní identity. Zatímco v případě imigrantských zemí je chápání národní identity relativně otevřené ke změně, pro Evropu je typičtější zaměření se na minulost a pojímání národa jako historického společenství (Barša, 2003, s. 12-13). Odlišnosti v pojetí národní identity vedly k různému chápání multikulturalismu a jeho prosazování v migrační politice v jednotlivých zemích.

V některých zemích se **multikulturalismus** stal **oficiální státní ideologií**. Tak tomu bylo konkrétně **v Kanadě a Austrálie**, které představují typické přistěhovalecké mnoho-

národnostní státy. Jak připomínají Barša a Baršová (2005), přijetí multikulturalismu v uvedených zemích ovlivnil fakt, že na rozdíl od USA postrádaly silný zakladatelský mýtus jako zdroj nové identity. Multikulturní ideologie zde navíc brala v potaz i nároky původního obyvatelstva. Kanada se k multikulturní ideologii začala hlásit na začátku 70. let 20. století a potvrdila to v roce 1988 přijetím zákona o kanadském multikulturalismu. Kanadská národní identita je zde pojímána jako výsledek spojení kultury původních obyvatel a přistěhovaleckých kultur – britské a francouzské. Kulturní, jazyková a etnická rozmanitost je považována za národní dědictví a hlavní pilíř kanadské kolektivní identity. Různost kultur je vyzdvihována jako přínos, který podle tehdejší oficiální politiky pomáhá zvyšovat konkurenceschopnost Kanady (Barša a Baršová, 2005, s. 50). Oficiální státní doktrínou se stal multikulturalismus v první polovině 70. let 20. století také v Austrálii. Pojetí multikulturní ideologie se však posouvalo i s ohledem na stranickou příslušnost jednotlivých vlád. Např. konzervativní vláda Johna Howarda v prvních letech 21. století připomínala výhody přítomnosti různých kultur v duchu multikulturního přístupu, ale současně zdůrazňovala nezbytnost loajality k australskému národu a respekt k základním principům demokratické společnosti (Barša a Baršová, 2005, s. 50). V tomto posunu se odráží také narůstající kritičnost vůči klasickému multikulturalismu.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Multikulturalismus vznikl v 60. letech 20. století v souvislosti se změnami v přístupu k lidským právům a k rozdílným kulturám. Pojetí multikulturalismu se lišilo v evropských zemích a zámořských státech, jako jsou USA, Kanada či Austrálie, které se vyvíjely jako přistěhovalecké mnohonárodnostní země.

V evropských zemích byla vývoj multikulturní politiky odlišnější. **V západní Evropě multikulturalismus v minulosti přijaly Velká Británie, Nizozemí a Švédsko.** Určité aspekty multikulturní ideologie byly uplatňovány také v některých dalších zemích, konkrétně v Německu. Nejen v uvedených státech došlo k největšímu rozmachu multikulturní politiky v 80. letech 20. století (Barša a Baršová, 2005, s. 51). V následujícím desetiletí se začalo prosazovat kritické pojetí multikulturalismu, který sice uznává význam zachování odlišností, ale ty považuje spíše za prostředek k uvědomění si rozmanitosti perspektiv. Tento přístup už nevyzdvihuje kulturní rozdíly, ale snaží se překonat nerovný přístup různých skupin ke vzdělání či přerozdělování zdrojů (Jánská et al., 2008, s. 19).

2.3 Kritika multikulturalismu

Postupem času se v odborných kruzích i na vrcholné politické úrovni prosazovalo zdůrazňování negativních dopadů multikulturalismu. V případě USA konzervativní kritiku multikulturalismu reprezentují slavný politolog **Samuel Huntington** a jeho nejznámější

kniha *Střet civilizací*. Zde poukázal na to, že stoupenci multikulturalismu údajně zpochybňovali západní identitu USA a odkaz evropské civilizace hodnotili výhradně negativně. Podle Huntingtona multikulturní snahy změnit Spojené státy na zemi různých civilizací by mohly vést ke ztrátě jejich kulturní identity a nakonec i k oslabení jejich životaschopnosti. Huntington dále tvrdil, že multikulturalisté se vymezují vůči klíčovým prvkům americké ústavy a práva skupin definovaných často v termínech rasy, etnicity, pohlaví či sexuální orientace nadřazují právům jednotlivců. Prosazování podobných tendencí prý může vést k „odzápadnění Spojených států" a v konečném důsledku i zániku samotné západní civilizace (Huntington, 2001, s. 372-374). Multikulturalismus začal být postupně kritizován i v západní Evropě jako ideologie, která odlišnosti nejen vyzdvihuje, ale přímo „produkuje" a snaží se o jejich zviditelnění a zachování. V podobném duchu vznášel výhrady vůči klasickému multikulturalismu italský politolog Giovanni Sartori, který místo něj doporučoval zavedení pluralitní společnosti. Ta podle jeho názoru předpokládá vzájemný respekt k odlišnostem – tedy i respekt k základním principům a tradicím většinové společnosti (Sartori, 2005, s. 75). Podle jiných autorů bylo pro politické elity v západní Evropě typické pojímání multikulturalismu jako práva na trvalý kulturní separatismus, který však k segregaci a k narušení vztahů mezi imigranty a příslušníky majority (Collier, 2017, s. 89).

Kritické hlasy na adresu multikulturalismu začaly ve 21. století zaznívat mezi vrcholnými evropskými politiky. V roce 2010 německá kancléřka Angela Merkelová na sjezdu Junge Union Deutschland v Postupimi poukázala na údajnou neúspěšnost integrace cizinců v Německu a upozornila na změnu struktury německé společnosti i v souvislosti s rostoucím počtem imigrantů a vysokou porodností v jejich rodinách. Přitom doslova prohlásila, že „*multikulturní přístup naprosto selhal*" (Klapetek, 2013, s. 3). Podobně se v zhruba ve stejném období vyjádřil tehdejší britský premiér David Cameron, podle něhož „*doktrína multikulturního státu selhala a měla by být opuštěna*". Také on připomínal nedostatečnou integraci části imigrantů – konkrétně britských muslimů, kteří by měli podle něj přijmout hodnoty rovnosti a svobody. V roce 2011 rovněž francouzský prezident Nicolas Sarkozy označil multikulturní model „*za evropské selhání*". Při zmíněné kritice multikulturalismu připomínal s narážkou na kulturně odlišné přistěhovalce, že národní společenství ve Francii se nevzdá svého způsobu života, rovnosti mezi muži a ženami, ani svobodného přístupu dívek ke vzdělání. Každý příchozí do Francie by se naopak podle něj měl identifikovat s komunitou hostitelského státu (Jura, 2012, s. 109-110).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Multikulturalismus začal být i v důsledku zvyšující se migrace kritizován jako ideologie, která jednostranně vyzdvihuje právo na kulturní odlišnost a tím podporuje kulturní separatismus.

Kritika multikulturalismus tedy souvisela s rostoucím podílem příslušníků kulturně odlišných skupin, kteří se obtížně začleňovali do většinové společnosti a měli tendenci vytvářet

vlastní uzavřené komunity. V této souvislosti byli (a jsou) zmiňováni primárně muslimští přistěhovalci a jejich potomci, jejichž kulturní odlišnost je údajně posilována v důsledku působení multikulturní ideologie a politiky. K výhradám vůči multikulturalismu se často váže i **kritický pohled na tzv. politickou korektnost**, kterou lze charakterizovat jako snahu vyvarovat se pojmů či závěrů vyvolávající negativní asociace ve vztahu k různým sociokulturním skupinám. Tato tendence se začala šířit ve 20. století v západních zemích. V českém prostředí je vnímána převážně negativně jako ideologie, která potlačuje určité názory a brání svobodné diskuzi. Také v západních státech se objevují kritické hlasy na její adresu, které lze ukázat na příkladu argumentů britského novináře Anthonyho Browna. I on nejprve uznal původní oprávněnost politické korektnosti, která pomáhala bojovat proti předsudkům a diskriminaci. Obavy před nařčením z xenofobie však podle něj vedou k potlačování kritického myšlení a svobodného vyjadřování. Browne tvrdil, že hlavním principem politické korektnosti je snaha přenést moc ze silných na bezmocné a slabé. Předpokladem k tomuto posunu je označení určité skupiny lidí za oběti, jejichž bezbrannost vyžaduje ochranu před jakoukoli kritikou. Jednostranný důraz na práva menšin podle této kritiky neposiluje jejich začlenění do většinové společnosti, ani identifikaci s jejími hodnotami (Browne, 2009, s. 89). Jakkoli jsou tyto výtky v řadě ohledů oprávněné, nemusí automaticky vést ke zpochybnění jakékoli ohleduplnosti při vyjadřování se nejen ve vztahu k menšinovým skupinám.

Také kritika multikulturalismu ne vždy důsledně reflektuje jeho různé podoby a pojetí, tak jak byly popsány v předchozí podkapitole. Současně kritické postoje namířené proti konkrétní náboženské skupině nezohledňují zcela její různorodost ani působení politických, ekonomických, sociálních i dalších kulturních vlivů, které poznamenávají chování jejích příslušníků. Přístupy k multikulturalismu v jeho různých podobách ovlivnil vývoj migrace v posledních desetiletích 20. století a prvních desetiletích století současného. Vzhledem ke klíčovému významu migrace a jejím dopadům na proměny multikulturních přístupů i v oblasti sociální péče budou následující kapitoly věnovány tomuto fenoménu z obecné, evropské i národní perspektivy.

OTÁZKY

1. Multikulturalismus může být chápán jako
a) Koexistence různých kultur v rámci jedné společnosti
b) Politické hnutí
c) Univerzální psychický projev

2. Multikulturalismus se začal rozvíjet
a) Bezprostředně po skončení II. světové války
b) Od 60. let 20. století
c) Po roce 1989

3. Jeden z typů multikulturalismu je označován jako
a) Liberální
b) Konzervativní
c) Sociální

4. Multikulturalismus se stal oficiální ideologii
a) Ve Francii
b) Ve Švýcarsku
c) V Kanadě

5. Co charakterizuje tzv. kritický multikulturalismus?

SHRNUTÍ KAPITOLY

Multikulturalismus je fenomén, jenž je různě interpretován a od přelomu 20. a 21. století se stává častěji předmětem kritiky, Jeho vznik souvisí s novým přístupem k lidským právům a rozdílným kulturám. V západní Evropě vývoj multikulturalismu souvisel s rostoucím přistěhovalectvím. **Multikulturalismus lze chápat jako popis stavu společnosti (charakterizovaný soužitím různých kultur), či jako ideologii nebo vědeckou teorii.** Jsou rozlišována různá pojetí multikulturalismu – pluralitní, liberální a kritický. Tato pojetí se odlišují různým důrazem na vyzdvihování kulturních rozdílů.

Přístup k multikulturalismu se liší v evropských zemích a zámořských státech jako Kanada či Austrálie, které představují typické mnohonárodnostní přistěhovalecké společnosti, uznávající také nároky původních obyvatel svých území. V Evropě začala být od 90. let pluralitní multikulturní ideologie výrazněji kritizována, což se projevilo i ve vyjádřeních vrcholných politiků Německa, Velké Británie či Francie. Už předtím se začaly objevovat výhrady k multikulturalismu jako k ideologii, která vyzdvihuje právo na kulturní odlišnost a tím podporuje kulturní separatismus. Kritické hlasy však v řadě případů nezohledňují různé významové roviny multikulturalismu i jeho měnící se pojetí.

ODPOVĚDI

1 a, 2 b, 3 a, 4 c. 5 – Kritický multikulturalismus v menší míře vyzdvihuje kulturní odlišnosti. Jeho hlavním cílem je náprava nerovností zdůrazněním konceptu solidarity při zachování kulturních odlišností.

3 TEORETICKÉ ASPEKTY MIGRACE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Jak bylo řečeno v závěru předchozí kapitoly, fenomén multikulturalismu je úzce spojen s migrací. Její podoba, rozsah i příčiny se v průběhu dějin měnily v návaznosti na změny politických, ekonomických i sociálních poměrů. Podobně jako v případě multikulturalismu debaty o migraci ovlivňuje různá hodnotová orientace jejích účastníků. Tyto debaty navíc často charakterizuje zaměňování či nepřesné užívání různých pojmů, které fenomén migrace zahrnuje. Následující kapitoly proto vymezí základní terminologii a představí hlavní teorie migrace. Samostatná podkapitola poté přiblíží obecné rysy migrační politiky a také integrace migrantů jako její klíčové součásti.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- definovat základní pojmy z oblasti migrace užívané v odborné literatuře, mezinárodním právu, i v legislativě ČR
- charakterizovat hlavní teorie migrace
- vysvětlit pojem migrační politika a vymezit její typické rysy
- popsat základní modely integrace migrantů

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový čas doporučený k prostudování kapitoly je 3 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Migrace, imigrace, emigrace, migrant, uprchlík, cizinec, migrační politika

3.1 Základní pojmy související s migrací

Termíny z oblasti migrace bývají definovány různými způsoby. Při jejich užívání je třeba rozlišovat odborné či obecné užívané definice a termíny vymezované v legislativních normách či v mezinárodních smlouvách. V této podkapitole budou představeny termíny z obou těchto kategorií. Samotný pojem **migrace** lze definovat jako stěhování jednotlivců i skupin z jedné oblasti do druhé, které může mít dlouhodobý, krátkodobý, trvalý či opakovaný ráz. V rámci migraci rozlišujeme **imigraci (přistěhování)** a **emigraci (vystěhování)**. Politicky motivovaná emigrace je označována jako **exil**. Jako **migranti** jsou obecně nazývány stěhující se osoby. **Imigrantem** je osoba, která přichází do cílové země – tedy zjednodušeně řečeno **přistěhovalec**. **Emigrantem** je naopak, kdo svou domovskou zemi opouští – tedy **vystěhovalec**. Jak exulant je označován ten, kdo odchází do zahraničí z politických důvodů. Samotný termín migrant není součástí mezinárodního práva a existují různá vymezení tohoto pojmu. Podle definice OSN je migrantem každý, kdo žije mimo zemi svého původu déle, než rok. Označení migrant však v rozporu s tímto vymezením používáno i pro sezonní migrující pracovníky[1]. Osoby zpravidla dobrovolně odcházející do jiných zemí s cílem zlepšit svou životní situaci se označují jako **ekonomičtí migranti** (Bejček, 2016, s. 18). Česká legislativa užívá pojem **cizinec**, definovaný Zákonem č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců na území ČR jako „*fyzická osoba, která není státním občanem ČR a to včetně občanů Evropské unie*." Někteří autoři míní, že termín cizinec může vyvolávat negativní asociace, a proto preferují jiná neutrálnější označení jako migrant či příchozí (Bejček, 2016, s. 16).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Migrace představuje zastřešující obecný pojem, který lze vymezit jako označení pro stěhování jednotlivců či skupin z jedné oblasti do druhé. Toto stěhování může mít podobu imigrace (přistěhování) či emigrace (vystěhování). Stěhující se osoby jsou obecně nazývány migranty, český právní řád (zákon č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců na území ČR) používá pojem cizinec.

Nedobrovolně migrující osoby jsou také nazývání jako **uprchlíci**. Užívání tohoto termínu a jeho pojetí se v průběhu dějin vyvíjelo v souvislosti s měnícími se mezinárodními poměry. Na rozdíl od pojmu migrant je termín uprchlík definován právně na mezinárodní úrovni. **Právní definici pojmu uprchlík obsahuje Úmluva o právním postavení uprchlíků** (nazývána také Ženevská úmluva o uprchlících), vytvořená na půdě OSN v roce 1951. Tato smlouva uprchlíka definuje jako osobu, které „*se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, náboženských, národnostních nebo z důvodů příslušnosti k určitým společenským vrstvám nebo i zastávání určitých politických názorů, je neschopna přijmout, nebo vzhledem ke shora uvedeným obavám, odmítá*

[1] Webový portál Amnesty International [online] [vid. 15. března 2019]. Dostupné z http:/ https://www.amnesty.cz/migrace/terminologie

ochranu své vlasti,…"[2] Termín uprchlík se používal (a používá) i mimo rámec této mezinárodně-právní definice pro migranty, kteří nedobrovolně opouštějí své domovy v obavě před pronásledováním, válkou nebo jako oběti nuceného vysídlení. ČR je signatářem Úmluvy a zavázala se tedy k ochraně uprchlíků, chápaných v souladu s citovanou definicí. Český právní řád však neužívá pojem uprchlík, ale **azylant** jako osoba s uděleným azylem podle platného azylového zákona. Termín azyl je opět užíván v různých souvislostech. V případě ČR je azyl definován na oficiální úrovni jako „*ochranný status, který stát poskytuje příslušníkovi třetí země nebo osobě bez státní příslušnosti v souvislosti s rizikem jejího pronásledování z důvodů přesně vyjmenovaných v mezinárodních i národních právních nástrojích*."[3] (Odbor azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra ČR)

DEFINICE

Uprchlík může být definován na základě Úmluvy o právním postavení uprchlíků jako osobě, nacházející se mimo svou vlast kvůli obavám z možného pronásledování. V ČR je v tomto smyslu užíván pojem žadatel o azyl a azylant.

Dalším často užívaným termínem v souvislosti s migrací je **národnostní, etnická či jazyková menšina.** Vymezení těchto menšin může být v různých státech různé. Hofstede (2007, s. 251-252) identifikuje několik základních typů národnostních a etnických menšin:

- Původní obyvatelé, příp. jejich potomci zatlačení nově příchozími (původní obyvatelé Ameriky a Austrálie)
- Migranti, příp. potomci migrantů
- Potomci přivezené pracovní síly (např. potomci otroků v Americe)
- Obyvatelé bývalých kolonií (např. Indové a Pákistánci ve Velké Británii)
- Mezinárodní nomádi (Romové)

Menšina může být definována na základě státního občanství a národnosti. První z nich představuje objektivní kritérium, které vyjadřuje právní vztah občana k danému státu. Příslušníky menšiny definované na základě státního občanství lze v případě ČR jednoduše označit za cizince a právě oni představují migranty v obecně užívaném slova smyslu. Naproti tomu národnost má v úředních statistikách v ČR do velké míry subjektivní ráz. V rámci příslušných sčítání lidu bylo její uvedení ponecháno na rozhodnutí dotazovaných, kteří jsou státními příslušníky ČR. V ČR je národnostní menšina definována jako „*společenství občanů České republiky žijících na území současné České republiky, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tra-*

[2] Webový portál OSN [online] [vid. 17. března 2019]. Dostupné z http://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/uprchlici.pdf
[3] Webový portál Ministerstva vnitra ČR [online] [vid. 15. března 2019]. Dostupné z http: https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/slovnicek-pojmu.aspx

dicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo." Příslušníkem národnostní menšiny je pak „*občan České republiky, který se hlásí k jiné než české národnosti a projevuje přání být považován za příslušníka národnostní menšiny spolu s dalšími, kteří se hlásí ke stejné národnosti*" (Zákon č. 273/2001 Sb. o právech příslušníků národnostních menšin). Pojem menšina (minorita) však je samozřejmě užíván v širším pojetí, v této opoře bude vzhledem k jejímu tematickému zaměření tento pojem vztahován primárně k sociokulturním skupinám definovaným na základě státního občanství, národnosti či etnicity.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Lze rozlišovat různé typy etnických či národnostních menšin. Menšina může být definována také na základě státního občanství (objektivní kritérium) a národnosti (zpravidla subjektivní kritérium). V případě ČR je národnostní menšina definována na základě Zákona č. 273/2001 Sb. o právech příslušníků národnostních menšin jako společenství občanů ČR odlišujících se společným etnickým původem, jazykem či kulturou a chtějí být za národnostní menšinu považováni.

3.2 Teorie a typy migrace

Modernizace v západním světě a rozvoj společenských i přírodních věd v 19. století se stal také impulsem k vědeckému zkoumání migrace. Zvýšený odborný zájem o tuto oblast ovlivnil také nárůst vystěhovalectví z evropských zemí zámoří, zvláště do USA. Právě v 19. století se také zrodily první **migrační teorie**. Základy k jejich vymezení položil **Ernst Georg Ravenstein**, geograf a statistik německého původu, který většinu života prožil ve Velké Británii. Ravenstein je považován za představitele neoklasického přístupu. Ve svých dílech v druhé polovině 80. let 19. století formuloval základní principy migračních procesů na základě sledování přesunů obyvatelstva z Velké Británie do USA a poté v rámci širšího mezinárodního srovnání. Za hlavní impuls k migraci Ravenstein označoval industrializaci a za klíčové motivační faktory považoval získání práce a dosažení zisku. Samotný fenomén migrace považoval za pozitivní projev pokroku, její nepřítomnost vedle podle něj ke stagnaci (Uherek et al., 2016, s. 31-32). Ravenstein definoval několik základních zákonitostí migrace. Mezi ně patří:

- Převažující preference kratších vzdáleností
- Preference průmyslových a obchodních center v případě delších vzdáleností
- Nejednosměrnost migrace – v reakci na proudy migrace vznikají migrační protiproudy
- Nárůst městského obyvatelstva jako důsledek migrace spíše než důsledek přirozeného přírůstku
- Souvislost zvyšování objemu migrace s rozvojem průmyslu, obchodu a dopravy

- Převažující směřování migrace ze zemědělských oblastí do průmyslových
- Převaha ekonomického charakteru většiny migračních faktorů
- Obsazování „prázdných míst“ po odcházejících migranty z jiných oblastí
- Častější migrace žen v případě kratších vzdáleností, častější migrace mužů v případě delších (Procházková Ilinitchi, 2010, s. 5)

Na přelomu 19. a 20. století se zkoumání migrací začíná výrazněji zaměřovat na proměny sociálních vztahů a sociálního chování. Od 30. let se začal rozvíjet **mikroekonomický přístup**, který poukazoval na to, že při rozhodování o emigraci záleží na nákladech a výnosech migrace. Mikroekonomický přístup se dále rozvíjel i v následných poválečných desetiletích (Procházková Ilinitchi, 2010, s. 6). Mezníkem v rámci migračních teorií bylo **vymezení konceptu sil „push“ a „pull**“. Tato teorie hledá důvody k migraci ve faktorech, které migranty nutí k odchodu z místa původu (push faktory) a těch, které je naopak do míst nového pobytu přitahují (pull faktory). Koncept push a pull v 60. letech rozvinul americký badatel **Everett Lee**. Zmíněný autor upřesnil hlavní faktory, které se uplatňují při působení sil „push“ a „pull“. Mezi takové činitele řadí:

- Faktory související s místem původu
- Faktory související s novým místem pobytu
- Překážky
- Osobní faktory

Určitá úroveň těchto faktorů může vytvářet podmínky pro stimulaci migrace. Impulsy k ní mohou ovlivnit také další okolnosti jako odlišné sklony k migraci v rámci různých generací, regulace migrace v cílových zemích, působení rodinných vazeb, role gramotnosti i vzdělávacího systému a také rozmanitost daných území i jejich obyvatel. Lee rovněž upozornil na to, že rozhodnutí migrovat nemusí mít nutně racionální základ a nemusí být motivováno výlučně touhou po zisku (Uherek et al., 2016, s. 35). Příkladem „pull faktoru“ – tedy motivace k migraci – může být rozdílnost v příjmech mezi zemí původu a hostitelským státem – pokud ovšem nedosahuje takové míry, která by vystěhování z finančních důvodů zabránila. Jako další faktor podporující migraci lze uvést velikost imigrantské komunity (diaspory) v přijímající zemi. Dopad uvedených faktorů se násobí. Podle britského ekonoma Colliera (2017, s. 35), se příliv migrantů „*tvoří v závislosti na velkém rozdílu v příjmech současně s početnou diasporou a adekvátní úrovní příjmů v zemích původu*.“

K ZAPAMATOVÁNÍ

Za autora první teorie migrace je považován německý geograf Ernst Georg Ravenstein, který také vymezil základní zákonitosti migrace. V pozdějším období se jednou z nejvlivnějších migračních teorií stal **teorie „push“ a „pull“ faktorů**. Tato teorie zkoumá důvody, jež migranty nutí k odchodu z místa původu (push faktory) a důvody, které je naopak do míst nového pobytu přitahují (pull faktory).

Další pohled reprezentuje **teorie dvojího trhu**, která byla rozvíjena v reakci na zkušenosti s migrací v západních zemích v druhé polovině 20. století. Podle této teorie pracovní trh může zahrnovat fyzicky náročnou a nízce ohodnocenou práci na jedné straně a finančně výhodnější a méně náročnou práci na straně druhé. První typ práce může být primárně určen imigrantům. V tomto případě mohou být iniciátorem migrace vyspělé státy, které s pomocí přistěhovalců chtějí řešit nedostatek pracovních sil v určitých profesích, o něž mezi domácím obyvatelstvem není zájem. Teorie dvojího trhu se tak vymezuje vůči neoklasickému přístupu, který v otázce motivace k migraci zdůrazňuje význam osobního rozhodování. Ještě v obecnější rovině od osobních postojů odhlíží Wallersteinova **teorie světového systému,** která v historických souvislostech připomíná formování center a periferií světové moci a ekonomiky i vytváření vazeb mezi nimi. Právě vzájemná provázanost center a periferií se podle této teorie stává podnětem k migraci, která se pohybuje oběma směry v návaznosti na změny světového dění (Uherek et al., 2016, s. 39-40). Z jiné perspektivy nahlíží na migraci **teorie sociálních sítí**. Tato teorie připomíná, že jedinec je součástí často komplikovaných sociálních sítí, které působí při samotné migraci i při adaptaci v novém prostředí. Vytváření migračních sítí v cílové zemi může být klíčovým impulsem k migraci samotné – jako v případě slučování rodin (Uherek et al., 2016, s. 41).

DALŠÍ ZDROJE

Přehled hlavních teorií migrace viz UHEREK, Z et al., 2016. *Migrace. Historie a současnost.* Ostrava: Občanské sdružení PANT. ISBN 978-80-905942-9-6, s. 31-48.

V rámci vědeckého zkoumání migrace se ve 20. století také rozvíjely její typologie. Autorem jedné z nejznámějších je demograf **William Petersen,** který ve svém díle ***Obecná typologie migrace*** z roku 1958 definoval několik typů migrace. Petersen na rozdíl od řady svých předchůdců včetně Ravensteina nesdílel přesvědčení o spojitosti migrace a pokroku. Za důležité považoval nejen hledání důvodů pro migraci, ale také motivů pro setrvání v domovské zemi. Celkově vymezil pět typů migrace:

- **Primitivní** – migrace vyvolaná přírodními podmínkami, dnes by mohla být nazývaná jako ekologická
- **Násilná –** násilná deportace
- **Vynucená** – migrace způsobená podmínkami, jež migranty nutí odejít do jiné země
- **Dobrovolná** – migrace jednotlivců nebo skupin z vlastního rozhodnutí, většinou jde o pracovní migraci
- **Masová** – nejde o vynucenou migraci, ale nevzniká na základě svobodného rozhodnutí jednotlivce (Uherek et al., 2016, s. 36-38).

Petersenova typologie byla později rozvíjena a doplňována. **Autorem jedné z novějších typologií je Andreas Demuth,** který svou klasifikaci publikoval v roce 2000. I základem jeho pojetí je dělení na migraci dobrovolnou a nedobrovolnou. První z nich dále členil na **migraci pra-**

covní, řetězovou (za účelem sloučení rodiny), neimigrační (dočasná za účelem studia, výzkumu apod.), inovační (zaměřená na zlepšení životních podmínek). V případě nedobrovolné migrace rozlišoval **migraci způsobenou mezilidskými vztahy** (válkami nebo porušováním lidských práv) a **migraci vyvolanou přírodními katastrofami** (Drbohlav a Uherek, 2007).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Výsledkem vědeckého zkoumání migrace bylo také vymezení jejich typů. Autorem jedné z nejznámějších typologií je demograf William Petersen, který v roce 1958 definoval celkem pět typů migrace – primitivní, násilnou, vynucenou, dobrovolnou a masovou.

3.3 Migrační politika a integrace imigrantů

Migrační politiku lze definovat jako „*soubor zákonů, nařízení a praktik týkajících se pohybu mezinárodních migrantů přes státní hranice a jejich pobytu na území cílové země*“ (Drbohlav et al., 2010, s. 69). Do migrační politiky lze v širším pojetí zahrnovat také postoje veřejnosti, zaměstnavatelů, odborů, politických stran, neziskových organizací i dalších aktérů. Někteří autoři do migrační politiky zahrnují jako její součásti politiku integrační (politiku začleňování do většinové společnosti) a **politiku naturalizační** (politiku nabývání státního občanství), jiní naopak je naopak chápou odděleně jako samostatné „navazující“ politiky. (Drbohlav et al., 2010, s. 69). Součástí migrační politiky je **politika imigrační**, jejímž cílem je určit, „*kteří cizinci a za jakých podmínek se mohou dlouhodobě či trvale usadit v hostitelské*“ (Barša a Baršová, 2005, s. 10).

DEFINICE

Migrační politika je soubor zákonů, nařízení a jednání týkajících se přeshraničního pohybu migrantů a jejich pobytu v cílové zemi.

Na integraci (začlenění) imigrantů se zaměřuje **integrační politika**. Lze ji definovat jako „*politiku, jejímž cílem je podpořit proces začleňování přistěhovalců – jako jednotlivců či skupin – do většinové společnosti*“ (Barša a Baršová, 2005, s. 10). Integrační politiky mají za cíl přispět k adaptaci imigrantů a pomoci jim v získání příslušných sociálních a kulturních kompetencí. Integrační politiky lze chápat jakou součást imigrační politiky, která často nastavuje základní kritéria pro přijetí přistěhovalců s ohledem na jejich adaptabilnost. Imigrační a integrační politiky se však liší ve svých cílech. Zatímco **imigrační politika se zaměřuje na regulaci vstupu imigrantů, cílem integrační politiky je pomoci přistěhovalcům stát se „integrální“ součástí většinové společnosti** (Barša a Baršová, 2005, s. 11).

DEFINICE

Integrační politika představuje soubor zákonů a opatření, jež mají za cíl podpořit začlenění imigrantů do většinové společnosti. Kromě integrační politiky je vymezována také politika naturalizační, jež směřuje k nabytí státního občanství cílové země.

Integrace imigrantů je jednou z klíčových oblastí migrační politiky. Vhodná integrační politika zvyšuje pozitivní potenciál migrace a má rovněž významné preventivní účinky. Integrace cizinců má hospodářské, sociální, politické i kulturní aspekty. Její úspěšnost v jednotlivých evropských zemích ovlivňují odlišné zkušenosti s různými typy migrace a z toho vyplývající rozdílné přístupy v migrační politice. Teorie integrace se začala rozvíjet v 60. a 70. letech 20. století. V evropském kontextu jsou vztahovány především na imigranty, pocházející z jiných světadílů a odlišných kulturních prostředí. Typickým rysem teorií integrace je to, že vycházejí z ideálů rovnosti, svobody a solidarity a proto nejsou morálně ani politicky neutrální (Barša, 2003, s. 231). V literatuře se nejčastěji rozlišují **tři základní modely integrace cizinců**, které lze vztáhnout především k poměrům v západní Evropě v druhé polovině 20. století (Barša a Baršová, 2005). Jako první lze uvést **model etnicko-exkluzivistický**, aplikovaný převážně v případě „gastarbeiterů" přijímaných v souladu s potřebami trhu práce. Předpoklad jejich dočasného pobytu nevytváří podmínky pro hlubší integraci do většinové společnosti. **Asimilační přístup** jako druhý z uvedených modelů očekává plné přijetí hodnot a kulturních vzorců majority. Naproti tomu **multikulturní model** uznává právo na zachování kulturních odlišností přistěhovalců.

Konkrétní integrační politika vychází z různých úrovní integrace. Jsou rozeznávány **čtyři základní dimenze sociální integrace** přistěhovalců: **strukturální, kulturní, interaktivní a identifikační** (Rákoczyová a Trbola, 2008). První z nich zahrnuje poskytnutí základních práv a přístup k hlavním společenským institucím jako trh práce či sociální systém. Druhá z dimenzí představuje osvojení si základních kulturních dovedností a zvyklostí majoritní společnosti. Třetí úroveň znamená začlenění cizinců do sociálních vztahů a sítí přijímající komunity. Konečně poslední dimenze je charakterizována subjektivní identifikací s většinovou společností. **Strukturální integrace může být dále členěna na socioekonomickou a právně-politickou sféru**.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Jsou vymezovány tři základní modely integrace imigrantů – etnicko-exkluzivistický, asimilační a multikulturní. Dále jsou rozlišovány čtyři dimenze integrace cizinců: strukturální, kulturní, interaktivní a identifikační**.**

Začleňování migrantů do většinové společnosti lze na jednotlivých úrovních měřit tzv. integračními indikátory. V případě socioekonomické oblasti je za jeden z klíčových indikátorů považována míra nezaměstnanosti. Dalšími ukazateli v rámci této dimenze může být využívání sociálních dávek, výše příjmů, kvalita bydlení či úroveň vzdělanosti. Politicko-právní sféra může zahrnovat podmínky pro slučování rodin, politická práva imigrantů či jejich zapojení do politického systému hostitelské země. Mezi měřitelné ukazatele kulturní úrovně integrace bývá řazeno demografické chování migrantů (např. míra plodnosti či podíl dětí narozených mimo manželství), znalost jazyka většinové populace či míra kriminality. Nejobtížněji měřitelná je identifikační dimenze, jejíž úroveň může částečně ukazovat četnost smíšených manželství (Drbohlav et al., 2010, s. 92-96).

Integraci mohou na straně imigrantů komplikovat nebo přímo bránit některé interkulturní faktory:

- Silný vztah k domovské zemi a ke krajanům
- Výrazná orientace na rodinu
- Odlišná morálka ve srovnání s většinovou populací
- Slabé právní povědomí
- Neznalost kultury hostitelské země (Tomeš, 2011, s. 300)

V rámci většinové společnosti mohou pak integraci ztěžovat malá zkušenost s kulturní odlišností, či postoje ovlivněné kulturními stereotypy nebo přímo xenofobními přístupy. Odborníci zabývající se migrací upozorňují rovněž na to, že integraci usnadňuje vyšší míra důvěry uvnitř většinové společnosti (Collier, 2017, s. 93). Úspěšnost integrace se tedy odvíjí od řady faktorů, které působí v rámci hostitelské země i mezi migranty samotnými. Konkrétní působení těchto různých faktorů bude v jedné z pozdějších kapitol přiblíženo na příkladu integrační politiky v ČR. Předtím je však vhodné širší historické souvislosti vývoje migrace na úrovni Evropy i českých zemí.

OTÁZKY

1. V ČR jsou v příslušném zákoně přistěhovalci z jiných zemí nazýváni
a) Ekonomičtí imigranti
b) Exulanti
c) Cizinci

2. Mezinárodní právo definuje pojem
a) Migrant
b) Uprchlík
c) Azylant

3. Co v teorii migrace znamenají tzv. pull faktory?

4. Cílem integrační politiky je
a) Podpořit začlenění imigrantů do většinové společnosti
b) Regulovat vstup imigrantů do země
c) Vytvořit multikulturní společnost

5. Asimilační model integrace imigrantů podporuje
a) Krátkodobou přítomnost imigrantů jako tzv. gastarbeiterů
b) Plné přijetí hodnot a kulturních vzorců majority
c) Zachování kulturní identity imigrantů

SHRNUTÍ KAPITOLY

Druhá kapitola představila hlavní pojmy a teoretické aspekty spojené s migrací. V obecném a neutrálním pojetí označuje migrace stěhování osob z jedné země do druhé, které může mát dlouhodobý nebo krátkodobý charakter. Termín migrant, který obecně označuje stěhující se osobu, nemá oporu v mezinárodním právu. Jinak je tomu v případě označení cizinec a uprchlík, které jsou definovány legislativou českou (Zákon o pobytu cizinců na území ČR č. 326/1999 Sb.) a mezinárodní (Úmluva o právním postavení uprchlíků).

Samotným procesem migrace se v jednotlivých státech zabývají migrační politiky, které představují soubor zákon a opatření regulujících přeshraniční pohyb migrantů a jejich pobyt v hostitelské zemi. Svébytné postavení ve vztahu k migrantům má **integrační politika**, jejímž cílem je podpořit jejich začlenění do většinové společnosti. Integrace cizinců může mít různé podoby, které vymezují její tři základní modely – etnicko-exkluzivistický, asimilační a multikulturní. **Integrace imigrantů se dále rozvíjí na čtyřech úrovních**. První z nich je nazývána **strukturální** a zahrnuje poskytnutí základních práv a přístup na trh práce či do sociálního systému. Druhá dimenze – **kulturní** – vede k osvojení si základních kulturních dovedností a zvyklostí majority. Třetí úroveň, nazývaná **interaktivní**, představuje začlenění cizinců do sociálních vztahů a sítí přijímající komunity. Podstatou čtvrtá dimenze (**identifikační**) je vnitřní ztotožnění se s většinovou společností a jejími hodnotami.

ODPOVĚDI

1 c, 2 b, 3 – faktory, které přitahují k migranty k příchodu do hostitelské země (může to být vyšší ekonomická úroveň či početnost imigrantské komunity, 4 a, 5 b.

4 FENOMÉN MIGRACE V MINULOSTI EVROPY A ČESKÝCH ZEMÍ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Migrace provází lidské dějiny odnepaměti, její ráz a rozsah se však v průběhu dějin měnil. Pochopení širších souvislostí migračního vývoje může přispět k lepšímu pochopení svébytnosti moderní migrace. Následující kapitola přiblíží typické rysy migračního vývoje na evropské úrovni v době středověku a raného novověku. Další část bude věnována příčinám evropské vystěhovalectví do Ameriky. Závěr kapitoly ukáže, jaké nové vlivy působily na migraci v období mezi dvěma světovými válkami. Především se přitom zaměří na počátky moderní azylové politiky na mezinárodní úrovni.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- charakterizovat hlavní rysy migračního vývoje v minulosti Evropy a českých zemí
- objasnit příčiny a charakter vystěhovalectví z Evropy do USA
- vymezit migrační trendy v Evropě v meziválečném období
- vysvětlit změny v přístupu k uprchlíkům ve stejné době

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový čas doporučený k prostudování kapitoly je 2 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Kolonizace, modernizace, ekonomická migrace, etnické čistky, uprchlíci

4.1 Migrace v proměnách dějin

Migrace nepředstavuje moderní fenomén, naopak je součástí lidských dějin od nepaměti. Také historie Evropy už od starověku charakterizují masivní přesuny obyvatelstva. Období raného středověku po pádu Západořímské říše – tedy 5. - 8. století – je přímo nazýváno jako doba stěhování národů. Jednotlivé státní útvary v minulosti nejen v Evropě se zformovaly v důsledku předchozích migrací. **Pro tento typ migrace** bylo **typické její spojení s kolonizací neosídleného území či oblastí, považovaných za neobydlené** (Barša a Baršová, 2005, s. 8). To platilo ještě i pro éru novověku, kdy evropská migrace získala globální rozměr. V rámci zámořských objevů Evropané kolonizovali rozsáhlá území v Americe a později i dalších světadílech. Evropská kolonizace byla spojena s pronásledováním původních obyvatelstva a se stěhováním (dobrovolným i nedobrovolným) nových obyvatel, které proměnilo etnickou strukturu osidlovaných území. Kromě stěhování evropských obyvatel je třeba k migraci spojené s kolonizací připočíst převoz otroků. Podle odhadů bylo do poloviny 19. století anglickými a francouzskými loděmi odvezeno do otroctví v Americe 15 milionů Afričanů (Uherek et al., 2016, s. 22). Migrace z Evropy v období novověku a na prahu moderní doby byla specifická tím, že Evropané na nová území nepřicházeli jako imigranti v pravém slova smyslu. Mohli by být označeni spíše jako osadníci, kteří do svých nových domovů přiváželi své instituce i hodnoty. Neměli v úmyslu přizpůsobovat se novému prostředí, ale naopak si chtěli zachovat svou kulturu a prosadit ji na úkor původního obyvatelstva (Collier, 2017, s. 82-85).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Evropské migrace v období středověku a raného novověku byly spojeny s kolonizací neosídleného území či oblastí, považovaných za neobydlené.

Také v případě českého státu má migrace dlouhou historii. Podobně jako v jiných zemích i zde došlo k přesunům obyvatelstva v rámci vnitřní kolonizace. **Ve 13. století osidlovali pohraniční oblasti českých zemí kolonisté z německých zemí** i ze vzdálenějších částí Evropy. Jinou povahu měla migrace v 17. století, která byla vyvolána střety mezi katolíky a protestanty. Právě v českých zemích začala třicetiletá válka (1618-1648), jejíž první fáze skončila v roce 1620 porážkou protestantských stavů v bitvě na Bílé hoře. V důsledku nastupující rekatolizace odešlo mnoho protestantů do exilu. **Podle odhadů opustilo české země v pobělohorském období několik stovek tisíc lidí.** Nejslavnějším z těchto exulantů byl Jan Amos Komenský, jenž po svém odchodu ze země v roce 1628 strávil zbytek života v zahraničí (Uherek et al., 2016, s. 17). České země, které zůstaly i v dalších staletích součástí Habsburské monarchie, tak v daném období charakterizovala převaha politicky motivovaného vystěhovalectví.

4.2 Ekonomická imigrace v 19. a 20. století

Nová podoba migrace byla způsobena širokou transformací společnosti po nástupu modernizace v 19. století. **Modernizace**, která začala v západní Evropě, přinesla zásadní změny v ekonomické, sociální a politické sféře. Její nejdůležitější součástí byla **průmyslová revoluce,** jejíž podstatou byl přechod ke strojní velkovýrobě a využívaní nových zdrojů energií. S industrializací byla spojena také sociální a politická transformace. Průmyslová revoluce zintenzivnila také stěhování obyvatel venkova do měst. V 19. století se také v důsledku postupující transformace společnosti výrazně rozvinula migrace, překračující hranice států i kontinentů. Cílem přeshraniční migrace v éře bylo zpravidla buď získat v zahraničí finanční prostředky a vrátit se domů nebo splynout s majoritní společností v hostitelské zemi (Barša a Baršová, 2005, s. |8).

Změny ve společnosti, možnost stěhovat se za prací a poptávka po pracovních silách v nově budovaném průmyslu se staly impulsem k masivním migračním vlnám, jež se pohybovaly napříč státy i kontinenty. Zástupy imigrantů z Evropy směřovaly do Spojených států amerických, které přitahovaly vidinou lepšího života v novém a dynamicky se rozvíjejícím průmyslu. **Amerika se začala stávat cílem masového vystěhovalectví z Evropy už v první polovině 19. století.** V letech 1820-1840 dorazilo do USA 5,4 miliónů imigrantů – většina z nich (3,7 miliónu) mířila do New Yorku. Chudí cizinci se tehdy nemohli spoléhat na žádnou organizovanou státní péči a byli odkázáni jen na pomoc různých dobročinných organizací. V důsledku přetrvávajících potíží **převzala na začátku 90. let 19. století péči o imigranty federální vláda,** reprezentovaná nově zřízeným Úřadem pro přistěhovalectví, který také zřídil přistěhovaleckou stanici na ostrově Ellis Island v New Yorku. Tato stanice představovala faktickou vstupní bránu do USA, kde probíhaly registrační procedury a zdravotní prohlídky. Po celou dobu její existence jí v letech 1892-1954 prošlo 16 milionů emigrantů. (Polišenský, 1992, s. 31-33).

K ZAPAMATOVÁNÍ

V 19. století vystěhovalci z evropských zemí v masové míře směřovali do Ameriky. Jejich motivace byla primárně ekonomická. Péči o imigranty zde převzala americká federální vláda od 90. let 19. století.

Vystěhovalectví do Ameriky mělo celoevropský charakter. Do USA přicházely milióny Angličanů (ti však nebyli považováni za imigranty v pravém slova smyslu), Irů, Holanďanů, Němců, Poláků, Rusů, Židů. Mezi vystěhovalci nechybělo také mnoho Čechů a Slováků. Masové vystěhovalectví z Rakouska začalo zhruba v polovině 19. století. Přístup rakouských oficiálních míst byl nejednotný, typické bylo střetávání liberální a represivní politiky. Emigrace sama o sobě nebyla zakázána, úřady se však snažily upozorňovat na její možná rizika. Současně postihovaly agenty, lákající k odchodu ze země. Samotní zájemci

o vystěhování mohli být stíháni především za případné nesplnění branné povinnosti (Polišenský, 1992, s. 10-11). Emigranti z habsburské monarchie mířili do USA zpravidla přes německé přístavy Hamburk a Brémy, kde také sídlily zprostředkovatelské dopravní agentury. Spojené státy americké do I. světové války přijaly asi 400 000 českých přistěhovalců (Barša a Baršová, 2005, s. 57). Mezi imigranty z Evropy v 19. a v prvních letech 20. století převažovali mladí muži a jejich motivace byla zpravidla především ekonomická. Přesto se k ekonomickým motivům pojily i politické pohnutky, neboť důvodem k vystěhování do Ameriky či jinam se nezřídka stávalo nerovné postavení, různé formy diskriminace či otevřené pronásledování ve vlastní zemi.

DALŠÍ ZDROJE

Podrobněji k vystěhovalectví do Ameriky (zvláště z českých zemí) viz POLIŠENSKÝ, J., 1992. *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky 1: obecné problémy dějin českého vystěhovalectví do Ameriky 1848-1914.* Praha: Karolinum. Bez ISBN.

4.3 Migrace v meziválečném období

Masivní přesuny obyvatelstva v Evropě pokračovaly po vypuknutí první světové války a akcelerovaly po jejím skončení. Některé poválečné migrace lze označit jako **etnické čistky**, které měly podobu vzájemné **výměny obyvatelstva** a byly **založeny na mezinárodních dohodách.** Už mírová smlouva s poraženým Bulharskem zahrnovala pasáže o vzájemném a dobrovolném vystěhování menšin. Toto řešení menšinové otázky se stalo inspirací pro ještě výraznější přesuny obyvatelstva, o nichž rozhodla **lausannská smlouva,** uzavřená **mezi vítěznými mocnostmi, Řeckem a Tureckem v roce 1923**. Výměna obyvatelstva se v tomto případě týkala 1,2 milionů Řeků z turecké Anatolie a 400 000 muslimů ze severního Řecka (Ther, 2017, s. 42). Fakticky nucené stěhování obyvatelstva podložené lausannskou smlouvou se stalo vzorem pro řešením národnostních a menšinových otázek po II. světové válce.

Události spojené s I. světovou válkou a revolucemi v Rusku v roce 1917 přinesly změny také v azylové politice. V důsledku bolševické revoluce z Ruska odešlo až 1 a půl milionů lidí. V reakci na tento nebývale masový proud uprchlíků, kterým bylo odebráno státní občanství, byly přelomové změny mezinárodního práva. V roce 1922 38 států přijalo *Ujednání ohledně vydání průkazů totožnosti ruským uprchlíkům,* za něž byli považováni osoby ruského původu, které se nacházely mimo SSSR a ztratily tamní občanství. O dva roky později bylo přijato totožné opatření ve vztahu k arménským uprchlíkům z Turecka. Ve snaze odstranit nejasnosti při realizaci zmíněných dohod bylo v roce 1926 ratifikováno ***Ujednání týkající se vydávání průkazů totožnosti arménským a ruským uprchlíkům***. Tento dokument obsahoval první moderní definici politických uprchlíků. Jako uprchlíci

byly označeny osoby ruského, resp. arménského původu, které nepožívají ochrany Sovětského svazu, resp. Turecka, a nezískali jinou státní příslušnost (Honusková, 2012). Tato definice byla opět formulována v reakci na konkrétní uprchlickou vlnu a uprchlíky nepojímala individuálně, ale jako příslušníky určité skupiny. V roce 1933 byla ratifikována Úmluva o mezinárodním postavení uprchlíků, která posilovala ochranu uprchlíků. Úmluva byla podepsána původně devíti státy včetně Československa a stala se vzorem pro azylové právo po II. světové válce (Jaeger, 2001). Dalším projevem snahy řešit uprchlickou otázku na mezinárodní úrovni se stalo vytvoření Mezinárodního úřadu pro uprchlíky Společnosti národů v roce 1931 (byl známý jako Nansenův úřad), který se měl zabývat humanitárními otázkami spojenými s uprchlictvím (Pospíchalová, 2004, s. 12).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Ve 20. letech 20. století byla přijata první moderní definice uprchlíků, která se týkala ruským a arménským uprchlíků ze Sovětského svazu, respektive z Turecka.

V přístupu k migrantům v meziválečném období se postupně začaly prosazovat restriktivní tendence. Příkladem **Po roce 1918 byl v USA zaveden systém přistěhovaleckých kvót pro jednotlivé země** a imigrační politika obecně se v dalších letech i v důsledku hospodářské krize zpřísňovala. V samotných Spojených státech bylo v rámci nových přistěhovaleckých kvót až 82 % míst určeno pro zájemce ze zemí západní a severní Evropy, obyvatelům jiho-a východoevropských států bylo přiděleno jen 16 % míst (Barša a Baršová, 2005, s. 58). Např. Československo mělo v rámci těchto kvót v roce 1921 nárok na zhruba 14 300 míst, o čtyři roky později se jejich počet snížil na 3 073. Kvóty pro přistěhovalce byly v USA po určitých úpravách zachovány až do roku 1965 (Čapková a Frankl, 2008, s. 36-37).

Restriktivní přístup ve vztahu migrantům se ještě výrazněji prosazoval ve 30. letech i v dalších zemích. Na změny migrační politiky na globální úrovni působily v té době dopady velké hospodářské krize a oslabování demokratické formy vlády. **Novým impulsem pro nárůst počtu uprchlíků se stal nástup nacistické vlády v Německu v roce 1933 a následná perzekuce místního židovského obyvatelstva** i pronásledování politických odpůrců nového režimu. V letech 1935-1937 bylo v nacistickém Německu přijato až 135 protižidovských zákonů. V důsledku postupující diskriminace narůstal počet židovských uprchlíků. Do roku 1938 odešlo do exilu 150 000 německých Židů z celkového počtu půl milionu, který zde žil v době nástupu nacismu (Pospíchalová, 2004, s. 5). V reakci na příliv uprchlíků z Německa byla v roce 1936 rozšířena i definice uprchlíků, mezi něž byly nově řazeny osoby, které „de iure nebo de facto nepožívali ochrany Říše“ (Honusková, 2012). Mezinárodní společenství dále reagovalo vytvořením Vysokého komisariátu pro uprchlíky z Německa. Další uprchlickou vlnu vyvolal tzv. anšlus Rakouska (jeho připojení k Německu) v březnu 1938 a následné prosazování protižidovských opatření podle německého vzoru.

Židovské vystěhovalectví bylo v tomto období nacisty v Německu i v Rakousku podporováno. Povolení legální emigrace však bylo podmíněno zaplacením vysoké dani z vystěhování a Židé se museli vzdát i dalšího majetku ve prospěch nacistické říše. **Emigrace tak měla nucený charakter a navíc napomáhala tzv. arizaci (vyvlastňování) židovského majetku**. K urychlení židovské emigrace mělo přispět v roce 1938 zřízení Ústředny pro židovské vystěhovalectví ve Vídni. Později byly podobné instituce založeny v Berlíně a v Praze. Pod vedením zmíněné Ústředny se dále rozvíjely diskriminační a vykořisťující přístup vůči židovským emigrantům. V létě 1938 mohli němečtí a rakouští Židé mohli přes hranice převézt jen 10 říšských marek (Pospíchalová, 2004, s. 6). Emigraci vedle nucených finančních nákladů ztěžovala rovněž potřeba vstupních víz, jejichž získání bylo stále obtížnější. Řada tradičních cílových zemí jako USA, Kanada, Austrálie, Brazílie či Argentina začaly omezovat přijímání uprchlíků a dále snižovat přistěhovalecké kvóty. Jen v případě Spojených států bylo v letech 1933-1938 odmítnuto 130 000 žádostí o přistěhování. Z evropských zemí zůstávala vůči uprchlíkům i ve 30. letech poměrně vstřícná Francie. I zde však došlo po anšlusu Rakouska ke změně dosavadního liberálního přístupu. (Pospíchalová, 2004, s. 7-8).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Další uprchlickou vlnu přinesl nástup nacismu v Německu v roce 1933. V důsledku nacistického pronásledování z Německa uprchlo do konce roku 1938 do zahraničí 150 000 Židů. Nacistický režim v té době židovské vystěhovalectví podporoval i proto, že bylo spojeno s částečným vyvlastněním židovského majetku.

Řešení problému židovských uprchlíků z Německa a Rakouska na mezinárodní úrovni měla přinést **konference ve Evianu** ve Francii, kterou v březnu 1938 svolal americký prezident F. D. Roosevelt. K účasti na konferenci byli vyzváni zástupci vlád 32 zemí (Velké Británie, Francie, Belgie, Nizozemí, Dánska, Švédska, Norska, Švýcarska, Itálie, Austrálie a Nového Zélandu a vlády všech států Severní a Jižní Ameriky), aby se zabývali uprchlickou otázkou. Pozvané státy nabídku k účasti na konferenci přijaly, ovšem řada z nich předem dala najevo, že se jejich postoje při jednání budou řídit primárně ohledy na vlastní zájmy. Problémem z hlediska možných přijímajících zemí byly především značné finanční náklady na pomoc uprchlíkům, kteří Německo a Rakousko opouštěli bez potřebných prostředků.

Samotná konference se konala v červenci 1938 za účasti 200 delegátů z 32 států. Jejich zástupci během jednání potvrdili postoje svých vlád neměnit nic zásadního na dosavadní restriktivní politice a tedy nepřijímat nové uprchlíky. Účastníci konference se také zdrželi přímé kritiky protižidovských opatření Hitlerova režimu v souladu s tehdejší západní politikou tzv. appeasementu – tedy ústupků nacistickému Německu ve snaze zabránit vypuknutí novému konfliktu. Ze států zúčastněných na konferenci jedině se Dominikánská republika uvolila přijmout až 10 000 německých a rakouských uprchlíků. Přijímáni zde měli

být přednostně zemědělci a dále příslušníci jiných profesí s dostatečným kapitálem, který by mohli využít v práci pro svůj nový domov. **Jediným reálným výsledkem konference se stalo vytvoření stálého mezivládního výboru**, který měl jednat s německou vládou o možnostech odchodu uprchlíků při zachování aspoň části jejich majetku. Výbor měl také jednat s vládami dalších zemí s cílem najít vhodné lokality pro usazení nových uprchlíků (Pospíchalová, 2008, s. 13-16, 20). Nový orgán měl doplňovat do té doby existující mezinárodní organizace zabývající se uprchlickou agendou. Konference v Evianu tak nepřinesla žádný obrat v politice vůči uprchlíkům. Zúčastněné státy navíc odmítly odsoudit či zkritizovat pronásledování Židů v Německu, a ani ustavení mezivládního výboru nepřineslo vzhledem k dalšímu vývoji žádné změny. Výsledek zmíněné konference tak ukazuje převládající neochotu přijímat židovské uprchlíky, která se ve 30. letech projevovala v podstatě na globální úrovni.

OTÁZKY

1. Masové přistěhovalectví do USA v 19. století bylo spojeno
a) s rozpadem národních států v Evropě
b) s průmyslovou revolucí
c) s pandemií španělské chřipky

2. Jak se změnila americká migrační politika po I.světové válce?

3. První nucená výměna obyvatelstva, určená lausannskou smlouvou, se týkala
a) Řecka a Turecka
b) Finska a Švédska
c) Francie a Německa

4. Termín uprchlíci byli v rámci mezinárodního práva poprvé definován v souvislosti
a) Se změnami hranic po I. světové válce
b) S masovým přílivem ruských a arménských uprchlíků
c) S nastolením fašistického režimu v Itálii

5. Konference v Evianu v roce 1938 se zabývala
a) Zavedením společné migrační politiky
b) Vytvořením nového mezinárodního výboru pro uprchlíky
c) Otázkou židovských uprchlíků z Německa a Rakouska

SHRNUTÍ KAPITOLY

Čtvrtá kapitola ukázala, jak se v proměnách migrace v minulosti odrážely měnící se politické, ekonomické a sociální poměry. Platilo to i pro období evropského středověku a raného novověku, kdy byla migrace typicky spojena s osidlováním dosud neobydlených oblastí či s kolonizací zámořských území. Nový charakter získala migrace v 19. století po nástupu modernizace, která zahrnovala populační růst, industrializaci i rozvoj nových městských aglomerací. Tyto faktory působily také **přistěhovalectví do Ameriky**, kam směřovaly v 19. století miliony evropských ekonomických migrantů.

Po I. světové válce se ve vztahu k imigraci začínají prosazovat regulační tendence. Migrace v meziválečném období měly také podobu smluvně podložené hromadné výměny obyvatelstva, která se stala inspirací pro masové přesuny obyvatel po II. světové válce. Po prvním světovém konfliktu se také v reakci na konkrétní uprchlické vlny ze Sovětského svazu a Turecka stala azylová politika předmětem mezinárodního práva. Ve 20. letech 20. století byla přijata první moderní definice uprchlíka. Další uprchlickou vlnu vyvolal nástup nacistického režimu v Německu a jeho rasistická politika namířená proti Židům. Jejich emigrace z Německa a později i z Rakouska měla nucený charakter a narážela na stále výraznější restriktivní azylovou politiku ostatních států.

ODPOVĚDI

1 b, 2 - Byl zaveden systém přistěhovaleckých kvót pro jednotlivé země, 3 a, 4b, 5 c.

5 MIGRACE V EVROPĚ OD II. SVĚTOVÉ VÁLKY PO SOUČASNOST

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Druhá polovina 20. století a počátek 21. století přinesly v oblasti migrace významné změny. Především západní Evropa se postupně stala cílem masového přistěhovalectví, které lze vymezit několika vývojovými etapami. Následující kapitola bude pojednávat o migračním vývoji v Evropě od konce II. světové války po současnost. Ukáže, jaké vlivy na ni působily a jak se v jednotlivých obdobích měnily migrační politiky v západoevropských zemích. Pozornost bude věnována i novému mezinárodněprávnímu vymezení pojmu uprchlík a novým tendencím v azylové politice. Samostatná podkapitola se bude zabývat změnami v islámském světě v 21. století a jejich souvislostí na migraci v Evropě.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- charakterizovat hlavní rysy migrace v druhé polovině 20. století
- popsat změny v přístupu k uprchlíkům na mezinárodní úrovni
- objasnit proměny migrační politiky v Evropě ve stejném období
- přiblížit změny v islámském světě a vysvětlit jejich souvislost s migrací

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování kapitoly je cca 2 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Nucené přesídlování, uprchlíci, pracovní migrace, islám

5.1 Migrace v Evropě po II. světové válce

Nárůst přistěhovalectví je jednou z nejvýznamnějších změn, která charakterizuje vývoj v západní Evropě v druhé polovině 20. století. Počet imigrantů v členských státech EU vzrostl z 3,7 miliónů v roce 1950 na 16 miliónů v roce 1990 (Bade, 2004, s. 357-358). Migrace se stala skutečně významným fenoménem druhé poloviny 20. století. V důsledku studené války měla migrace v západní a východní Evropě odlišný charakter. **V případě západní Evropy lze určit několik migračních etap** (Barša a Baršová, 2005, s. 95-98). **První z nich vymezují léta 1945-1974.** Začátek tohoto období byl spojen s migračními důsledky II. světové války. Nucené přesuny milionů lidí souvisely s předchozí válečnou politikou etnických čistek a genocid. Okupační teror a vyhlazovací válečná politika nacistického Německa se staly po válce impulsem k radikální reakci vítězných mocností. Nucené přesidlování po roce 1945 nemělo charakter „výměny obyvatelstva" na základě dohod mezi dvěma státy, jako tomu bylo po I. světové válce. Tentokrát se prosazoval transfer obyvatelstva jako jednostranného nuceného vysídlení. Se souhlasem vítězných mocností také bylo po válce vysídleno z Polska a Československa až 12 milionů Němců. **Cílem rozsáhlých přesunů obyvatelstva**, které se vedle Němců týkaly Poláků, Ukrajinců, Maďarů a Bělorusů, bylo **vytvořit homogenní národní státy**. (Ther, 2017, s. 195, 222). V prvních poválečných desetiletích migraci v západní Evropě ovlivnila také postupující **dekolonizace**. V jejím důsledku se do Evropy v letech 1940-1975 do evropských zemí přišlo zpět 7 milionů někdejších kolonistů. Jejich cílem se stávaly bývalé koloniální mocnosti jako Velká Británie, Francie, Nizozemí, Belgie či Portugalsko (Barša a Baršová, 2005, s. 95).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Začátek první migrační etapy v bezprostředně poválečném období byl spojen s masovým přesídlováním obyvatelstva souvisejícím s II. světovou válkou, a také s postupující dekolonizací.

V druhé polovině 20. století se také změnil přístup k uprchlíkům. V reakci na masové nedobrovolné přesuny obyvatelstva v důsledku II. světové války Valné shromáždění OSN **v roce 1951** přijalo **Úmluvu o právním postavení uprchlíků (**známá také jako **Ženevská konvence).** Tato mezinárodní dohoda definuje, koho lze považovat za uprchlíka, vymezuje jeho pozici v zemi, kde získal azyl a zaručuje zásadu tzv. nenavracení. **V roce 1967** byly přijaty doplňující **Protokoly o právním postavení uprchlíků**, které rušily původní časové a teritoriální omezení uprchlictví. Za uprchlíka je podle zmíněných dokumentů považována osoba, která opustila svou vlast kvůli pronásledování z rasových, náboženských či národnostních důvodů nebo kvůli příslušnosti k určité společenské skupině či kvůli zastávání určitých politických důvodů. Mezi uprchlíky by podle mezinárodního práva neměli být řazeni ti, kdo spáchali válečné zločiny, zločiny proti míru či proti lidskosti, nebo spáchali vážný nepolitický zločin v azylové zemi před poskytnutím mezinárodní ochrany. Za uprchlíky nemohou být považováni ani pachatelé teroristických činů. Úmluva rovněž vymezila základní práva uprchlíků jako právo na

přístup k zaměstnání i k samostatně výdělečné činnosti, právo na vzdělání či právo na přístup k soudům. Uprchlíkům pak byla stanovena povinnost respektovat zákony země, která mu poskytla ochranu. Uplatňování Úmluvy může v praxi komplikovat různé chápání obecných charakteristik, které jsou v rámci uvedené definice užívány. Různě interpretovány byly (a jsou) zejména termíny pronásledování a společenská vrstva. Odlišnosti ve výkladu používaných pojmů ovlivňují různé přístupy ve vztahu k uprchlíkům. Svou roli přitom hraje fakt, že Úmluva neustavila žádný kontrolní orgán, který by dohlížel na dodržování jejich ustanovení (Uherek et al., 2016, s. 97-99). Do jisté míry tuto roli plní **Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky** (UNHCR), který byl zřízen v roce 1950. Původně byl tomuto orgánu udělen tříletý mandát pro pomoc osobám, nedobrovolně migrujícím v Evropě v souvislosti s dopady II. světové války. Nový úřad měl koordinovat pomoc uprchlíků a spolupracovat s jednotlivými státy. Vzhledem k dalším uprchlickým vlnám byl mandát UNHCR v následujících letech a desetiletích opakovaně prodlužován. Oprávněnost prodloužení mandátu UNHCR potvrdil příliv statisíců uprchlíků z Maďarska, který byl důsledkem potlačení protisovětského povstání v roce 1956.

Další fáze první etapy přistěhovalectví v západní Evropě charakterizuje podpora pracovní migrace. Imigrační politika v západních zemích byla v této etapě velmi liberální. Přistěhovalci z evropských i neevropských států byli v 60. a 70. letech přijímáni zvláště ve Spolkové republice Německo nebo ve Švýcarsku, kde představovali vítanou pracovní sílu. Konkrétně v západním Německu byly v prvních poválečných desetiletích uzavřeny dohody o náboru pracovních sil s řadou evropských zemí jako Itálie, Španělsko, Řecko či Jugoslávie i s některými státy severní Afriky (Maroko, Tunis). Zvláště významná byla smlouva s Tureckem, uzavřená v roce 1961. I díky ní podíl tureckých imigrantů na celkové cizinecké populaci v SRN vzrostl v letech 1968-1973 z 10,7% na téměř 23 %. Počet tureckých pracovníků, kteří byli zaměstnáni v báňském průmyslu i v dalších klíčových průmyslových odvětvích, přesáhl v první polovině 70. let milión. (Bade, 2004, s. 314-315) **Turečtí i jiní přistěhovalci byli přijímáni jako „gastarbeiteři“** („hostující dělníci“) a jejich pobyt v zemi měl být tedy pouze dočasný. Politika západoněmeckých úřadů z 60. a 70. let vytvářela minimální předpoklady pro integraci těchto přistěhovalců. (Barša, 1999, s. 218) Problémem se postupně ukázalo být to, že nově přijímané legislativní úpravy vedly k prodlužování doby pobytu a podpoře stěhování rodinných příslušníků. Původně hostující pobyt se tak víceméně změnil na trvalý, s nímž původní plány německé vlády nepočítaly. (Bade, 2004, s. 316) Podobně se vyvíjela situace i ve Francii, kde byly rovněž v 60. letech uzavírány smlouvy o najímání pracovních sil s Marokem, Tuniskem, Tureckem a Jugoslávií.

K ZAPAMATOVÁNÍ

V 50. letech 20. století byla přijata nová mezinárodní definice uprchlíků (Úmluva o právním postavení uprchlíků), která byla potvrzena v následujícím desetiletí. Ve stejné době se začala prosazovat podpora pracovní imigrace do západní Evropy.

5.2 Změny migrační politiky od 70. let 20. století

Důsledky hospodářské krize v 70. letech přispěly k přehodnocení dosavadní otevřenosti vůči pracovní imigraci. Znovu se objevila nezaměstnanost a předchozí poptávka po levných pracovních silách ztratila opodstatnění. Zhruba od poloviny 70. let se také mění struktura západních ekonomik. Těžký průmysl, opírající se o nekvalifikované pracovní síly, začal ustupovat jiným odvětvím. Postupně se výrazněji rozvíjely informační technologie a také rostl význam sektoru služeb. Právě ve službách se ve větší míře uplatňují pracovníci ze zahraničí. Migranti začali být více zaměstnávaní jako v sociálních službách, ve zdravotnictví nebo získávají práci jako pomocné síly v domácnosti. I v souvislosti s měnící se hospodářskou situací se měnila také struktura imigrantů. Mezi migranty začaly být v daleko výraznější míře zastoupeny celé rodiny (Uherek et al., 2016, s. 27). Na druhou stranu klesající počet pracovních příležitostí vedl k nárůstu sociálních problémů imigrantů a dále omezoval předpoklady k úspěšné integraci do většinové společnosti.

Od sklonku 80. let do konce 90. let 20. století lze vymezit další migrační etapu, kterou charakterizuje rozšíření počtu přijímajících zemí a výraznější podíl uprchlíků i nelegálních emigrantů (Barša a Baršová, 2005, s. 97). V tomto období začali imigranti mířit i do tradičně vystěhovaleckých evropských zemí jako byly Španělsko, Portugalsko a Řecko. Souviselo to se změnami režimu v uvedených státech i s jejich následným zapojením se do evropské integrace. Ještě ve větší míře migraci v Evropě v 90. letech ovlivnilo zhroucení komunistických režimů ve východní Evropě a válečné konflikty na Balkáně, v Čečensku a v Iráku. Války v těchto regionech byly příčinou prudkého nárůstu uprchlíků, kteří směřovali primárně do evropských zemí. Podle údajů UNHCR dosáhlo množství žadatelů o azyl v zemích Evropského společenství v roce 1992 rekordního počtu 675 000 – zatímco v roce 1983 se pokoušelo získat azyl v zemích západní Evropy 80 000 osob (Barša a Baršová, 2005, s. 97). Jako další novinku této migrační etapy lze uvést tu skutečnost, že cílovými státy pro migranty se začaly stávat i státy bez předchozí koloniální minulosti jako Švédsko, Rakousko či Norsko. I zde směřovali přistěhovalci, které často nebylo (a není) možné jednoznačně charakterizovat jako politické uprchlíky či ekonomické imigranty (Uherek, 2016, s.). V cílové státy imigrace se od 90. let postupně začaly měnit i státy bývalého východního bloku. Důsledkem pádu „železné opony“ bylo také návratová imigrace příslušníků etnických minorit. Jen do Německa přesídlilo v letech 1989-1990 až 620 000 osob německého původu z Polska, Rumunska a Sovětského svazu (Barša a Baršová, 2005, s. 98). Od konce 90. let opět narůstala pracovní migrace, v jejímž rámci byli přednostně vybíráni kvalifikovaní zahraniční pracovníci. Nástup hospodářské krize v roce 2008 relativně vstřícný přístup k této pracovní migraci oslabil.

K ZAPAMATOVÁNÍ

V důsledku nástupu nové hospodářské krize v západních zemích v 70. letech je omezována dosavadní otevřenost vůči pracovní migraci. V období od konce 80. do konce 90. let je vymezována další etapa.

V řadě zemí začaly přistěhovalecké komunity tvořit nezanedbatelnou část místní populace. Ve významných státech západní i severní Evropy v 90. letech dosáhl podíl imigrantů a uprchlíků 5-10 % celkové populace. K horní hranici se blížily počty cizinců v Německu (8,8 %) a v Belgii (9 %), ve Švýcarsku v roce 1995 tvořili cizí státní příslušníci téměř 19 % obyvatelstva. V posledních desetiletích 20. století došlo k dalšímu zrychlení migrace a navýšení jejího rozsahu na globální úrovni. V roce 1960 byl vyčíslen počet migrantů na celém světě 92 milionů, v roce 2000 jejich množství vzrostlo na 165 milionů. V rámci tohoto růstu se zvýšila především migrace z chudých zemí do bohatých, která vzrostla z necelých 20 milionů na více než 60 milionů (Collier, 2017, s. 46).

DALŠÍ ZDROJE

Přehled vývojových etap imigrace do Evropy a podrobnější analýza situace v jednotlivých zemích viz BARŠA, P., BARŠOVÁ, A., 2005. *Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav. ISBN 80-210-3875-6.

5.3 Přistěhovalectví a dopady změn v islámském světě

Specifickým fenoménem, který ovlivňuje vztah k migraci v Evropě, je **nárůst počtu přistěhovalců z muslimských zemí**. Náboženská příslušnost je v jejich případě dominantním identifikačním znakem, což je zvláště patrné v kontrastu s většinově sekulární evropskou společností. V důsledku působení různých kulturních vlivů v jednotlivých odlišných oblastech však nelze skupiny muslimských migrantů považovat za homogenní. V rámci islámského náboženství se střetávaly a střetávají různé proudy. Samotný **islám** vznikl v 7. století na arabském poloostrově jako poslední velké monoteistické náboženství. Jeho klíčovou postavou je prorok Mohamed, který byl také sjednotitelem arabských kmenů. Po Mohamedově smrti v roce se islám začal šířit i za hranice Arabského poloostrova. Muslimská vojska si nejprve podmanila byzantskou Sýrii, Palestinu a později Egypt a Írán. Islám získal brzy v dobytých územích hegemonní postavení. Platilo to zcela i pro Malou Asii, odkud islám během krátké doby vytlačil dědictví antické a křesťanské kultury. Na počátku 8. století se arabská expanze rozšířila dál i do severní Afriky a do Evropy, kde získali vládu nad větší částí Pyrenejského poloostrova. Později se hegemonem islámského světa stala Osmanská říše.

Spolu s judaismem a křesťanstvím je islám řazen k tzv. abrahámovským vyznáním, neboť také muslimové se hlásí k biblickému Abrahámovi a jeho syn Izmael je podle islámské tradice považován za proroka a předka Arabů. Všichni muslimové uznávají **pět pilířů islámu**, jimiž jsou víra v jediného Boha a jeho proroka Mohameda, pravidelné denní modlitby, almužna chudým, půst v období ramadánu, pouť do Mekky (rodného města Mohamedova a jednoho z nejsvatějších míst islámského náboženství). Už v počátcích se muslimové rozdělili na dvě základní větve, kterým jsou **šíité a sunnité**. Hlavní rozdíl mezi těmito

proudy se týká otázky nástupnictví po Mohamedově smrti. Podle sunnitů by měl být vedením muslimské obce pověřen ten, kdo je schopen se v jejím rámci prosadit a zajistit její jednotu. Naproti tomu šíité považují za jediné legitimní Mohamedovy nástupce jeho potomky v linii, která začíná jeho bratrancem a zetěm Alím. Odtud je také odvozováno jméno tohoto proudu, které je zkrácenu verzí označení *Ší'at Alí* – tedy strana Alího. Střety mezi sunnity a šíity, které vypukly v 7. století, charakterizují i současný islám. Většina muslimů patří mezi sunnity, kteří převažují v hlavních arabských zemích v čele se Saudskou Arábií. Centrem menšinového šíitského islámu je Írán, kde v roce 1979 islámská revoluce svrhla sekulární vládu a nastolila teokratický režim. Írán se liší rovněž etnickou příslušností, neboť zde žije perské obyvatelstvo. Šíité převažují také v Libanonu a po pádu režimu Saddáma Husajna v důsledku americké invaze v roce 2003 se začali prosazovat na úkor většinových sunnitů i v Iráku.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Judaismus, křesťanství a islám patří mezi monoteistická náboženství, jež v různé míře působily (a působí) na kulturní vývoj v Evropě. Pro tato náboženství je typická vnitřní různorodost (v křesťanství reprezentovaná např. existencí pravoslaví, katolicismu či protestanství, různorodost islámu se projevuje v rozporech mezi sunnity a šíity.

Střety mezi šíity a sunnity a rozklad státní moci v Iráku ovlivnily i dění v sousedních zemích a přispěly k nárůstu náboženského radikalismu. Výrazné dopady na situaci v muslimských zemích zvláště v severní Africe mělo tzv. **arabské jaro** v roce 2011. Hluboká nespokojenost obyvatel arabských zemí přerostla v tomto roce v masové protesty, které nakonec vedly ke svržení diktátorských vlád ve čtyřech státech. Nejprve rezignoval prezident Tuniska, kde také nepokoje začaly. Brzy poté byl po desetiletích vládnutí donucen odstoupit egyptský prezident Mubarak. Později byl i v důsledku vojenské intervence mezinárodních sil sesazen a zabit vládce Libye Muammar Kaddáfí, který zde vládl od roku 1969. Na začátku roku 2012 abdikoval pod tlakem protestů také prezident Jemenu. Výsledky tzv. arabského jara byly značně rozporuplné a přispěly k destabilizaci celého arabského světa. Zatímco v Tunisku byla zavedena demokracie, v Libyi Kaddáfího pád vyvolal faktický rozpad státu a soupeření o vládu nad zemí mezi různými frakcemi a klany. V Egyptě se nejprve prosadilo Muslimské bratrstvo, které uspělo ve volbách a chtělo v zemi obnovit náboženskou vládu. Proti Muslimským bratřím však v roce 2013 vystoupila armáda a došlo k novému převratu, který k moci vynesl vojenské představitele spojené s Mubarakovým režimem. V Jemenu vypukla v roce 2015 rebelie proti novému režimu, vedená šíitskými povstalci. Do konfliktu se na straně vlády zapojily Saudská Arábie a další arabské státy, rebelové naopak získali podporu Íránu. Boje na jemenském území a blokáda ze strany Saudské Arábie vedla k hladomoru, který si jen v roce 2017 vyžádal desítky tisíc obětí, další miliony lidí trpí podvýživou a nemocemi. Povstání, občanská válka a následná zahraniční intervence tak v zemi způsobily humanitární katastrofu.

Mezi státy, v nichž se v roce 2011 rozhořely protivládní protesty, patřila rovněž **Sýrie**. Prezident Baššár Asad nechal demonstrace tvrdě potlačit a nepokoje zde později přerostly v občanskou válku. Situaci v Sýrii komplikovala značná etnická i náboženská různorodost, a také zájmy hlavních mocností v oblasti Perského zálivu i dalších států. Kromě sunnitských Arabů zde žijí šíité, křesťané a také Kurdové, kteří tvoří početnou menšinu rovněž v Turecku a v Iráku. V samotné Sýrii se v rámci protivládních sil postupně prosadily radikální náboženské skupiny. Do syrského konfliktu se zapojily také Saudská Arábie (s podporou Turecka a Kataru) jako ochránce sunnitských muslimů a na druhé straně Írán coby garant zájmů šíitů (Hermann, 2016, s. 45). Občanské války v Sýrii a oslabení státní moci v Iráku využila teroristická organizace později nazvaná **Islámský stát**, jež navazovala na teroristické milice působící už od roku 1999. Organizace působila v Iráku po americké invazi jako jedna ze složek jiné teroristické skupiny al-Kajda, ve srovnání s ní se však odlišovala prováděním útoků i proti šíitským muslimům a větší brutalitou. Postupně se osamostatnila a začala si nárokovat vůdčí postavení mezi všemi radikálními uskupeními. Ve vedení Islámského státu byli zastoupeni občané různých států a významnou roli hráli v jeho strukturách bývalí vysocí důstojníci irácké armády a tajných služeb z dob Saddáma Husajna. V rámci Islámského státu v Iráku působili také příslušníci sunnitských kmenů, nespokojených s tamní šíitskou vládou (Hermann, 2016). V Iráku Islámský stát postupně ovládl asi třetinu území a v roce 2014 dobyl druhé největší město země Mosul. Ve stejné době Islámský stát zaútočil také v Sýrii, kde se pod jeho vládu dostalo město Rakka a další oblasti. Postupně ovládl rozsáhlá území v Iráku a v Sýrii, zavedl zde fakticky totalitní režim a útočil proti šíitům, křesťanům, Kurdům i proti konkurenčním sunnitským skupinám. Islámský stát začal vystupovat jako nový chalifát, jenž si nárokoval poslušnost všech sunnitských muslimů. V obou zemích začal budovat nové státní struktury, zahrnující vlastní justici i veřejné služby. Finanční prostředky získával Islámský stát z výkupného a především z prodeje ropy. Odnože této teroristické organizace začaly působit také v Libyi a v Jemenu. Islámský stát je spojován s řadou teroristických útoků se stovkami obětí, ke kterým došlo od roku 2015 v Evropě (Paříž, Brusel, Barcelona, Nice) i v dalších oblastech (Egypt, Turecko, Libanon). V boji proti Islámskému státu se začaly s různou motivací angažovat různé místní i mezinárodní síly jako kurdské jednotky, íránské milice, syrská a irácká armáda, USA i Rusko. V roce 2017 byla dobyta města Mosul i Rakka a brzy poté Islámský stát ztratil své zbývající pozice v Iráku i v Sýrii. Jeho destruktivní vliv však předtím výrazně přispěl k destabilizaci celého regionu, vyhrocení napětí v islámském světě i k posílení radikálního islamismu v evropských zemích. Jeho teroristické útoky a propaganda také posílily pozici protiislámských hnutí v evropských zemích.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Změny v arabském světě přineslo tzv. arabské jaro v roce 2011, kdy došlo ke svržení autoritativních vlád v několika zemích. V Sýrii protesty v důsledku tvrdých opatření vlády přerostly v občanskou válku. Konfliktu využila teroristická organizace Islámský stát, která už předtím získala vládu na rozsáhlém území v Iráku.

DALŠÍ ZDROJE

Přehledný rozbor vzestupu Islámského státu i změn v arabském světě viz HERMANN, R., 2016. *Konečná stanice Islámský stát? Selhání státu a náboženská válka v arabském světě.* Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2607-1.

Občanská válka v Sýrii a útoky Islámského státu zapříčinily masovou migraci, která zasáhla také Evropu. Podle údajů OSN v důsledku občanské války a postupu Islámského státu uprchly ze Sýrie miliony lidí. Do konce roku 2016 v pěti okolních státech přebývalo 4,8 milionů syrských uprchlíků. Turecko přijalo 2,7 milionů Syřanů, v Libanonu se nacházel asi milion uprchlíků (což zde bylo až 20 % celé populace), Jordánsko přijalo 655 675 uprchlíků (asi 10 % populace), do Iráku přesídlilo 228 894 Syřanů a Egypt poskytl útočiště 115 204 uprchlíkům ze Sýrie. Mnoho z těchto uprchlíků v uvedených zemích žije už několik let v provizorních podmínkách v uprchlických táborech. Ještě v horších podmínkách se v uvedeném období nacházelo asi 75 000 Syřanů na území podél syrsko-jordánské hranice. Syrští uprchlíci také tvořili největší počet migrantů (až 26 % z nich), kteří se pokoušeli proniknout do Evropy přes Středozemní moře [4].

OTÁZKY

1. Úmluva o právním postavení uprchlíků v roce 1951 byla přijata v reakci na
a) Příliv uprchlíků z komunistických zemí
b) Rozpad koloniálního systému
c) Masové nedobrovolné přesuny obyvatelstva v důsledku II. světové války

2. Přistěhovalectví do západní Evropy v 50.-60. letech charakterizovala
a) Podpora pracovní migrace
b) Odmítání žadatelů o azyl z komunistických zemí
c) Převaha imigrantů z evropských zemí

3. Jaké byly dopady krize ze 70. let na migraci?

4. Migraci v období od konce 80. let charakterizovalo
a) Rozšíření počtu přijímajících zemí
b) Poptávka po pracovních silách ze zahraničí z dělnických profesí
c) Ústup imigrace z afrických zemí

5. Občanská válka, která přispěla k masové migraci i do Evropy, vypukla
a) V Egyptě
b) V Sýrii
c) V Libanonu

[4] Webový portál Amnesty International [online] [vid. 28. března 2019]. Dostupné z http:// www.amnesty.cz/news/3768/syrska-uprchlicka-krize-v-cislech&locale=cs

SHRNUTÍ KAPITOLY

Pátá kapitola podala přehled migračního vývoje v Evropě od konce II. světové války a představila hlavní faktory, které ovlivnily jeho podobu. V případě západní Evropy lze identifikovat několik migračních etap. První z nich může být vymezena lety 1945-1974. Začátek této etapy byl ve znamení nuceného přesídlení milionů obyvatel v souvislosti s dopady II. světové války. Jiným podnětem k migraci v tomto období byla postupující dekolonizace. V souvislosti s nuceným přesidlováním obyvatelstva po II. válce došlo ke změnám v mezinárodní politice vůči uprchlíkům. Byl zřízen Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR) a především byla v roce 1951 přijata **Úmluva o právním postavení uprchlíků**. Migrační vývoj v 60. letech charakterizovala **poptávka pro pracovních silách ze zahraničí,** což se projevilo např. uzavřením smlouvy mezi Německem a Tureckem i dalšími státy. Další migrační etapa v 70. a 80. letech byla charakterizována dopady hospodářské krize a omezováním pracovní migrace. Další změny přišly v období od konce 80. let, kdy začali imigranti mířit i do tradičně vystěhovaleckých evropských zemí a zvýšil se počet žadatelů o azyl.

Migraci do Evropy zasáhly **změny v arabském světě.** Protivládní protesty v době tzv. arabské jaro v roce 2011 vedly ke svržení autoritativních vlád v Tunisu, Egyptě, Libyi a Jemenu. V Sýrii protesty v důsledku tvrdých opatření vlády přerostly v občanskou válku. Konfliktu využila teroristická organizace Islámský stát, která už předtím získala vládu na rozsáhlém území v Iráku. Občanská válka v Sýrii i destruktivní vliv Islámského státu vedl k nárůstu masového počtu uprchlíků, kteří směřovali i do Evropy.

ODPOVĚDI

1 c, 2 a, 3 – omezování pracovní imigrace v důsledku nárůstu nezaměstnanosti, větší zastoupení rodin mezi migranty, větší podíl migrantů v sektoru služeb apod. 4 a, 5 b.

6 MIGRAČNÍ POLITIKA NA ÚROVNI EVROPSKÉ UNIE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Předchozí kapitola ukázala typické trendy migračního vývoje v Evropě od roku 1945. V poválečných desetiletích se ovšem také rozvíjela evropská integrace, jejíž vliv na migraci se však začal projevovat až později. Následující kapitola se bude zabývat proměnami společné migrační a azylové politiky, prosazované na úrovni Evropské unie. Budou zde představeny jednotlivé smlouvy a programy, které byly v této oblasti přijímány od 80. let 20. století. Budou nastíněny nové tendence vývoje migrační politiky EU v 21. století. Zvláštní prostor dostane vylíčení postupu EU v době tzv. migrační krize.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- popsat počátky formování migrační a azylové politiky EU
- uvést hlavní smlouvy EU, týkající se migrace
- charakterizovat typické rysy migrační a azylové politiky EU i jejich proměny
- objasnit podstatu opatření EU v době tzv. migrační krize

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování kapitoly je cca 3 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Schengenský prostor, Dublinská úmluva, migrační krize, relokační mechanismus

6.1 Formování společné migrační a azylové politiky EU

Dopady migrace poznamenaly také proces evropské integrace. V prvních poválečných desetiletích, v době existence Evropského společenství (ES) se migrační agenda týkala primárně volného pohybu občanů členských států. Migrační politika byla v té době ponechána v rukou národních vlád. Spolupráce v některých migračních otázkách se začala na úrovni ES výrazněji rozvíjet od poloviny 70. let (Barša a Baršová, 2005, s. 133). Za první skutečný mezník v této oblasti lze označit **uzavření Schengenské dohody** v roce 1985. Signatáři dohody (zástupci Francie, Spolkové republiky Německo a zemí Beneluxu) se zde zavázali vytvořit zónu volného pohybu a

zrušení kontrol na vnitřních hranicích ES. Zároveň měla být zpřísněna kontrola vnějších hranic ES, což vyžadovalo harmonizaci imigrační a azylové politiky jednotlivých členských států. V druhé polovině 80. let se na úrovni ES začala rozvíjet další iniciativa v oblasti azylové politiky, která **v roce 1990** vyústila v **podepsání Dublinské úmluvy** týkající se určení státu odpovědného za posouzení žádosti o azyl podané v jednom z členských států ES. Úmluva měla regulovat nekontrolovatelný pohyb žadatelů o azyl v rámci Schengenského prostoru, ke kterému docházelo v důsledku paralelního či opakovaného podávání žádostí o azyl. Dohoda měla kromě toho zabránit tehdy obvyklé praxi, kdy byli žadatelé o azyl posíláni z jedné země do druhé, neboť žádná z nich se nepokládala za kompetentní k projednání žádosti (Barša a Baršová, 2005, s. 136). **Dublinská úmluva vstoupila v platnost v roce 1997**. Jejím hlavním cílem bylo určit zodpovědnost za posouzení žádosti azylu podané v některé z členských zemí EU.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Prvními mezníky na cestě ke společné evropské migrační a azylové politice bylo uzavření Schengenské dohody a pozdější přijetí Dublinské úmluvy, která určovala odpovědnost za posouzení azylu podané na území EU.

Další změny v migrační a azylové politice nastaly v důsledku prohlubování evropské integrace na konci 90. let. Zásadní posun přinesla **Amsterdamská smlouva** z roku **1999,** která zakotvila Schengenskou dohodu jako součást právního rámce EU a posílila společnou migrační politiku. Přijetím této smlouvy byla Smlouva o založení ES doplněna nově o hlavu IV. s názvem „Vízová, azylová a přistěhovalecká politika a jiné politiky týkající se volbého pohybu osob“. Migrační agenda se nově přesunula z III. mezivládního pilíře do I. pilíře. Radě EU bylo ve lhůtě pěti let uloženo přijetí řady opatření týkajících se azylu, imigrační politiky i boji proti nelegálnímu přistěhovalectví. Konkrétní kroky vycházející z Amsterdamské smlouvy zahájilo **zasedání Evropské rady ve finském Tampere** rovněž v roce 1999. Tento summit vymezil základní principy společné azylové a migrační politiky:

- Partnerství se zeměmi původu přistěhovalců
- Vytvoření společného azylového systému
- Spravedlivý přístup k občanům třetích zemí
- Efektivnější řízení migrace prostřednictvím vízové politiky, postupu proti nelegální migrace, kontroly vnějších hranic a návratů imigrantů do zemí jejich původu (Barša a Baršová, 2005, s. 139).

Za klíčovou zásadu Závěrů z Tampere je označována podpora „*přibližování postavení legálně a dlouhodobě usedlých cizinců právnímu postavení občanů*“ (Baršová, 2005, s. 10). Dalším krokem při rozvíjení společné migrační a azylové politiky, který navazoval na závěry v Tampere, byl **Haagský program**, schválený Evropskou radou v roce 2004. I na evropské úrovni byl v té době ve vztahu k migraci patrný vliv dopadů teroristických útoků z 11. září 2001. Typickým novým prvkem v rámci tohoto programu byl výraznější zdůrazňování bezpečnostních aspektů migrační problematiky. Program připomínal nutnost regulace přistěhovalectví, jejíž zásadní součást měla být úspěšná integrace imigrantů. Dokument proto doporučoval členským státům základní

zásady, které měly zajistit úspěšné začlenění přistěhovalců. Navrhované zásady předpokládaly aktivní přístup samotných přistěhovalců i hostitelských zemí a nesly se ve znamení důrazu na občanskou integraci, jež měla překonat kulturní odlišnost imigrantů. Projevilo se konkrétně vyzdvihováním liberálně-demokratických hodnot, jejichž přijetí imigranty bylo pokládáno za jeden z hlavních předpokladů úspěšné integrace (Barša a Baršová, 2005, s. 141-142, 150).

6.2 Nové tendence v migrační a azylové politice po roce 2000

Posilování bezpečnostních aspektů migrační a azylové politiky EU se na přelomu 20. a 21. století projevilo několika konkrétními změnami. V roce 1999 zahájil svou činnost **Europol** (Evropský policejní úřad), jenž se má rovněž zaměřovat na boj s nelegální migrací. O dva roky později byl vytvořen IT systém Eurodac, která má sloužit při porovnávání otisků prstů žadatelů o azyl a tím má napomáhat realizaci Dublinské úmluvy. Konečně **v roce 2004** byla založena Evropská agentura pro řízení operativní spolupráce na vnějších hranicích EU **(FRONTEX**), která měla zajistit účinnější ochranu vnějších hranic schengenského prostoru. Krátce před zřízením FRONTEXU – **v roce 2003** – bylo schváleno nařízení Rady **Dublin II**, které nahrazoval původní Dublinskou úmluvu a dále upravoval pravidla při udělování azylu. Podle tohoto Nařízení měl být k posouzení žádosti o azyl příslušný pouze jeden členský stát EU. Cílem tohoto opatření bylo zabránit tomu, aby byli žadatelé o azyl posíláni z jedné země do druhé. Dále měl zamezit tomu, aby jeden uchazeč o azyl podal žádosti o jeho povolení v různých státech a pokoušel se tak azylový systém zneužít.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Nové tendence v migrační a azylové politice EU se projevily přijetím tzv. Dublinu II, který upravoval pravidla při udělování azylu.

Změny také v migrační politice přinesla **Lisabonská smlouva**, platná od roku 2009. Tato smlouva zrušila dosavadní tří pilířovou strukturu a pozměnila Smlouvu o Evropské unii a Smlouvu o založení Evropského společenství, která byla nově přejmenována na **Smlouvu o fungování EU.** Tato Smlouva se věnuje rovněž otázce migrace a azylu. Konkrétně článek 78 deklaroval, že EU provádí společnou azylovou politiku v souladu s Úmluvou o právním postavení uprchlíků z roku 1951 a Protokolem týkajících se právního postavení uprchlíků z roku 1967. V rámci uvedeného článku měl klíčový význam odstavec 3 článku 78, který měl posílit solidaritu mezi členskými státy EU a v době tzv. migrační krize se stal podkladem pro rozhodnutí o přemisťování uprchlíků v rámci Unie. Příslušný odstavec umožnil Radě EU na návrh Komise a po konzultaci s Evropským parlamentem přijmout dočasná opatření jednoho či více členských států, které se ocitnou ve stavu nouze „*v důsledku náhlého přílivu státních příslušníků třetích zemí*“[5].

[5] Webový portál Euroskop [online] [vid. 2. dubna 2019]. Dostupné z http://www.euroskop.cz/gallery/54/16334-fungovani_eu.pdf

V následujících letech azylová politika EU doznala dalších změn v důsledku stoupajícího počtu žadatelů o azyl i nárůstu nelegálních překročení hranic. V roce 2011 agentura FRONTEX získala silnější pozici a ve stejném roce byla zřízena nová agentura Evropský podpůrný azylový úřad (EASO), která má podporovat praktickou spolupráci členských států při utváření společného evropského azylového systému. V roce 2013 bylo rozhodnuto znovu změnit Dublinský systém. Na základě nařízení Evropského parlamentu a Rady EU byl ustaven tzv. **Dublin III**. Zmíněné nařízení, jež vstoupilo v platnost v roce 2014, stanovilo konkrétní kritéria pro určení příslušného členského státu k posouzení žádosti o azyl. Celkem tak bylo vymezeno pět základních kritérií:

- **Rodinné vazby** – za příslušný k posouzení žádosti je určen ten stát, v němž se oprávněně nachází rodinný příslušník (důraz je kladen na přítomnost nezletilých žadatelů o mezinárodní ochranu
- **Vydané vízum či povolení k pobytu –** příslušným je ten stát, který žadateli vydal příslušné povolení k pobytu či vízum
- **Neoprávněný vstup a pobyt –** jako příslušný je stanoven stát, jehož hranici žadatel neoprávněně překročil při vstupu z třetího státu nebo zde aspoň 5 měsíců neoprávněně pobýval
- **Bezvízový styk –** jako příslušný stát je v tomto případě označen ten, kam žadatel vstoupil a je osvobozen od vízové povinnosti
- **První podaná žádost o azyl, tzv. zbytkové kritérium –** jako příslušný stát určen ten, kde žadatel požádal o mezinárodní ochranu poprvé

Příslušná kritéria měla být uplatňována podle uvedeného pořadí. Pro stanovení příslušného státu pro posouzení žádosti o azyl měla být rozhodující situace v době podání první žádosti o azyl. Nařízení zároveň ponechávalo všem členským státům EU možnost převzít žadatele o azyl z humanitárních důvodů, na žádost jiného státu nebo z vlastního rozhodnutí, aniž by byl příslušný podle zmíněných kritérií[6].

DEFINICE

Df

Dublin III – nové podoba Dublinské úmluvy z roku 2014, která stanovila konkrétní kritéria pro určení příslušného členského státu k posouzení žádosti o azyl.

6.3 Politika EU v době tzv. migrační krize

V roce 2013 do Evropy začal směřovat nebývale masivní proud uprchlíků z oblastí zasažených konflikty na Blízkém Východě (Sýrie, Irák) a v Africe. Následné období bývá nazýváno jako evropská **migrační** nebo také **uprchlická krize,** která vyvrcholila v roce 2015. Počet osob, které do Evropy směřovaly s cílem získat zde azyl, rostl už v předcháze-

[6] Webový portál Euroskop [online] [vid. 2. duba 2019]. Dostupné z http.//eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0604&from=CS

jících letech. V roce 2013 byla mezinárodní ochrana v zemích EU udělena 135 700 žadatelům o azyl. Mezi nimi převažovali občané Sýrie (35 800 – 26 % uprchlíků s udělenou mezinárodní ochranou), dále následovali občané Afghánistánu (16 400 – 12 %) a Somálska (9 700 – 7 %). V následujícím roce počet osob, kterým byla v zemích EU poskytnuta ochrana, vzrostl na 185 000. Většinu z nich opět tvořili Syřané, jejichž podíl se zvýšil na 37 %. Dále byli mezi úspěšnými žadateli o azyl úspěšní občané Eritrey a Afghánistánu. Vrchol tzv. migrační krize nastal v roce 2015, kdy byla mezinárodní ochrana udělena už více než 333 300 žadatelům o azyl. Podíl občanů Sýrie z tohoto počtu vzrostl až na 50 %, dále následovali občané Eritrey a Iráku. Největší počet uprchlíků tehdy přijalo Německo. Počty žádostí o azyl množství případů udělené mezinárodní ochrany výrazně převyšovaly. V roce 2013 pokoušelo získat ochranu v zemích EU 431 000 osob, o rok později to bylo 627 000 žadatelů o azyl. V letech 2015 i 2016 se jejich počet zvýšil shodně na 1,3 milionů osob. Tento nárůst překonal dosavadní vrcholy zájmu o azyl v EU z roku 1992 a ze začátku 21. století[7] .

Brzy se ukázal jako problematický fakt, že k posuzování žádosti o azyl měla být podle Dublinu III příslušná členská země, kde cizinec o azyl požádal poprvé. Státy na vnější hranici schengenského prostoru – na prvním místě Řecko a Itálie – tak začali být v době nárůstu imigrace přetěžováni žadateli o azyl z oblasti Blízkého Východu a severní Afriky. V takovém případě ovšem právě Řecko musí podle uvedené směrnice zajistit potenciálním azylantům ubytování, stravu, zdravotní péči a příslušné azylové řízení, což se ukázalo v době tzv. migrační krize jako obtížně realizovatelné (Uherek et al., 2016, s. 106).

V reakci na masivní proud uprchlíků především ze Sýrie navrhla Evropská komise nový **evropský program pro migraci** a první balíček prováděcích pravidel. V rámci tohoto programu byla jako okamžitá reakce ztrojnásobena kapacita a rozpočet operací agentury FRONTEX. Komise navrhla **dočasný mechanismus přerozdělování osob**, které jednoznačně potřebují mezinárodní ochranu, uvnitř EU. Současně měl být vypracován návrh trvalého systému přemisťování osob uvnitř EU ve výjimečných situacích mimořádného přílivu uprchlíků**.** Komise také hodlala předložit další návrh celoevropského programu přesídlení pro 40 000 osob z třetích zemí, které mají nárok na mezinárodní ochranu. Program Komise také zahrnoval přípravu operací proti pašeráckým sítím a proti pašování lidí ve Středozemním moři. Evropský program pro migraci měl také zlepšit fungování společné migrační politiky EU, jejíž nedostatky odhalila právě probíhající uprchlická krize. Program vymezil **čtyři základní pilíře,** které měly umožnit lepší řízení migrace ve všech jejich aspektech: **snížení atraktivity nelegální migrace, posílení správy vnějších hranic EU, zajištění silné společné azylové politiky a prosazení nové politiky pro legální migraci[8].**

V září 2015 předložila Evropská komise **komplexní balíček návrhů** k řešení tzv. uprchlické krize, které měly být naplněním dříve přijatého evropského programu pro migraci.

[7] Webový portál Eurostat [online] [vid. 3. dubna 2019]. Dostupné z http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics#Number_of_asylum_applicants:_drop_in_2018

[8] Webový portál Evropské komise, tisková zpráva z 27.5. 2015. [online] [vid. 4. dubna 2019]. Dostupné z http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5039_cs.htm

Hlavním a také nejkontroverznějším bodem tohoto balíčku se stal **návrh na nouzové přemístění 120 000 uprchlíků z Řecka, Itálie a Maďarska,** které byly jejich přílivem nejvíce zasaženy. Relokace z uvedených zemí se měla týkat osob, které jednoznačně potřebovaly mezinárodní ochranu. Komise navrhovala závazný redistribuční klíč, na jehož základě by měli být uprchlíci přemístěni na základě měřitelných kritérií (40 % velikost populace, 40 % HDP, 10 % průměrný počet žádostí o azyl přijatých v minulosti, 10 % míra nezaměstnanosti). Pouze v případě vážných důvodů jako např. přírodní katastrofa by mohl být některý z členských států EU povinnosti převzít uprchlíky zproštěn. Pokud by Evropská komise daný důvod uznala za dostatečný, měl by takový stát namísto účasti v rekolačním systému přispět do rozpočtu EU částkou ve výši 0,002 % svého HDP. Komise i v rámci tohoto balíčku potvrdila záměr zavést trvalý solidární mechanismus relokace pro všechny státy EU, který by byl aktivován při nerovnoměrném zatížení azylového systému v některé z členských zemí. Na základě uvedených kritérií byl stanoven přesný počet uprchlíků, kteří měli z celkového počtu 120 000 přemístěni do jednotlivých států EU. Nejvíce z nich mělo směřovat do Německa (31 440 osob) a Francie (24 031). ČR měla podle návrhu Komise přijmout celkem 2 978 uprchlíků – 387 z Itálie, 1 251 z Řecka a 1 340 z Maďarska[9]

K ZAPAMATOVÁNÍ

Klíčovým bodem balíčku návrhů na reformu azylového systému v době tzv. migrační krize se stal návrh nouzového rozmístění uprchlíků z nejvíce přetížených zemí mezi ostatní členské státy EU.

Kromě těchto opatření, které měly posílit vnitřní solidaritu v rámci EU a ulehčit státům na vnější hranici schengenského prostoru, navrhovala Komise určité regulační kroky. Jedním z nich bylo **rozšíření bezpečných zemí původu**, jejichž občané by neměli automatické právo na získání azylu. Mezi tyto bezpečné země byla i v souladu se závěry Evropské rady zařazeny nově Albánie, Bosna a Hercegovina, Makedonie, Kosovo, Srbsko, Černá Hora a Turecko. Dalším regulačním opatřením byla **snaha o zlepšení návratové** politiky členských států EU, k níž Komise chtěla přispět vydáním společné příručky s praktickými radami pro případy navracení migrantů bez nároku na azyl. EU měla také jednat s ostatními partnery, podílet se na hledání mírového řešení konfliktů v Sýrii, Iráku a Libyi, a pomáhat státům poskytujících dočasný azyl většímu počtu syrských uprchlíků. Tento „**vnější rozměr“** byl v návrhu Komise označen za klíčový aspekt řešení uprchlické krize. Podobný ráz měl i další bod, kterým bylo **vytvoření Nouzového svěřeneckého fondu pro stabilitu a řešení hlavních příčin nelegální migrace v Africe**, kde bylo po jeho zřízení Komisí vyčleněno 1,8 miliardy eur.

[9] Webový portál Evropské komise, tisková zpráva z 9.9. 2015. [online] [vid. 4. dubna 2019]. Dostupné z http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5039_cs.htm.

Návrh Komise byl rychle projednán v rámci dalších orgánů EU. Výsledkem bylo **Rozhodnutí Rady EU 2015/1601 z 22. září 2015**, které se pro nezájem Maďarska účastnit se relokačního systému týkalo pouze Itálie a Řecka. Rozhodnutí se odvolávalo na čl. 78 odst. 3 Smlouvy o fungování EU, která Radě umožnovala po konzultaci s Evropským parlamentem přijmout dočasná opatření ve prospěch zemí zasažených náhlým přílivem státních příslušníků třetích zemí. Počet uprchlíků určených k přemístění zůstával stejný (120 000 osob). Určení žadatelů o přemístění do jednotlivých členských států EU bylo svěřeno Řecku a Itálii. Obě tyto země měly také zajistit registraci a identifikaci uprchlíků (včetně otisku prstů) na svém území. Přijímající země mohli odmítnout určeného uprchlíka kvůli obavám z ohrožení národní bezpečnosti nebo veřejného pořádku. Členské státy měly nárok na finanční podporu ve výši 6 000 EUR za každého přemístěného uprchlíka Úřední věstník Evropské unie, Rozhodnutí Rady EU 2015/1601). Proti rozhodnutí v rámci Rady z jednotlivých členských států hlasovaly pouze Maďarsko, Rumunsko, Slovensko a Česká republika, zatímco Finsko se zdrželo. Maďarsko a Slovensko navíc proti dočasnému mechanismu povinné relokace podalo proti Radě žalobu u Soudního dvora EU, která však byla později zamítnuta v celém rozsahu.

Brzy se začalo ukazovat, že systém povinných kvót není příliš funkční. V polovině března roku 2016 bylo z Řecka a Itálie přemístěno jen 937 žadatelů o azyl. Ve stejném období přitom 11 zemí přijalo asi 4550 uprchlíků (převážně Syřanů z Jordánska, Turecka a Libanonu) v rámci dublinského systému. Komise důvody pomalého tempa přesidlování prostřednictvím mechanismu tzv. povinných kvót viděla v rozdílných kritériích výběru, délce řízení, omezenému počtu dostupných míst i malé angažovanosti jednotlivých států (Evropská komise, Tisková zpráva). K zásadnímu posunu nedošlo ani v dalších letech. Podle údajů Evropské komise z konce května 2018 bylo k danému datu v rámci relokačního mechanismu přemístěno asi 34 700 žadatelů o azyl (z toho asi 22 000 z Řecka a cca 12 690 z Itálie). Předpokládaný počet uprchlíků relokovaných do dvou let měl být 98 255, do zmíněného data bylo tak dosaženo 35,3 % z tohoto počtu. V přístupech jednotlivých členských států lze zaznamenat značné rozdíly. Některé z nich splnily stanovené „kvóty" takřka v plné míře – např. Lucembursko (549 přijatých uprchlíků, 98,6 %) Finsko (1980 uprchlíků, 95,3 %), či Švédsko (3048 uprchlíků, 80,9 %). Malta dokonce se 168 přijatými žadateli o azyl určenou kvótu překonala o více než 28 %. Většina členských států ve sledovaném období relokační závazky splnila jen částečně. Např. i Německo či Francie, které poskytly útočiště největším počtům uprchlíků (10 825, resp. 5029 osob), splnilo tzv. kvóty na zhruba 39 %, resp. 25 %). Některé další státy přijaly jen symbolický počet žadatelů nebo se relokačního mechanismu odmítly zcela zúčastnit. Např. Česká republika v rámci relokačního mechanismu převzala jen 12 žadatelů o azyl (z určeného počtu 2 691 osob), také Slovensko přijalo pouze 16 osob ze stanoveného počtu 902 uprchlíků. Polsko a Maďarsko nepřevzaly jediného uprchlíka[10] (Relocation of asylum seekers from Italy and Greece). Na začátku roku 2018 podala Komise žalobu k Soudnímu dvoru EU proti Maďarsku, Polsku a

[10] Webový portál European Migration Law.eu, Relocation of asylum seekers from Italy and Greece, published on 03/04/2018. [online] [vid. 4. dubna 2019]. Dostupné z http: //www.europeanmigration-law.eu/en/articles/datas/relocation-from-italy-and-greece.html

České republice. V polovině stejného roku se však lídři členských států při zasedání Evropské rady rozhodli netrvat na povinných kvótách a místo nich prosazovat dobrovolnou relokaci uprchlíků.

V roce 2016 byla na evropské úrovni přijata další opatření, která měla přispět k řešení stále trvajícího přílivu uprchlíků. Byl připraven plán na obnovu fungování schengenského prostoru, v jehož rámci začala fungovat evropská pohraniční a pobřežní stráž. Klíčový dopad měla **dohoda s Tureckem z března 2016**, která měla omezit uprchlickou trasu směřující přes Egejské moře na řecké ostrovy. Do Turecka měl být podle této dohody navrácen každý syrský uprchlík, který z jeho území dorazí právě do Řecka. EU se za to zavázala, že každého navrátilce přijme jednoho Syřana přímo z Turecka. Kromě toho měla EU vyjít Turecku vstříc v otázce cenové vízové liberalizace a přístupových jednání. Díky této dohodě se skutečně výrazně snížil počet nelegálních migrantů, jež se do Evropy snažili proniknout přes řecké ostrovy. V době tzv. migrační krize šlo o statisíce osob, osm měsíců po uzavření zmíněné dohody jich bylo zhruba 22 000. V dané oblasti razantně klesl také počet mrtvých a nezvěstných[11]

OTÁZKY

1. Signatáři Schengenské dohody v roce 1985 byly
   a) Velká Británie a Francie
   b) Francie, Spolková republika Německo a země Beneluxu
   c) Všechny členské státy EU

2. Zodpovědnost za posouzení žádosti azylu podané v některé z členských zemí EU určila
   a) Lisabonská smlouva
   b) Amsterdamská smlouva
   c) Dublinská úmluva

3. Ochranou vnějších hranic schengenského prostoru je pověřen
   a) Europol
   b) Eurostat
   c) Frontex

4. Uveďte aspoň jeden z pilířů evropského migračního programu navrženého Evropskou komisí v roce 2015

5. Proti povinné relokaci uprchlíků z Řecka a Itálie nehlasovalo
   a) Finsko
   b) Maďarsko
   c) Česká republika

[11] Webový portál Evropské komise, Zastoupení v ČR. [online] [vid. 4. dubna 2019]. Dostupné z http https://ec.europa.eu/czech-republic/news/migrace/migrace_historicky_prehled_cs

SHRNUTÍ KAPITOLY

Šestá kapitola pojednávala o formování a proměnách společné migrační a azylové politiky EU. Prvním mezníkem v tomto směru bylo vytvoření zóny volného pohybu a zrušení kontrol na vnitřních hranicích ES, což zahrnovalo i zpřísnění kontroly jeho vnějších hranic., která **v roce 1990** vyústila v **podepsání Dublinské úmluvy** týkající se určení státu odpovědného za posouzení žádosti o azyl podané v jednom z členských států ES. Úmluva měla regulovat nekontrolovatelný pohyb žadatelů o azyl v rámci Schengenského prostoru, **Amsterdamská smlouva** z roku **1999** zakotvila Schengenskou dohodu jako součást právního rámce EU a posílila společnou migrační politiku. Migrační agenda se nově přesunula z III. mezivládního pilíře do I. pilíře. Radě EU bylo ve lhůtě pěti let uloženo přijetí řady opatření týkajících se azylu, imigrační politiky i boji proti nelegálnímu přistěhovalectví. Konkrétní kroky vycházející z Amsterdamské smlouvy zahájilo zasedání Evropské rady ve finském Tampere rovněž v roce 1999. Tento summit vymezil základní principy společné azylové a migrační politiky V roce 2013 bylo rozhodnuto znovu změnit Dublinský systém. Na základě nařízení Evropského parlamentu a Rady EU byl ustaven tzv. **Dublin III**. Zmíněné nařízení, jež vstoupilo v platnost v roce 2014, stanovilo konkrétní kritéria pro určení příslušného členského státu k posouzení žádosti o azyl.

V reakci na masivní proud uprchlíků především ze Sýrie navrhla Evropská komise nový evropský program pro migraci a první balíček prováděcích pravidel. Komise navrhla a Rada následně schválila **dočasný mechanismus přerozdělování žadatelů o azyl,** kteří měli být přerozděleni z Řecka a Itálie do ostatních členských států EU. Později byla uzavřena dohoda s Tureckem o navracení syrských uprchlíků. Státy Visegrádské čtyřky se s rozhodnutím Rady neztotožnily a později některé z nich čelily žalobě Komise podané k Soudnímu dvoru EU. Uvedené rozpory uvnitř EU v otázce migrační politiky jsou dány také odlišnými zkušenostmi z migrací v západní a střední Evropě. Následující kapitoly tuto rozdílnost migračního vývoje podrobně ukážou na příkladu České republiky.

ODPOVĚDI

1 b, 2 c, 3 c, 4 – čtyři pilíře evropského programu pro migraci zahrnují snížení atraktivity nelegální migrace, posílení správy vnějších hranic EU, zajištění silné společné azylové politiky a prosazení nové politiky pro legální migraci, 5 a.

7 MIGRACE A ČESKOSLOVENSKO V LETECH 1918-1989

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Migrace v Československu měla ve srovnání se státy západní Evropy odlišný charakter. Rozdílná historická zkušenost stejně jako v případě dalších středoevropských zemí ovlivňuje přístup ČR k migraci i v rámci Evropské unie. Následující kapitola přiblíží hlavní tendence migrace v meziválečném Československu a specifika jeho migrační a azylové politiky. Pozornost přitom bude věnována i vliv národnostních poměrů v zemi a jejich proměnám v poválečném období. Závěrečná podkapitola bude pojednávat o nových migračních trendech a změnách migrační politiky v Československu po nástupu komunistického režimu.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- přiblížit hlavních rysy národnostního a migračního vývoje v meziválečném Československu
- charakterizovat migrační politiku v Československu do roku 1989
- vymezit charakter přistěhovalectví do Československa v letech 1918-1989

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování kapitoly je cca 2 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Národnostní menšiny, Němci, Židé, první republika, komunistické Československo

7.1 Národnostní vývoj a imigrační politika meziválečného Československa

Meziválečné Československo bylo mnohonárodnostním státem. Češi a Slováci byli považováni za jeden národ a v úředních statistikách byla také proto uváděna československá národnost, respektive státní příslušnost. Zjišťování národnosti při sčítání lidu bylo v Československu výrazněji než v západních zemích spojeno s etnickým či jazykovým vymezováním. Příslušná úřední definice národnosti ji nejprve charakterizovala jako „kmenovou příslušnost" a později ji odvozovala od mateřského jazyka (Koeltzsch, 2015, s. 34-35). Podle prvního sčítání lidu z roku 1921 žilo na jeho území 13, 6 milionů obyvatel. Z tohoto počtu se k československé národnosti hlásilo 65,5 % obyvatelstva, k německé národnosti 23,4 %, k maďarské 5,7 %, k rusínské, ruské a ukrajinské 3,4 %, k židovské 1,3 % a k polské 0,6 %. Německé obyvatelstvo převažovalo v pohraničních oblastech českých zemí, tzv. Sudetech. Vztahy s Polskem narušil spor o Těšínsko, které si nárokovaly oba státy. Území Těšínského Slezska bylo nakonec rozděleno mezi Československo a Polsko na základě mezinárodní dohody z roku 1920. Toto řešení bylo zvláště na polské straně vnímáno jako nespravedlivé a stalo se zdrojem přetrvávajícího napětí mezi oběma zeměmi. **V československé části Těšínska** zůstala také poměrně početná **polská menšina**.

Nejvýznamnější národnostní menšinou v zemi byli Němci, jejichž soužití s českým obyvatelstvem mělo dlouhodobě konkurenční povahu. Počátky samostatného státu byly ve znamení posilování českých pozic na úkor německých, což se projevovalo např. na úrovni místní správy. Posun v česko-německých vztazích nastal v roce 1926, kdy se poprvé součástí vlády stali němečtí ministři z tzv. aktivistických stran. V česko-německých vztazích však přetrvávalo napětí, které přerůstalo v občasné konflikty a incidenty. Např. v roce 1930 se konaly v Praze násilné demonstrace proti uvádění německých zvukových filmů. O čtyři roky později se rozhořely spory mezi českými a německými studenty o vydání symbolů Univerzity Karlovy. Střet se projevil opět výtržnostmi nacionalistických studentů obou národností (Koeltzsch, 2015, s. 142-145). Zásadní vliv na další vztahy mezi Čechy a Němci však měly od začátku 30. let dopady velké hospodářské krize, které výrazněji zasáhly pohraniční oblasti. Mezi německým obyvatelstvem v českém pohraničí získala později i vzhledem k tíživější hospodářské a sociální situaci nejsilnější pozici autonomisticky zaměřená Sudetoněmecká strana (Sudetendeutschen Partei – SdP) v čele s Konrádem Henleinem, která v druhé polovině 30. let působila ve shodě se zájmy nacistického Německa a s jeho podporou. Právě nástup nacismu v Německu se stal vedle hospodářské krize dalším klíčovým faktorem, ovlivňujícím česko-německé vztahy.

Specifickou pozici v národnostní struktuře meziválečného Československa mělo **židovské obyvatelstvo**. Židé na rozdíl od jiných národnostních menšin nemohli být spojeni s jiným domovským státem, kde by představovali většinovou populaci. Židovskou menšinu charakterizovala také značná jazyková, kulturní i sociální různorodost. Před vznikem samostatného státu bylo pro židovské obyvatelstvo typické spojení s němectvím, později postupně sílily vazby na české prostředí i prosazování vlastní národní identity – sionismus.

V Československu také existovala poměrně unikátní **možnost přihlásit se k židovské národnosti**. Židovská identita tak mohla být při sčítání lidu vymezována subjektivně, v národním či náboženském pojetí (v tomto případě ve spojení s přihlášením k jiné národnosti). Uznání židovské národnosti bylo také motivováno záměrem oslabit pozici německé a maďarské menšiny před prvním sčítáním obyvatelstva (Koeltzsch, 2015, s. 38). Obecně lze vztah většinové společnosti k židovskému obyvatelstvu označit za poměrně vstřícný.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Meziválečné Československo bylo mnohonárodnostním státem, nejpočetnější národnostní menšinou byli Němci. Z dalších národností zde byli zastoupeni Maďaři, Poláci, Rusínové a Židé.

Podobně jako v případě jiných států střední a východní Evropy, je česká zkušenost s migrací ve srovnání se západními státy výrazně odlišná. Také **ve 20. století v Československu převažovalo vystěhovalectví.** Jen mezi roky 1918-1938 (tedy v době tzv. první republiky) ze země emigrovalo 230 000 československých občanů – jejich motivace byla primárně ekonomická a směřovali především na Západ. Do Československa ve stejném období přišlo 142 000 imigrantů (Drbohlav et al., 2010). Mezi nimi byli v nemalé míře zastoupeni političtí uprchlíci. Meziválečné Československo je v obecném povědomí považováno za stát s tolerantním přístupem vůči uprchlíkům. V jeho imigrační a azylové politice se však střetávaly liberální a restriktivní přístupy. **Československo se v průběhu 30. let stalo nejvýznamnější azylovou zemi ve střední Evropě,** což souviselo s jeho politickým uspořádáním a zahraničněpolitickou orientací. Po nástupu nacismu v Německu poskytovalo **azyl převážně příslušníkům politických a kulturních elit německých antifašistů**. Přesný počet uprchlíků není znám, podle odhadů se první republika jen v letech 1933-1934 stalo dočasným domovem pro více než 22 000 politicky perzekuovaných Němců, Rakušanů a Židů (Čapková a Frankl, 2008, s. 355). Pro uprchlíky před nacismem bylo dostupné díky své blízkosti, dlouhé společné hranici a jejímu obtížnému střežení, bezvízovému styku mezi ČSR a Německem a také díky běžnému užívání německého jazyka. (Veselý, 1983, s. 26-27). Navzdory různým vstřícným krokům nebylo proklamované „právo azylu“ legislativně upraveno a také uprchlíci nebyli nijak právně definováni. Reálné postavení uprchlíků (podle dobové terminologie „politických emigrantů“) však především ovlivňoval fakt, že Československo mělo být pouze tranzitní zemí, poskytující příchozím z Německa a Rakouska jen dočasné útočiště (Čapková a Frankl, 2008, s. 62-63). To potvrzoval i zákaz zaměstnávání uprchlíků, jenž měl v době probíhající hospodářské krize zamezit zvyšování nezaměstnanosti československých občanů. **První regulaci zaměstnávání cizinců přinesl zákon o ochraně domácího trhu práce z roku 1928,** který zaváděl povolovací řízení pro vstup zahraničních pracovníků na trh práce. Podmínky pro zaměstnávání cizinců byly však formulovány velmi neurčitě a samotný zákon byl zamýšlen spíše jako odvetné opatření za podobný postup vůči českým pracovníkům v sousedních zemích (Rákosník a Tomeš, 2012,

s. 219) Nové tendence v imigrační politice přinesly dopady velké hospodářské krize a nový příliv uprchlíků související s nástupem nacismu v Německu. V polovině 30. let došlo v důsledku těchto změn ke zpřísnění podmínek pobytu cizinců v zemi.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Ve 30. letech bylo Československo nejvýznamnější azylovou zemí ve střední Evropě, kam směřovali němečtí antifašisté a Židé pronásledování v nacistickém Německu.

7.2 Migrace a změny národnostní struktury v letech 1938-1948

V průběhu 30. let se vyhrotily česko-německé vztahy, které se staly i předmětem mezinárodních jednání. Představitelé SdP v souladu s nacistickou politikou stupňovali své požadavky, aby dokázali neochotu Československa k mírovému řešení celého sporu. ČSR se zároveň ocitala pod sílícím tlakem Francie a Velké Británie, které vzhledem ke své slábnoucí pozici a imperiálním zájmům snažily odvrátit hrozbu nového konfliktu. Následný vývoj „sudetoněmecké otázky“ završený Mnichovskou dohodou vedl na české straně k přesvědčení o nemožnosti společného soužití Čechů a Němců.

Restriktivní tendence v imigrační politice se v českém prostředí otevřeně prosadily po přijetí Mnichovské dohody, **v době tzv. druhé republiky** (říjen 1938 – polovina března 1939). Tehdy mezi přistěhovalci z obsazených území bylo také téměř 10 500 Němců a více jak 18 500 Židů, kteří v československém vnitrozemí nebyli vítáni (Frankl, 2007, s. 47). Na odmítavém postoji vůči židovským přistěhovalcům a tzv. cizí emigraci obecně se česká společnost shodovala bez ohledu na politické či sociální rozdíly. Restriktivní přístup, který se takto rozvinul v pomnichovském období, jen navazoval na některé tendence z dob první republiky a odhaloval meze české tolerance. Některé profesní organizace (lékařské či advokátní) rozhodly o vyloučení svých židovských členů a ve veřejném prostoru se ve větší míře objevovaly antisemitské útoky. Na konci ledna 1939 tehdejší vláda pod tlakem rostoucího tlaku nacistického Německa schválila několik protižidovsky zaměřených vládních nařízení, která mj. rozhodla o přezkoumávání československého státního občanství a upravovala předpisy o pobytu cizinců-emigrantů v Československu. Vydání zmíněného opatření bylo ovlivněno také hospodářskými a sociálními důsledky územních změn. Na různých úrovních byla připomínána zhoršená sociální situace, vyhrocená přílivem uprchlíků z obsazených území, a omezené možnosti československé ekonomiky po ztrátě pohraničních oblastí. Na odmítavém postoji vůči židovským přistěhovalcům a cizí emigraci obecně se česká společnost shodovala bez ohledu na politické či sociální rozdíly. Restriktivní přístup, který se takto rozvinul v pomnichovském období, jen navazoval na některé tendence z dob první republiky a odhaloval meze české tolerance.

K ZAPAMATOVÁNÍ

V období po přijetí Mnichovské dohody (v éře tzv. druhé republiky) se prosadily restriktivní přístupy v imigrační politice.

Otevřená perzekuce židovského obyvatelstva začala po zřízení Protektorátu Čechy a Morava pod vedením německých okupantů. Židé začali být už v roce 1939 definováni podle nacistických rasových kritérií a postupně se stávali oběťmi různých diskriminačních opatření. Na začátku okupace žilo v Protektorátu asi 125 000 židovských obyvatel, do roku 1941 se asi 31 000 z nich vystěhovalo do zahraničí (26 000 legálně, 5 000 nelegálně). Před zahájením deportací do ghett a koncentračních táborů v říjnu 1941 bylo v českých zemích registrováno více než 88 000 Židů. Většina z nich byla nejprve odvezena do nově zřízeného ghetta Terezín a odtud byli později transportováni do koncentračních táborů na Východě. Celkový počet židovských obětí holocaustu v Protektorátu Čechy a Morava dosáhl podle nových výpočtů asi 73 000 (Hořák a Jelínek, 2006, s. 75).

Německá okupace českých zemí si vyžádala minimálně 122 000 obětí, tento počet zahrnuje i židovské oběti holocaustu (Hořák a Jelínek, 2006, s. 75). Většinová podpora Henleinovy strany mezi sudetskými Němci ve 30. letech a perzekuce českého obyvatelstva v době Protektorátu Čechy a Morava se odrazila v poválečném osudu německé menšiny v Československu. Už v průběhu války začaly být připravovány plány na vysídlení německého obyvatelstva. Porážka nacistického Německa a faktický souhlas vítězných mocností uskutečnění tohoto plánu umožnily – stejně jako v případě sousedního Polska. Už v květnu 1945 začal v českých zemích **tzv. divoký odsun**, v jehož důsledku bylo do konce července **nuceně přesídleno až půl milionů osob**. Tato fáze měla výrazně násilný charakter a v jejím průběhu došlo k několika masakrům německého obyvatelstva. Podle fundovaných odhadů Česko-německé komise historiků zemřelo během celého vysídlení Němců z Československa 19 000-30 000 osob (Ther, 2017, s. 147, 151).

K ZAPAMATOVÁNÍ

V důsledku genocidy židovského obyvatelstva v českých zemích a poválečného vysídlení sudetských Němců ztratilo Československo po II. světové válce svůj mnohonárodnostní charakter.

I v poválečných podmínkách budování národního státu Čechů a Slováků zůstala zachována **polská menšina na Těšínsku.** Toto území se i po II. světové válce stalo předmětem konfliktu mezi Československem a Polskem. V důsledku sílícího sovětského tlaku nakonec vlády obou zemí 10. března 1947 podepsaly smlouvu o přátelství a vzájemné pomoci, která

v otázce Těšínska potvrzovala zachování předmnichovského stavu. Oba státy se v dodatkovém protokolu spojenecké smlouvy zavazovaly poskytnout příslušným národnostním menšinám stejná práva a výhody.

Nucené vysídlení německého obyvatelstva provázely další přesuny obyvatelstva, které směřovalo do pohraničních oblastí. Osidlování pohraničí mělo primárně vnitrostátní charakter, ale bylo spojeno také s reemigrací Čechů ze zahraničí. První vlna této migrace zahrnovala repatriaci osob přesídlených v době okupace. V rámci další vlny přicházeli potomci někdejších emigrantů z různých evropských i neevropských zemí (Ukrajina, Rumunsko, Bulharsko, USA či Kanada). Celkový počet reemigrantů v prvních poválečných letech přesáhl 202 000 reemigrantů. Nejpočetnější skupinou mezi nimi byli Češi z ukrajinské Volyně v počtu asi 33 000. Kromě reemigrantů v rámci osidlování českého pohraničí přicházeli do země i Slováci z Rumunska (v počtu asi 21 000 osob) a také zde přesídlilo zhruba 12 000 zemědělců z Bulharska (Drbohlav et al., 2010, s. 23).

7.3 Migrace v době komunistického režimu

Změny mezinárodní migrace po nástupu komunistické strany k moci a začlenění země do sovětského bloku v roce 1948 měly podobné rysy jako situace v dalších socialistických zemích. Hranice Československa byly uzavřeny a také v rámci tzv. východního bloku byl volný pohyb osob omezen. I pro toto období byla charakteristická převaha emigrace nad imigrací. Vystěhovalectví však vzhledem k novým politickým a ekonomickým změnám (mocenský monopol KSČ, perzekuce politických odpůrců, znárodňování soukromých podniků) získalo nový rozměr a rozsah. Emigrace směřovala primárně do západních zemí a měla převážně nelegální ráz. **V období let 1948-1989 se z Československa vystěhovalo podle nejvyšších odhadů až 550 000 osob** (Drbohlav et al., 2010, s. 25). V uvedeném období došlo k dvěma výrazným emigračním vlnám – po nástupu KSČ k moci v roce 1948 a po sovětské okupaci Československa v roce 1968. Jen v období po sovětské invazi v letech 1968-1969 odešlo do zahraničí kolem 100 000 osob. Mezi emigranty převažovali lidé v průměrném věku 35 let, zaměstnaní zpravidla v kvalifikovaných profesích. Vedle primární politické motivace na jejich rozhodnutí emigrovat působily také ekonomické důvody. Emigranti směřovali především do Rakouska, Německa, USA a Kanady. Legální vycestování do nesocialistických států bylo v tomto období dostupné pouze omezenému počtu občanů výhradně na základě úředního povolení. Nerespektování tohoto postupu a tedy vycestování bez příslušného úředního souhlasu bylo nezákonné a bylo trestáno ztrátou státního občanství i několikaletým vězením (Drbohlav et al, 2010, s. 26)

Otevřenost vůči imigrantům a uprchlíkům byla limitována novým politickým zřízením a s ním související mezinárodní orientací. **V letech 1949-1951 se ČSR stala útočištěm asi 12 000 Řeků a Makedonců,** kteří přišli v důsledku občanské války v Řecku. Na základě vzájemné dohody řecké povstalecké vlády a komunistických zemí bylo od konce března 1948 až do léta 1949 odesláno nejprve asi 25 000 dětí z oblastí severního Řecka. V rámci této státem řízené migrace bylo také osidlováno pohraniční území, obývané původně převážně německým obyvatelstvem. Na základě dohody československých úřadů a vedení

řecké komunistické strany byly **děti umisťovány do dětských domovů**. Hlavní roli v této praxi hrálo **přesvědčení o dočasnosti emigrace** a možnosti zvrátit výsledek v té době stále probíhající občanské války. Ani faktická porážka komunistů v Řecku v roce 1949 nevedla k zásadní změně této politiky a řecké děti zůstávaly v dětských domovech i v následujících letech. Domovy pro řecké a makedonské děti byly postupně rušeny v průběhu 50. let.

Také v případě vzdělávání československé a řecké stranické orgány kombinovaly princip společenské integrace a podpory původní identity. Tato integrační politika se měla rozvíjet na základě společně vyznávané ideologie a politické příslušnosti. Emigranti z Řecka byli nejprve i v souladu se záměry řecké komunistické strany soustředěni v izolovanějších pohraničních okresech Krnov, Jeseník a Žamberk. Po porážce komunistických jednotek v Řecku se charakter řecké emigrace v zemích východního bloku změnil. Také v Československu se řečtí uprchlíci a jejich rodiny začaly stěhovat z venkovských oblastí do průmyslových měst. Od konce roku 1952 se největší skupiny Řeků a Makedonců usadily v ostravském a olomouckém kraji, kde získávali práci v místních průmyslových závodech (Tsivos, 2011, s. 56, 60). Postavení řeckých ani jiných emigrantů nebylo po celá 50. léta legislativně zakotveno. Až nová **ústava z roku 1960 vymezovala instituci politického azylu**, na nějž měli nárok cizinci, pronásledovaní „*za hájení zájmů pracujícího lidu, za účast v národně osvobozeneckém boji či za obranu míru*“ (Botu a Konečný, 2005, s. 357). Navzdory postupné úspěšné integraci většina příslušníků první i druhé generace uprchlíků z Řecka později využila příležitost k návratu. Po pádu diktátorského režimu v Řecku v roce 1974 zde byl zrušen zákaz činnosti komunistické strany. Pozdější socialistická vláda vyhlásila amnestii pro účastníky komunistického odboje. V roce 1985 byla podepsána dohoda mezi československou a řeckou vládou o vypořádání nároků z důchodového zabezpečení. Na jejím základě Řecko dostalo kompenzaci ve výši 24 milionů dolarů pro vyplácení důchodů navrátilcům z Československa. Změny v Řecku vyvolaly masovou odezvu mezi někdejšími řeckými emigranty. Do roku 1989 odjelo zpět do Řecka nebo do jiných zemí až 10 000 z nich (Králová a Tsivos, 2012, s. 248-251).

Kromě Řeků a Makedonců přijalo Československo také levicové uprchlíky z Jugoslávie, Itálie a Španělska. Na začátku 50. let v zemi pobývalo kromě řeckých politických emigrantů také 314 italských, 193 španělských a 160 jugoslávských uprchlíků (Bárta, 2011, s. 17). V přístupu vůči uprchlíkům z Řecka i jiných zemí lze identifikovat určité typické rysy migrační politiky komunistického Československa. Především přístup k migraci měl primárně politický ráz. Navíc zde nebyla jasně formulována imigrační politika a podmínky poskytování azylu byly vymezeny až později.

DALŠÍ ZDROJE

K řecké emigraci v komunistickém Československu nejnověji např. KRÁLOVÁ, K. a K. TSIVOS et al., 2012. *Vyschly nám slzy...Řečtí uprchlíci v Československu*. Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-416-2.

Také **pracovní migrace** byla v komunistickém období **podřízena státní kontrole a omezovala se pouze na další socialistické státy.** V 60. letech byla podepsána smlouva s Polskem, na jejímž základě přišli tisíce polských pracovníků. **Pracovní imigrace z Polska** pokračovala i v následujících desetiletích, vrcholu dosáhla v roce 1974. Tehdy bylo v Československu evidováno 20 825 dlouhodobě zaměstnaných polských občanů. Pracovníci z Polska byli zaměstnáni především v textilních a sklářských závodech v severních a východních Čechách a v hornictví a báňském průmyslu na Severní Moravě a ve Slezsku. Přijímání polských pracovníků byl projevem aktivnějšího přístupu, který reagoval na nedostatek pracovních sil v průmyslu zvláště v pohraničních oblastech. K jeho snížení měla přispět dočasná pracovní migrace z ostatních socialistických zemí. S tímto cílem byly uzavřeny **mezinárodní dohody nejen s Polskem, ale také s Vietnamem, Kubou, Mongolskem, Severní Koreou, Jugoslávií a Maďarskem** (Drbohlav et al., 2010, s. 27). Největšího rozsahu dosáhla imigrace z Vietnamu, která se stala jedním z faktorů ovlivňujícím početnost vietnamské komunity v českých zemích v pozdějším období (podrobně viz podkap. 10.3). Podle oficiálních statistik v průmyslových závodech v Československu pracovalo ke konci roku 1989 asi 46 000 zahraničních pracovníků. Mezi nimi byli nejpočetnější skupinou občané Vietnamu (33 200 osob), následovali Kubánci (6 400 osob) a Poláci (4 700 osob). Kromě těchto cizinců, zaměstnaných na základě příslušných mezivládních dohod, v komunistickém Československu pracoval také obdobný počet cizinců, zaměstnaných na základě smluv s konkrétními zahraničními firmami. V rámci této skupiny převažovali Poláci v počtu asi 40 000, pracující pro polské stavební a montážní firmy (Drbohlav et al. 2010, s. 28). Podmínky k možné integraci těchto zahraničních pracovníků do většinové společnosti nebyly příliš vstřícné, zejména vzhledem k omezení jejich pobytu na příslušné průmyslové závody a dělnické ubytovny. Struktura pracovní migrace v komunistickém období ovlivnila také její novou podobu po roce 1989.

OTÁZKY

1. Nejpočetnější menšinou v meziválečném Československu byli
   a) Maďaři
   b) Němci
   c) Poláci

2. Vysvětlete, proč byla první republika nejvýznamnější azylovou zemí ve střední Evropě.

3. Zákon o ochraně domácího trhu práce z konce 20. let
   a) Umožňoval vstup cizincům na trh práce bez omezení
   b) Povoloval vstup na trh práce jen politickým uprchlíkům
   c) Zaváděl povolovací řízení pro vstup zahraničních pracovníků na trh práce

4. Nejpočetnější skupinou politických uprchlíků v komunistickém Československu byli
   a) Italové
   b) Turci
   c) Řekové

5. Mezi typické rysy migračního vývoje v druhé polovině 20. století patří
   a) Omezení pracovní migrace pro příslušníky dalších socialistických států
   b) Převaha přistěhovalectví nad vystěhovalectvím
   c) Absence institutu politického azylu

SHRNUTÍ KAPITOLY

V Československu **ve 20. století v Československu převažovalo vystěhovalectví.** Jen mezi roky 1918-1938 ze země emigrovalo 230 000 československých občanů – jejich motivace byla primárně ekonomická a směřovali především na Západ. Do Československa ve stejném období přišlo 142 000 imigrantů, mezi nimi byli početné skupiny politických uprchlíků ze Sovětského svazu a od 30. let především z Německa a Rakouska. Meziválečné Československo bylo **považováno za významný azylový stát**. Navzdory různým vstřícným krokům nebylo „právo azylu" legislativně upraveno. Reálné postavení uprchlíků především ovlivňoval fakt, že **Československo mělo být pouze tranzitní zemí**. Migrační politiku v první republice charakterizovalo střetávání liberálních a restriktivních tendencí, které se posléze prosadily v pomnichovském období.

Po II. světové válce se změnila národnostní situace v zemi v důsledku holocaustu a poválečného vysídlení německého obyvatelstva. V období let 1948-1989 stále převažovala emigrace, z Československa se v tomto období vystěhovalo podle nejvyšších odhadů až 550 000 osob. Přístup k migraci měl primárně politický ráz a imigrační politika zde nebyla jasně formulována. Instituci politického azylu definovala ústava z roku 1960. **Pracovní migrace byla podřízena striktní státní kontrole** a byla založena na mezinárodních dohodách s dalšími socialistickými státy (s Polskem, ale také s Vietnamem, Kubou, Mongolskem aj.)

ODPOVĚDI

1 b, 2 – bylo to dáno demokratickým systémem v ČR, dlouhé společné hranici a jejímu obtížnému střežení, i bezvízovému styku mezi ČSR a Německem, 3 c, 4 c, 5 a.

8 PROMĚNY ČESKÉ MIGRAČNÍ POLITIKY OD 90. LET 20. STOLETÍ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Po roce 1989 migrace dotýkající se ČR získala novou podobu. Klíčovými faktory přitom byly politická a ekonomická transformace, otevření hranic a následné zapojení se do evropské integrace. Tato kapitola ukáže, jak se vyvíjela imigrace do ČR po roce 1989. Představí také proměny migrační politiky od 90. let 20. století do prvních desetiletí 21. století. V té souvislosti se kapitola zaměří na vliv vstupu ČR do EU a dopady hospodářské krize z roku 2008.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly budete umět:

- objasnit, v čem spočívá nový charakter migrace v ČR
- charakterizovat vývoj migrační politiky v Čr
- popsat specifika azylové politiky v ČR
- umět vysvětlit dopady vstupu do EU a vliv hospodářské krize na migrační politiku v ČR

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování kapitoly je cca 2 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Migrační politika ČR, cizinci, azyl, trh práce, Evropská unie

8.1 Migrace a Česká republika – situace v 90. letech

Po pádu komunistického systému se Československo – a později **Česká republika** – **začala měnit z převážně vystěhovalecké země na cílový stát pro imigranty.** Migraci do českých zemí po roce 1989 charakterizuje řada dalších nových tendencí. V souvislosti se změnou režimu zmizela i dosavadní omezení vstupu do země. Otevřely se znovu hranice a postupně byla rušena vízová povinnost pro vybrané státy. Předchozí převaha státem řízené imigrace ustupovala do pozadí ve prospěch zvyšujícího se spontánního přistěhovalectví. Další novým rysem je kontinuální vzestup počtu imigrantů, který přerušil dočasný pokles v roce 2000 v důsledku zpřísnění azylových a imigračních pravidel, a v roce 2008 v souvislosti s nástupem hospodářské krize (Uherek et al., 2016, s. 72). Na migraci také v nových podmínkách působí ve větší míře řada mezinárodních faktorů jako globalizace, postupující evropská integrace či politická a ekonomická nestabilita, případně válečné konflikty na Blízkém Východě i v jiných oblastech.

Migrační politika ČR se v řadě ohledů podobala přístupu ostatních postkomunistických zemí. Vývoj české migrační politiky od 90. let charakterizuje postupný posun k systematičtějšímu a aktivnějšímu přístupu. Jedním z faktorů, který přispěl k této změně, byla potřeba sladit migrační legislativu se zákonodárstvím EU. Dalším **typickým rysem migrační politiky v ČR zůstávala dlouho apolitičnost.** Otázka migrace zde nebyla na rozdíl od západoevropských zemí významným tématem politických diskuzí, a také nebyla využívána či zneužívána při politickém soupeření. Problematice přistěhovalectví a integrace cizinců byla v rámci programů politických stran a jejich kampaní v předvolebních obdobích věnována spíš okrajová pozornost (Drbohlav et al., 2010, s. 70). Tento rys migrační politiky se změnil v souvislosti s tzv. migrační krizí a nárůstem islamistických teroristických útoků v západní Evropě. Navzdory tomu, že příliv uprchlíků ani islamistický terorismus se ČR přímo nedotkl, **i zde se migrace proměnila v hojně diskutované (a také zneužívané) politické téma.** Migrační problematika se stala důležitou součástí zahraničněpolitické agendy jednotlivých stran. Na české politické scéně se rovněž nově etablovaly subjekty, které se na migraci zaměřily jako na hlavní téma. Povaha migrace do ČR a její národnostní struktura přitom zůstává dlouhodobě bez zásadních změn. I tak migrace do ČR a její migrační politika prošla v uplynulých desetiletích různými vývojovými etapami.

První etapu vývoje migrační politiky ještě v Československu lze vymezit roky 1990-1992. Toto období ovlivnily politická a ekonomická transformace, otevření hranic a změny mezinárodních poměrů. Migrační politika v tomto období byla velmi liberální a zároveň jí chyběla jasná koncepce. Liberální přístup se však týkal jen vstupu do země, možnost získat trvalý pobyt byla vázána na příbuzenský vztah k československým/ českým občanů a na humanitární důvody. Na migraci do ČR v 90. letech působila řada okolností jako např. vliv pracovního přistěhovalectví z dob komunistického režimu, přetrvávání bezvízového styku s některými státy bývalého východního bloku (např. Ukrajina do roku 2000), role rodinných vazeb, kulturní i jazyková blízkost v případě některých zemí a nově se otevírající ekonomické příležitosti (Barša a Baršová, 2005, s. 221). **Na začátku 90. let** se do země podobně jako v poválečném období **vraceli čeští reemigranti**. Opět to byli především Volyňští Češi z Ukrajiny a v menší míře z Běloruska, později následovali tzv. kazašští Češi a

reemigranti z Moldavska, Kyrgyzstánu, Uzbekistánu či z Ruska (Uherek et al., 2016, s. 76). Přijímáním Čechů z Ukrajiny reagovalo Československo také na důsledky dřívější havárie jaderné elektrárny v Černobylu. Přesídlení zorganizovaly československá úřady, neboť samotná Ukrajina přestěhování českých obyvatel z postižených vesnic nemohla zajistit. Do Československa se tak v rámci této akce mohlo v letech 1991-1993 vrátit 1 812 ukrajinských Čechů, kteří zde získali rychle státní občanství (Barša a Baršová, 2005, s. 227)

V roce 1992 byl přijat nový zákon o pobytu cizinců, nahrazující původní legislativu z poloviny 60. let. Na jeho základě bylo zavedeno povolení ke krátkodobému pobytu do šesti měsíců, k dlouhodobému pobytu do jednoho roku a k trvalému pobytu. Získat trvalý pobyt však mohli tehdy pouze rodinní příslušníci českých občanů a cizinci z humanitárních důvodů (Drbohlav et al., 2010, s. 72). Cizinci měli možnost vyřídit si povolení k podnikatelské činnosti na příslušném živnostenském úřadě před získáním samotného povolení k pobytu. Nelegální práce cizinců nebyla v tomto období považována za důvod k systematickým státním zásahům.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Po roce 1989 začalo dosavadní státem řízenou imigraci nahrazovat spontánní přistěhovalectví. Zásadní legislativní normou vztahující se k migraci v první etapě vývoje migrační politiky se stal zákon o pobytu cizinců z roku 1992.

Další vývoj migrace ovlivnil rozdělení Československa a vznik nových států – České republiky a Slovenska v roce 1993. **V důsledku rozpadu federace se Slováci stali v ČR cizinci**. Podepsání smlouvy o volném pohybu mezi oběma státy přineslo impuls k přílivu Slováků, kteří se stali nejpočetnější skupinou trvale usídlených cizinců v ČR. Jejich postavení bylo v řadě ohledů výjimečné, nemuseli žádat o víza pro dlouhodobý pobyt ani o pracovní povolení. Situace se změnila **po vstupu obou zemí do EU, kdy také slovenští občané získali standartní status cizinců z členské země Unie** (Drbohlav et al., 2010, s. 73). Slováci se na českém trhu práce uplatňovali zpravidla jako zaměstnanci s podobnou profesní strukturou jako příslušníci většinové populace. Po vytvoření ČR se v její migrační politice začaly postupně prosazovat také určité restriktivní tendence. Současně byly přijaty nové zákony, které upravovaly zaměstnávání a podnikání cizinců. Např. na základě novely živnostenského zákona mohli cizinci s trvalým pobytem provozovat živnost za totožných podmínek jako občané ČR (Drbohlav et al., 2010, s. 73). V závěru 90. let získává migrační politika ČR koncepčnější ráz. Ke konci 90. let se v migrační politice ČR začaly rovněž prosazovat restriktivní přístupy. Hospodářské problémy v letech 1997-1998 a s nimi spojená zvyšující se nezaměstnanost se staly konkrétně důvodem ke zpřísnění postupu při vydávání pracovních povolení cizincům.

V 90. letech Česká republika začala poskytovat znovu útočiště i cizincům, prchajícím před ohrožením, útlakem či válkou. První početnou skupinou politických uprchlíků se ještě za existence Československa stali Rumuni, kteří své domovy opouštěli kvůli nejistotě panující v době dramatického pádu zdejšího komunistického režimu. Československo na začátku 90. let přijalo

474 rumunských uprchlíků, kteří dlouho představovali nejpočetnější skupin v rámci této kategorie cizinců. V 90. letech země přijala také uprchlíky z Jugoslávie a Čečenska, hledajících zde azyl před vnitřními konflikty ve svých zemích. Těmto cizincům však byla poskytována zpravidla jen tzv. dočasná ochrana a po skončení válek se většinou vraceli zpět. Československo/ČR od začátku roku 1990 do konce roku 2001 přijalo celkem 51 975 žádostí o azyl, pouhá 4 % z tohoto počtu (2 114 osob) na něj však dosáhla. Mezi úspěšnými azylanty byli v největší míře příchozí z Afghánistánu (přes 200 osob), bývalého Sovětského svazu (175 osob), Vietnamu a Arménie (v obou případech více než 100 osob). Celkově o azyl v Československu/ČR v tomto období usilovali cizinci z 58 zemí (Uherek et al., 2016).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Novou situaci i v oblasti migrace přinesl zánik československé federace, v jejímž důsledku se občané Slovenska v ČR stali cizinci.

8.2 Migrační politika a vstup do EU

Posilování restriktivních tendencí v migrační politice ČR souviselo také s postupným přibližováním národní legislativy standardům platným v členských státech EU. Snaha zapojit se do evropské integrace se stala dalším z faktorů (vedle reakcí na dopady hospodářských problémů), který ovlivnil nové přístupy k imigrantům. Na samém konci 90. let byly přijaty dvě nové klíčové legislativní normy – **Zákon č. 326/1999 o pobytu cizinců na území ČR** a **Zákon č. 325/1999 o azylu.** První z nich rušil dosavadní praxi, kdy imigrant mohl požádat o udělení víza na území ČR. Nově mohla být žádost o vstupní vízum a o prodloužení pobytu podána pouze na příslušném zastupitelském úřadě v zahraničí. Zákon také nově vymezoval dva typy pobytu – přechodný a trvalý. Účel pobytu se také neměl měnit, k čemuž předtím často docházelo. Přibyly i další podmínky, které měnily dosavadní liberální praxi. Konkrétně nový zákon po žadatelích o víza požadoval doložení zdravotního pojištění a dostatku finančních prostředků. V případě víza s dobou platnosti nad 90 dnů cizinci museli doložit i čistý trestní rejstřík, a to i ze země původu (Drbohlav et. al., 2010, s. 74-75). **Podle nového azylového zákona ze stejné doby bylo zavedeno označení „azylant“ a „žadatel o azyl“** pro osoby, které měly nárok na status uprchlíka nebo v druhém případě o tento status žádaly. Azylový zákon byl připravován v návaznosti na předpisy EU. V souladu s evropskou legislativou byly vymezeny důvody k neudělení azylu – podání žádosti z ekonomických důvodů, záměrné uvedení nesprávných údajů a příchod z tzv. bezpečných třetích zemí či bezpečné země původu. Kromě omezení však nový zákon obsahoval řadu liberálních prvků. Žadatelé o azyl získali možnost pobývat mimo azylová zařízení, měli také nárok na finanční podporu až do výše životního minima a po podání žádosti o azyl jim byl umožněn volný vstup na trh práce. Také další legislativní krok souvisel s harmonizací s evropskými standardy. V souladu s nimi byla zavedena víza pro vstup do ČR vůči vybraným zemím jako Rusko, Ukrajina či Bělorusko.

Zmíněná opatření vedla ke snížení migrantů v zemi. Na druhou stranu se na začátku 21. století prudce zvýšil počet žadatelů o azyl, což bylo z velké části dáno zneužíváním tohoto institutu jako cesta k povolení pobytu a získání práce. V roce 2001 české úřady přijaly rekordní počet 18 094 žádostí o azyl. Tento počet navýšili zejména migranti z Ukrajiny a Moldavska (Uherek et el., 2016, s. 77). V reakci na tento vzestup byly přijaty **zpřísňující novely azylového zákona,** které vstoupily v platnost v roce 2002. Především byl znemožněn vstup na trh práce žadatelům o azyl v prvním roce azylového řízení. Žádost o azyl musela být v případě těch cizinců, kteří se nacházeli v příslušných uprchlických zařízeních, podána do sedmi dnů. Migranti byli také povinni v těchto zařízeních i v celém průběhu azylového řízení, v němž rozhodovalo ministerstvo vnitra (Drbohlav et al., 2010, s). Zpřísnění podmínek pro žadatele o azyl vedlo k jejich poklesu, k němuž přispěly také změny azylové politiky na evropské úrovni. V souvislosti s uplatňováním dublinské úmluvy se možnost požádat o azyl v ČR jako vnitřním státu EU značně omezila (Uherek et al., 2016, s. 77)

K ZAPAMATOVÁNÍ

V souvislosti se směřováním ke vstupu do EU byly v roce 1999 v ČR přijaty klíčové zákony týkající se migrace – **Zákon č. 326/1999 o pobytu cizinců na území ČR** a **Zákon č. 325/1999 o azylu.**

Důsledkem vstupu ČR do EU v roce 2004 bylo ustavení odlišného právního přístupu k různým skupinám migrantů**. Občané EU/EHP** (Evropského hospodářského prostoru – zde Norsko, Island a Lichtenštejnsko), **a Švýcarska** a jejich rodinní příslušníci **nemuseli nově žádat o povolení k pobytu ani o pracovní povolení.** Odlišné postavení měli **občané tzv. třetích zemí**, jichž se však týkaly změny zákona o pobytu cizinců. Pobytová povolení byla nahrazena institutem povolení k dlouhodobému pobytu. Začlenění ČR do EU se stalo také impulsem pro změny azylové legislativy. Hlavní změnou bylo v roce 2006 **zavedení tzv. doplňkové ochrany**, která mohla být udělena cizincům bez nároku na azyl, ale v případě návratu do země původu by mu hrozila pronásledování či újma. Ve stejné době bylo **rozhodnuto zkrátit lhůtu k získání trvalého pobytu z deseti na pět let**. Také české občanství mohlo být nově uděleno po pěti letech trvalého pobytu. Celková lhůta pro získání českého občanství se zkrátila na deset let z původních patnácti.

K ZAPAMATOVÁNÍ

V důsledku vstupu ČR do EU začaly být rozlišovány dvě rozdílné kategorie cizinců – **občané EU/EHP a Švýcarska** a **občané tzv. třetích zemí.**

Začátek 21. století byl také ve znamení snah výrazněji usměrňovat pracovní migraci. Nový přístup se rozvíjel v rámci ministerstva práce a sociálních věcí. Právě tento rezort připravil v roce 2002 pilotní **projekt Výběr kvalifikovaných zahraničních pracovníků.** Hlavní motivací pro žadatele, kteří by splňovali příslušná kritéria, bylo udělení trvalého pobytu pro ně i jejich rodinné příslušníky už za tři roky. Mezi hlavní podmínky pro žadatele patřil věk (preferováni byli uchazeči ve věku 23-35 let), vzdělání, jazykové znalosti a hodnocení rodiny. Zájemci však sami museli získat povolení k pobytu a zaměstnaní, až poté se mohli ucházet o účast v programu. Projekt byl při svém zahájení v roce 2003 určen pro občany Bulharska, Chorvatska a Kazachstánu. V následujících letech byla možnost účastnit se projektu nabídnuta i občanům dalších zemí – Běloruska, Moldavska, Srbska, Černé Hory, Kanady a v roce 2006 také Ukrajiny. Účast v projektu byla otevřena rovněž pro absolventy českých vysokých a středních škol bez ohledu na zemi původu. Pro jednotlivé roky byly určeny kvóty pro zahraniční uchazeče. V prvním roce byl program otevřen pro 300 účastníků, v druhém se měl jejich počet navýšit na 700 a v třetím na 1 000. Navržené kvóty se však zdaleka nedařilo naplnit. V úvodním roce trvání projektu se zde přihlásilo jen 177 osob (Barša a Baršová, 2005, s. 230-231). Ani v dalších letech počty přijatých nedosahovaly plánované úrovně. Hlavním důvodem nepříliš výrazného zájmu cizinců o tento program byla zmíněná povinnost zajistit si před účastí ve výběrovém řízení povolení k pobytu a zaměstnání. Relativní nižší zájem nezměnilo příliš ani zkrácení čekací doby na povolení k trvalému pobytu pro vysoce kvalifikované pracovníky na 1,5 roku. V době ukončení pilotní fáze projektu v závěru roku 2008 se jej účastnilo 1 281 cizinců, s rodinnými příslušníky šlo celkem o 2 600 osob (Drbohlav et al., 2010, s. 79).

Jiným projevem nového aktivizačního přístupu byl **projekt zelených karet,** který v roce 2007 připravilo ministerstvo průmyslu a obchodu. Poté řízení projektu převzalo ministerstvo práce a sociálních věcí. Cílem projektu bylo vyjít vstříc poptávce některých velkých průmyslových závodů po chybějící pracovní síle a snížit administrativní zátěž při zaměstnávání vhodných zahraničních pracovníků. Zelená karta měla být povolením k dlouhodobému pobytu i zaměstnání, o něž bylo nutno zažádat v zahraničí. Zmíněné povolení bylo poskytováno na konkrétní pracovní místo pro kvalifikované pracovníky na tři roky (pro nekvalifikované na dva). Vydávání zelených karet bylo určeno pro dlouhodobě neobsazená pracovní místa, nadále měli být zvýhodňováni domácí pracovníci a občané zemí EU/EHP a Švýcarska. Program byl nabídnut občanům dvanácti zemí, mezi nimiž však chyběly státy jako Vietnam, Mongolsko či Moldavsko. Projekt zelených karet zohledňoval především zájmy průmyslových podniků v době hospodářského růstu. V době jeho spuštění v roce 2009 však i ČR zasáhla hospodářská krize, jejíž dopady vedly také k posílení restriktivních tendencí v české migrační politice. Po zahájení projektu v ČR i s ohledem na tuto skutečnost pracovalo na základě zelených karet jen 16 cizinců (Drbohlav et al., 2010, s. 81-82). Později také ČR zavedla podobně koncipovaný **projekt modrých karet**, který byl přijat na úrovni EU jako povolení k pobytu a práci pro vysoce kvalifikované pracovníky ze třetích zemí. Jiným mezníkem souvisejícím se vstupem do EU a ovlivňujícím migraci byl vstup ČR do schengenského prostoru v závěru roku 2007.

První léta členství ČR v EU byla ve znamení pokračujícího nárůstu počtu cizinců v zemi. V roce 2006 počet cizinců poprvé přesáhl hranici 300 000, šlo o největší meziroční nárůst od vzniku ČR (Zpráva o migraci za rok 2006). K dalšímu výraznému zvýšení počtu cizinců v zemi došlo v roce 2008. Na jeho konci bylo v zemi evidováno 438 301 cizích státních příslušníků s povolením k pobytu. Co se týče národností, stejně jako v předešlých letech byli mezi přítomnými cizinci v největší míře zastoupeni občané Ukrajiny (131 965 osob), Slovenska (76 034 osob) a Vietnamu (60 258). Ukrajinci a Slováci byli také v největším počtu evidováni na trhu práce, zatímco Vietnamci převažovali mezi podnikateli cizinci (Ministerstvo vnitra, Zpráva o migraci za rok 2008 – podrobněji viz tab. Vývoj počtu cizinců).

Obr. 1. Vývoj počtu cizinců v ČR v letech 1993-2017

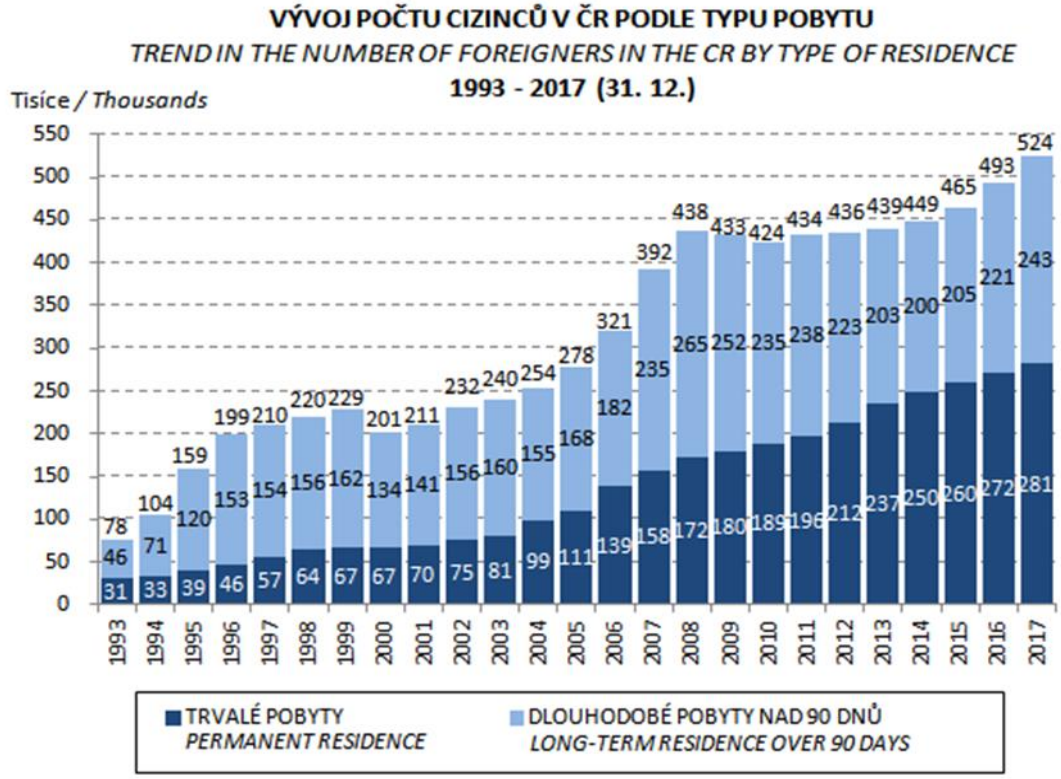

Zdroj: Český statistický úřad (ČSÚ). Dostupné z https://www.czso.cz/csu/cizinci/cizinci-pocet-cizincu

8.3 Nové tendence v migrační politice ČR (2008-2018)

Také v ČR vývoj migrační politiky zasáhla ekonomická krize z roku 2008. Její důsledky ovlivnily také situaci na trhu práce a omezily možnosti zaměstnávání cizinců, což se projevilo už poklesem jejich počtu v letech 2008-2009 i změnou struktury jejich zaměstnanosti. Ještě v roce 2007 do ČR přibylo asi 104 000 cizinců, v následujícím roce jich bylo zhruba jen 78 000 a klesající trend pokračoval ještě výrazněji v roce 2009, kdy se do země přistěhovalo jen 40 000 cizinců. Naopak počet stěhujících se z ČR ve stejném období stoupl. Na druhou stranu se v uvedených letech zvýšil počet povolení k trvalému pobytu

pro cizince z třetích zemí, zatímco v případě občanů zemí EU byl zaznamenán pokles (Drbohlav et al., 2010, s. 141). Sestupný trend počtů cizinců v zemi ovlivněný dopady krize trval do roku 2010 (podrobněji viz obr. 1 Vývoj počtu cizinců).

V důsledku hospodářské krize se také v letech proměnila struktura zaměstnanosti cizinců. Největší pokles byl zaznamenán v případě cizinců s povolením k zaměstnání, což se vztahuje pouze k občanům třetích zemí. V případě této skupiny klesl v letech 2008-2009 počet imigrantů ze zhruba 129 000 na necelých 74 000. U některých národností byl pokles v rámci této kategorie velmi výrazný, např. počet vietnamských občanů s povolením k zaměstnání klesl v uvedeném období o 86 %. V kontrastu proti tomuto snížení mírně vzrostl počet cizinců s živnostenským oprávněním, který aspoň částečně pokles zaměstnaných cizinců kompenzoval. Lze však předpokládat, že v tomto případě tisíce agenturních zaměstnanců pod hrozbou ztráty práce a tím i legálního pobytového statusu hromadně změnily účelově důvod pobytu a zůstávali v továrnách v rámci tzv. švarc systému (Freidingerová, 2016, s. 107-108).

Došlo také k nárůstu nezaměstnanosti cizinců, který byl v jejich případě větší ve srovnání s českými občany. Zatímco mezi nimi počet nezaměstnaných mezi prosincem 2008 a zářím 2009 vzrostl o 42 %, v rámci skupiny cizinců ze třetích zemí se tento počet navýšil o 45 % a v případě občanů EU/EHP a Švýcarska dokonce o 60 %. Nezaměstnanost občanů třetích zemí byla ve skutečnosti ještě vyšší, protože v příslušných statistikách byli evidováni jen ti, kteří měli díky povolení k trvalému pobytu nárok na podporu v nezaměstnanosti. Úřední evidence navíc nezahrnuje ty cizince, kteří působili na pracovním trhu nelegálně v rámci tzv. šedé ekonomiky (Drbohlav et al., 2010, s. 143-144).

Nárůst nezaměstnanosti a další dopady hospodářské krize se staly impulsem k posilování restriktivních tendencí v české imigrační politice. V 2009 bylo dočasně pozastaveno udělování víz k pobytům delším než 90 dnů v případě některých zemí. Opatření se týkalo Mongolska, Ukrajiny, Moldavska, Vietnamu a Thajska – v případě této země bylo později pozastavení zrušeno v důsledku nízkého zájmu o pracovní migraci. Pro ostatní zmíněné země (a také nově i pro Uzbekistán) byl ve stejném roce omezen počet vydávání víz k dlouhodobému pobytu. Posílila se rovněž kontrola dodržování pracovněprávních norem a úřadům práce byl doporučen „obezřetný“ přístup při udělování povolení k zaměstnání cizincům. Bylo také regulováno agenturní zaměstnávání cizinců a bylo pozastaveno výběrové řízení pro žadatele v rámci projektu „Výběr kvalifikovaných zahraničních pracovníků“. V důsledku hospodářských problému se v tomto období neprojevil výraznější zájem o získání tzv. zelených karet (viz podkap. 7.2.). Ve snaze pomoci nezaměstnaným cizincům vláda připravila **program dobrovolných návratů cizinců**, na jehož základě jim bylo v období od února do prosince roku 2009 nabídnuto nouzové ubytování, zajištění a zaplacení odletu poskytnutím jednorázového příspěvku ve výši 500 eur (později byl snížen na 300 eur). Do listopadu 2009 projektu využilo asi 2 300 cizinců, z nichž většina (až 70 %) pocházela z Mongolska (Drbohlav et al., 2010, s. 147-148).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Dopady hospodářské krize v roce 2008 se staly impulsem k posilování restriktivních tendencí v české imigrační politice. Došlo k dočasnému poklesu počtu cizinců v zemi.

DALŠÍ ZDROJE

Podrobnější rozbor české migrační politiky do roku 2009 viz DRBOHLAV, D. /et al./. 2010. *Migrace a (i)migranti. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 978-80-7419-039-1.

Počet cizinců v ČR od roku 2011 nabral opět vzestupnou tendenci. Toto postupné zvyšování bylo důsledkem zlepšování hospodářské situace, pozdější zvyšující se pohyb uprchlíků v souvislosti se situací na Blízkém Východě v tomto případě nehrál podobně významnou roli jako v některých jiných evropských zemích. V roce 2017 počet cizinců v ČR poprvé přesáhl hranici půl milionu. Tento vzestupný trend stále trvá. **Podle údajů za třetí čtvrtletí roku 2018 (k 31. 8.) bylo v zemi evidováno 552 190 osob**, z toho 263 262 získalo oprávnění k přechodnému pobytu, 288 928 z celkového počtu má trvalý pobyt. Mezi osobami s cizí státní příslušností s legálním pobytem převažovali občané třetích zemí (322 145 osob – 58,4 %), občané EU, EHP a Švýcarska tvoří 41,6 % (229 775 osob). Národnostní struktura cizinců zůstala bez výraznějších změn. Nejpočetnější skupinu osob s cizí státní příslušnosti tvořili občané Ukrajiny, následováni občany Slovenska, Vietnamu, Ruska a Německa (podrobněji viz tabulka 1 Cizinci podle státní příslušnosti, zde i další země). Hlavní skupiny cizinců v ČR budou podrobněji charakterizovány v kapitolách 11 a 12.

Tab 1. Cizinci podle státní příslušnosti v třetím čtvrtletí roku 2018

Státní příslušnost	Počet
Ukrajina	126 068
Slovenska	115 321
Vietnam	60 745
Rusko	37 551
Německo	21 391
Polsko	21 109
Bulharsko	15 101
Rumunsko	14 069
USA	9 321
Mongolsko	8 805

Zdroj: Čtvrtletní zpráva o migraci – III. 2018. Odbor azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra

Ve sledovaném období (do 30.9. 2018) úřady přijaly rovněž 1 205 žádostí o mezinárodní ochranu. Mezi těmito žadateli byli opět v největší míře zastoupení občané Ukrajiny (307 osob), následovali občané Gruzie (128 osob), Kuby (85 osob), Vietnamu (73 osob) a Uzbekistánu (67 osob). Imigrace do ČR měla stále primárně ekonomický charakter, cizinci do země přicházeli se záměrem získat zde práci (Čtvrtletní zpráva o migraci – III. 2018). Převažující ekonomická motivace imigrantů je také hlavní příčinou odlišností věkové struktury cizinců ve srovnání s většinovou společností. Výrazný podíl mezi osobami s cizí státní příslušností měli podle údajů z roku 2017 cizinci ve věku 30-39 let. Naopak zastoupení osob ve věku nad 65 let bylo ve stejné době v porovnání s majoritní populací velmi nízké – pouhých 5,3 % cizinců (Český statistický úřad, Život cizinců v roce 2018).

OTÁZKY

1. První zákon o pobytu cizinců v ČR byl přijat v roce
   a) 1989
   b) 1992
   c) 1999

2. Podle azylového zákona jedním z důvodů pro neudělení azylu
   a) Členství v politické straně
   b) Neznalost českých reálií
   c) Podání žádosti z ekonomických důvodů

3. Lhůta pro povolení trvalého pobytu pro cizince v ČR je stanovena na
   a) Pět let
   b) Deset let
   c) Patnáct let

4. Povolení k pobytu a práci pro vysoce kvalifikované pracovníky ze třetích zemí přijatý na úrovni EU je nazýván
   a) Program zelených karet
   b) Program červených karet
   c) Program modrých karet

5. Mezi deset nejpočetnějších skupin cizinců v ČR podle údajů z roku 2018 nepatří občané
   a) Rumunska
   b) Číny
   c) Mongolska

SHRNUTÍ KAPITOLY

Osmá kapitola vylíčila měnící se podoby migrace a migrační politiky v ČR. Země se od 90. let **začala měnit z převážně vystěhovalecké země na cílový stát pro imigranty.** Po roce 1989 se otevřely se znovu hranice a postupně byla rušena vízová povinnost pro vybrané státy. Zásadní legislativní normou vztahující se k migraci v první etapě vývoje migrační politiky se stal zákon o pobytu cizinců z roku 1992. Na jeho základě bylo zavedeno povolení ke krátkodobému pobytu do šesti měsíců, k dlouhodobému pobytu do jednoho roku a k trvalému pobytu. V souvislosti s úsilím o vstup do EU byly na konci 90. let přijaty **Zákon č. 326/1999 o pobytu cizinců na území ČR** a **Zákon č. 325/1999 o azylu.** První z nich nově vymezoval dva typy pobytu – přechodný a trvalý. Podle nového azylového zákona ze stejné doby bylo zavedeno označení „azylant" a „žadatel o azyl**"** pro osoby, které měly nárok na status uprchlíka nebo v druhém případě o tento status žádaly. V rámci harmonizace s evropskými standardy byla zavedena víza pro vstup do ČR vůči vybraným zemím jako Rusko, Ukrajina či Bělorusko.

Důsledkem vstupu ČR do EU v roce 2004 bylo ustavení odlišného právního přístupu k různým skupinám migrantů**. Občané EU/EHP** (Evropského hospodářského prostoru – zde Norsko, Island a Lichtenštejnsko), **a Švýcarska** a jejich rodinní příslušníci **nemuseli nově žádat o povolení k pobytu ani o pracovní povolení.** Odlišné postavení měli **občané tzv. třetích zemí**. Pobytová povolení byla nahrazena institutem povolení k dlouhodobému pobytu. Po vstupu do EU došlo k úpravě azylové legislativy, konkrétně byla v roce 2006 **zavedena tzv. doplňková ochrana**, která mohla být udělena cizincům bez nároku na azyl, ale v případě návratu do země původu by mu hrozila pronásledování či újma. Ve stejné době bylo rozhodnuto zkrátit lhůtu k získání trvalého pobytu z deseti na pět let. Také české občanství mohlo být nově uděleno po pěti letech trvalého pobytu. V důsledku hospodářské krize v roce 2008 došlo k zpřísnění imigrační politiku i dočasnému poklesu počtu cizinců v zemi. Od roku 2011 přistěhovalectví do ČR nabralo opět vzestupnou tendenci – počet cizinců v zemi postupně přesáhl půl milionů osob. Mezi nejpočetnější skupiny cizinců v ČR patří občané Ukrajiny, Slovenska a Vietnamu.

ODPOVĚDI

1 b, 2 c, 3 a, 4 c, 5 b

9 INTEGRACE CIZINCŮ A INTEGRAČNÍ POLITIKA V ČR

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Jak bylo uvedeno v kapitole 3, jedním z klíčových faktorů migrace je integrace přistěhovalců. Proces jejich začlenění do většinové společnosti hostitelské země má různé úrovně a může být vhodně usměrňován příslušnou integrační politikou. Následující kapitola představí podoby integrace cizinců v ČR. Úvodní část se zaměří na vývoj integrační politiky a obecných podmínek pro začlenění do většinové společnosti. Pozornost bude dále věnována integraci cizinců ve vybraných oblastech jako trh práce, zdravotnictví a vzdělávací systém. Samostatná podkapitola se bude zabývat zapojením cizinců do systému sociálního zabezpečení v ČR-

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- charakterizovat integrační politiku v ČR
- popsat pozici cizinců na trhu práce v ČR
- přiblížit podmínky pro přístup cizinců ke zdravotním službám a vzdělávání
- vymezit možnosti zapojení cizinců do sociálního systému v ČR

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování kapitoly je cca 3 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Integrace, integrační politika, trh práce, zdravotnictví, školství, sociální systém

9.1 Podmínky pro integraci cizinců v ČR

Za první předpoklad začlenění cizinců do většinové společnosti lze považovat existenci a úroveň oficiální integrační politiky. **Státní integrační politika** cizinců se v českém prostředí po roce 1989 rozvíjela jen postupně a v **první fázi se orientovala pouze na uprchlíky**. Příkladem může být Státní asistenční program pro integraci z roku 1994, který uprchlíkům nabízel nájemní bydlení a později také sociální a právní poradenství i bezplatné kurzy českého jazyka. Koncepční integrační politika se začala v ČR rozvíjet až v závěru 90. let.

V roce 1999 byly i v reakci na zvyšující se počet cizinců přijaty Zásady koncepce integrace cizinců na území České republiky, na něž v následujícím roce navázala **Koncepce integrace cizinců na území ČR**. Uvedená koncepce se zaměřovala především na kompetence a odpovědnost jednotlivých ministerstev. Integrací přistěhovalců se nejprve zabývalo ministerstvo vnitra, později byla tato agenda svěřena ministerstvu práce a sociálních věcí. Rezort vnitra si však v této oblasti uchovává silný vliv. Výsadní pozice ministerstva vnitra v oblasti imigrační politiky naznačuje, že migrace v ČR je považována primárně za bezpečnostní problém (Trbola a Rákoczyová, 2011). Na základě vládní koncepce z roku 2000 byly v rámci tehdy existujících okresních úřadů ustaveny poradní orgány pro integraci cizinců, které měli sledovat a analyzovat situaci migrantů na místní úrovni. Šlo o vůbec první projev snahy zapojit do integrační politiky místní složky veřejné správy. V důsledku přijetí nové reformy veřejné správy však byly okresní úřady na konci roku 2002 zrušeny a spolu s nimi po roce své existence i zmíněné poradní orgány. Role samospráv a místních úřadů v integrační politice byla v institucionální rovině obnovena v roce 2008 (Drbohlav et al., 2011, s. 77).

Po vstupu ČR do EU došlo k posunu i v rámci integrační politiky. V roce 2005 byla přijata nová verze integrační koncepce (**Aktualizovaná koncepce integrace**), která definovala prioritní oblasti integrace cizinců a deklarovala důraz na začleňování na individuální úrovni. Nová koncepce integraci definovala jako obousměrný proces a za hlavní cílovou skupinu integrační politiky označila migranty z třetích zemí pobývající legálně v zemi po dobu aspoň jednoho roku. Za **integrační priority** zmíněná koncepce vymezila **znalost českého jazyka, ekonomickou soběstačnost, orientace v hodnotách a institucích české společnosti a vztahy s příslušníky majority**. Jedním z konkrétních výsledků nové koncepce integrační politiky se stalo zavedení povinné certifikované zkoušky z českého jazyka (platné od roku 2009) jako podmínky k povolení trvalého pobytu. Další změna integrační politiky nastala v roce 2008, kdy byla zodpovědnost za její koordinaci převedena z ministerstva práce a sociálních věcí na ministerstvo vnitra (MV). Později byla dominantní role MV ještě posílena, když tomuto rezortu byly svěřeny k dalšímu rozdělování finanční prostředky ze státního rozpočtu určené na realizaci koncepce integrace (Drbohlav et al., 2010, s. 84-85). Dalším opatřením, které mělo přispívat k úspěšnějšímu začlenění cizinců do většinové společnosti, bylo **zavedení adaptačně-integračních kurzů**. Tyto kurzy by měly přinášet základní socio-kulturní orientaci a měly také poskytovat informace o právech a povinnostech spojených s pobytem. Kurzy byly jako nový integrační nástroj zaváděny na základě nové Aktualizované koncepce z roku 2009. V rámci jejího uskutečňování nové

bylo rozhodnuto nabídnout také některé integrační aktivity v případě nezbytnosti výjimečně také občanům jiných členských států EU. Další novinkou byl záměr poskytovat určitá integrační opatření budoucím imigrantům ještě v jejich domovských zemích. Prostřednictvím tzv. asistenčních projektů měli zájemci o vystěhování do ČR dostat základní kontakty na základní instituce v ČR a informace o podmínkách legálního pobytu a rizicích migrace.

K ZAPAMATOVÁNÍ

První státní koncepce integrace cizinců byla přijata na konci 20. století. Nová koncepce z roku 2005 vymezila následující integrační priority**:** znalost českého jazyka, ekonomickou soběstačnost, orientace v hodnotách a institucích české společnosti a vztahy s příslušníky majority.

Jedním z konkrétních kroků směřujících ke skutečnému začlenění imigrantů a uprchlíků bylo **vytvoření regionálních center pro podporu integrace cizinců**, která byla založena v průběhu let 2009 a 2010 v deseti krajích ČR. Jejich činnost je zaměřena na státní příslušníky tzv. třetích zemí. Centra mají iniciovat a zajišťovat aktivity, které by podporovaly sociální, právní, jazykové a kulturní postavení cizinců (Baklíková, 2011). V následných letech se síť regionálních center rozšířila i do zbývajících krajů. Jejich fungování zásadně ovlivňoval fakt, že byla zřizována na základě projektů a využívala finanční prostředky z Evropského fondu pro integraci cizinců ze třetích zemí. Od roku 2015 se však centra začala potýkat s finančními problémy v důsledku až polovičního snížení prostředků nového Azylového, migračního a integračního fondu EU. Propad financování z fondů EU a rovněž zpoždění poskytování dotačních prostředků zasáhlo rovněž neziskové organizace, které se také významně podílejí na integrační politice zejména na lokální úrovni. Právě **neziskové organizace úzce spolupracují s regionálními centry** – v některých případech jsou zde přímo realizátory integračních projektů. Na obecní úrovni MV iniciovalo a začalo financovat program integračních projektů obcí, které měly předcházet vzniku napětí ve vztazích mezi cizinci a většinovou populací. V roce 2016 byl projet realizován jen v deseti obcích. Také zmiňované působení neziskových organizací se omezovalo na větší města a v některých regionech zcela chybělo (Ministerstvo vnitra, Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců ve Vzájemném respektu, 2016, s. 10-11). Potřebnost integrace na místní úrovni zdůrazňovala také další **Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců** s názvem Ve vzájemném respektu, jež byla přijata **v roce 2016**. Tato aktualizace byla součástí nové vládní strategie migrační politiky, která byla vypracována v roce 2015 i reakci na tehdejší tzv. migrační krizi.

Jako završení integračního procesu je obecně přijímáno **získání státního občanství hostitelské země**. Tento proces označovaný jako **naturalizace** má v různých zemích různý průběh a specifika. V případě ČR problematiku státního občanství ovlivňují specifika jeho historického vývoje. Vzhledem k existenci Československé federace a masivní emigraci

v době komunistického režimu a v předchozích obdobích mohou české občanství získat za specifických podmínek kromě vlastních přistěhovalců také bývalí československí emigranti a slovenští občané žijící na území ČR. Pro první skupin byl v roce 1990 vydán zákon, na jehož základě mohli do tří let požádat o vrácení občanství, které ztratili v důsledku nelegálnosti emigrace v komunistickém období. Možnost získat občanství byla emigrantům znovu otevřena v roce 1999. Slovenští občané žijící v ČR mohli získat české občanství za určitých podmínek na základě zákona o nabývání a pobývání státního občanství z roku 1993. Díky tomuto zákonu bylo do poloviny 90. let české občanství uděleno 311 000 bývalých slovenských občanů (Drbohlav et al., 2010, s. 86). Možnost nabytí českého občanství mají také cizinci. V jejich případě je tato naturalizace omezena řadou dalších podmínek. Především museli pobývat v ČR aspoň pět let na základě povolení k trvalému pobytu, museli se vzdát svého původního občanství, pokud jim nebyl udělen azyl. Dále museli prokázat, že v předchozích pěti letech nespáchali úmyslný trestný čin a že plní další zákonné povinnosti (vztahující se ke zdravotnímu pojištění, sociálnímu zabezpečení či daním). Další nutnou podmínkou je prokázání znalosti českého jazyka (Drbohlav et al., 2010, s. 88).

K ZAPAMATOVÁNÍ

V letech 2009-2010 byla v jednotlivých krajích založena Regionální centra pro podporu integrace cizinců, která se zaměřují na občany třetích zemí.

Získání státního občanství neznamená rezignaci na původní národnost. Skupiny občanů ČR jiné než české národnosti získávají za legislativně vymezených podmínek status národnostních menšin. Základní právní normou vztahující se k národnostním menšinám v ČR je zákon č.273/2001 Sb. o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů. (Definice národnostní menšin a jejich příslušníků z uvedeného zákona jsou citovány v podkap. 3.1). Zmíněný zákon garantuje práva příslušníků národnostních menšin a vymezuje působnost jednotlivých složek veřejné správy na centrální i na místní úrovni ve vztahu k nim. K základním právům zaručeným příslušníkům národnostních menšin patří:

- Právo na sdružování
- Právo na aktivní účast v kulturním, společenském a hospodářském životě
- Právo na užívání jména a příjmení v jazyce národnostní menšiny
- Právo na užívání jazyka národnostní menšiny v úředním styku, před soudy i při vzdělávání
- Právo na rozvoj národní kultury
- Právo na získávání informací v jazyce národnostní menšiny (Tomeš, 2011, s.306)

Na centrální úrovni se problematikou národnostních menšin zabývá **Rada vlády pro národnostní menšiny**, která byla zřízena v roce 2001 jako poradní a iniciativní orgán vlády na základě zmíněného zákona o právech národnostních menšin. Zmíněný orgán nahradil

někdejší Radu pro národnosti. Jsou zde zastoupeni představitelé vlády, Kanceláře prezidenta republiky, Kanceláře veřejného ochránce práv a vládního zmocněnce pro lidská práva, dále představitelé samosprávy na úrovni krajů a obcí, reprezentanti odborné sféry a představitelé celkem 14 národnostních menšin (běloruské, bulharské, chorvatské, maďarské, německé, polské, romské, rusínské, ruské, řecké, slovenské, srbské, ukrajinské a vietnamské). Reprezentanti běloruské a vietnamské menšiny byli do Rady přizváni až v roce 2013. V čele třicetičlenné Rady stojí zástupce vlády a jedním ze dvou místopředsedů je představitel jedné ze zúčastněných národnostních menšin.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Skupiny občanů ČR jiné než české národnosti získávají za legislativně vymezených podmínek status národnostních menšin. Na centrální úrovni se problematikou národnostních menšin zabývá Rada vlády pro národnostní menšiny,

Postoje české společnosti vůči cizincům a příslušníkům odlišných národnostních a etnických skupiny byly od 90. let 20. století zjišťovány pomocí řady výzkumů veřejného mínění. Z jejich srovnání lze vyvodit určité charakteristické rysy vztahu většinové společnosti k odlišným národnostním či etnickým skupinám, k problematice migrace i ke způsobům integrace cizinců. Z různých výzkumů veřejného mínění vyplývá, že **Češi v otázce integrace cizinců do většinové společnosti preferují asimilační model.** Např. výzkumy z let 2003 a 2005-2008 ukazují rostoucí počet respondentů, přesvědčených o potřebě maximálního přizpůsobení cizinců českým zvyklostem. Různé výzkumy ukazují, že většinová společnost vnímá cizince negativně ve větší míře na celostátní úrovni, zatímco v místě bydliště bývá většinový pohled vstřícnější (Drbohlav et al., 2010, s. 127).

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Jaké faktory utvářely postoje české společnosti k cizincům?

9.2 Vybrané aspekty integrace

Jednou z klíčových oblastí je integrace cizinců jejich zaměstnávání. **Podmínky pro vstup cizinců na trh práce** se v průběhu let měnily. Příslušnou legislativu v tomto směru opět výrazně ovlivnil vstup země do EU. Pravidla pro vstup cizinců na pracovní trh, povinnosti zaměstnavatelů a sankce v případě nelegálního zaměstnávání cizinců určil zákon č. 435/2004 o zaměstnanosti. Jak už bylo řečeno, i v oblasti zaměstnávání se uplatňuje dvojí přístup k různým skupinám cizinců. **Občané zemí EU, EHP, Švýcarska a jejich rodinní**

příslušníci i cizinci s udělenou mezinárodní ochranou mají vstup na trh práce neomezený. Stejná práva mají cizinci definovaní v rámci různých privilegovaných skupin, jako jsou např. rodinní příslušníci členů diplomatických misí a konzulárních úřadů, cizinci pracující v mezinárodní dopravě, cizinci akreditovaní v médiích či cizinci připravující se v ČR na budoucí povolání. Občané třetích zemí mají vstup na trh omezen. Musí mít povolení k zaměstnání, oprávnění k pobytu a musí jim být udělena zaměstnanecká karta – nebo modrá karta v případě vysoce kvalifikovaných pracovníků (Koldinská, Scheu a Štefko et al., 2016, s. 151-152).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Občané zemí EU, EHP, Švýcarska a jejich rodinní příslušníci i cizinci s udělenou mezinárodní ochranou mají vstup na trh práce neomezený. Občané třetích zemí musí mít povolení k zaměstnání, oprávnění k pobytu a musí jim být udělena zaměstnanecká karta – nebo modrá karta v případě vysoce kvalifikovaných pracovníků.

Povolení k zaměstnání je vyžadováno v případech vymezených příslušným zákonem o zaměstnanosti. Týká se konkrétně vyslaných zahraničních pracovníků, sezónních zaměstnanců, stážistů a studentů do 26 let, dále držitelů víz či povolení k dlouhodobému pobytu, a držitelů potvrzení o strpění pobytu. Žádost o povolení by měl podat sám cizinec na krajské pobočce úřadu práce podle míst výkonu zaměstnání. Přílohou žádosti musí být souhlasné vyjádření zaměstnavatele. Příslušná pobočka úřadu práce povolení vydá v případě splnění tří podmínek, kterými jsou:

- Žádost o vydání povolení se musí vztahovat k volnému pracovnímu místo, které bylo předem úřadu práce oznámeno zaměstnavatelem
- Volné pracovní místo nebylo možno obsadit občanem ČR či zemí EU
- Žadatel o povolení nesmí být žadatelem o udělení mezinárodní ochrany po dobu 6 měsíců po podání žádosti o mezinárodní ochranu
  (Koldinská, Scheu a Štefko et al., 2016, s. 153)

Poslední podmínka má zabránit zneužívání institutu azylu k neregulérnímu získání pracovního povolení, k čemuž docházelo v nemalé míře v předchozích obdobích. Povolení k zaměstnání je udělováno pro konkrétní pracovní místo u konkrétního zaměstnavatele a pouze na omezenou dobu (maximálně na dva roky). Povolení k zaměstnání se vztahuje na všechny typy pracovního poměru, týká se tedy i dohody o pracovní činnosti a dohody o provedení práce (Koldinská, Scheu a Štefko et al., 2016, s. 154).

Novela zákona o pobytu cizinců z roku 2014 (Zákon č.101/2014) na základě směrnice Evropského parlamentu 2011/98/EU přinesla **zavedení zaměstnaneckých karet**, které představují povolení k dlouhodobému pobytu i k zaměstnání na určenou pracovní pozici. Na rozdíl od povolení k zaměstnání zaměstnanecké karty nevydává příslušná krajská pobočka úřadu práce ale Ministerstvo vnitra – a to právě proto, že v tomto případě cizinci získávají i

povolení k pobytu. Také pro udělení zaměstnanecké karty je vymezeno několik podmínek. Především musí být k dispozici volné pracovní místo v centrální evidenci příslušných volných pracovních míst, jež je vedena Ministerstvem práce a sociálních věcí. Další podmínkou je uzavření pracovní smlouvy nebo dohody o pracovní činnosti. Zaměstnaneckou kartu nelze použít pro dohodu o provedení práce kvůli omezenému rozsahu hodin. Jako třetí podmínku musí žadatel prokázat odbornou způsobilost pro vykonávání požadované práce. Jiný typ pracovního povolení představuje **modrá karta**, která se stala součástí českého právního řádu implementací směrnice Rady (2009/50/ES). Na rozdíl od zaměstnaneckých karet je modrá karta povolením k dlouhodobému pobytu, které se uděluje výlučně pro zaměstnávání vyžadující vysokou kvalifikaci. Cílem modrých karet je podpořit imigraci vysoce kvalifikovaných cizinců ze třetích zemí a usnadnit jim přístup do členských států EU. Vysokou kvalifikací je chápáno vysokoškolské vzdělání nebo vyšší odborné vzdělání, trvající alespoň tři roky. Další podmínkou je uzavření pracovní smlouvy minimálně na jeden rok, která zajišťuje aspoň 1,5 násobek hrubé roční mzdy (Koldinská, Scheu a Štefko et al., 2016, s. 154-157). Příslušná legislativní norma definuje informační a evidenční povinnost zaměstnavatele. Ti musí informovat úřady práce o přijetí občanů EU či těch cizinců, kteří nepotřebují povolení k zaměstnávání. Kromě toho musí zaměstnavatel evidovat všechny cizince (včetně občanů EU a jejich rodinných příslušníků), které zaměstnává.

Podmínky **poskytování zdravotní péče** v ČR upravují příslušné mezinárodní smlouvy a Listina základních práv a svobod, které garantují právo na ochranu na ochranu zdraví. Právo na bezplatnou zdravotní péči je založeno na veřejném pojištění, zatímco právo na zdravotní pomůcky upravuje zákon. Nárok na veřejné zdravotní pojištění mají občané EU, cizinci s trvalým pobytem, zaměstnaní cizinci s dlouhodobým vízem a povolením k dlouhodobému pobytu, jejichž zaměstnavatel má sídlo v ČR, žadatelé o mezinárodní ochranu, azylanti či držitelé doplňkové ochrany. Naproti tomu cizinci z třetích zemí, kteří nemají trvalý pobyt a nejsou v ČR zaměstnaní, si musí zajistit komerční cestovní zdravotní pojištění platné po celou dobu svého pobytu (Dohnalová, 2012, s. 113).

Zapojení cizinců do vzdělávacího systému ČR určuje tzv. školský zákon (zákon č. 561/2004) a jeho pozdější novelizace. Podle § 20 tohoto zákona mají **cizinci ze zemí EU stejný přístup ke vzdělávání a školským službám jako občané ČR**. Volný přístup k základnímu vzdělávání a ke školnímu stravování mají i **cizinci z dalších zemí**. Přístup ke střednímu vzdělávání a vyššímu odbornému vzdělávání je v jejich případě podmíněn oprávněným pobytem na území ČR. Právo na předškolní vzdělávání, základní umělecké vzdělávání a na jazykové vzdělávání mají občané třetích států a jejich rodinní příslušníci s oprávněním k pobytu na území ČR delší než 90 dnů, příp. mají oprávnění k pobytu za účelem výzkumu, nebo jsou azylanty, osobami požívajícími doplňkové či dočasné ochrany či jsou žadateli o udělení mezinárodní ochrany. Oprávněnost k pobytu na území ČR musí být v případě předškolního, středního a vyššího odborného vzdělávání prokázána řediteli příslušné školy. Zahraničním uchazečům o středoškolské a vyšší odborné vzdělání má být podle zákona prominuta zkouška z českého jazyka jako případná součást přijímacího řízení, pokud své předchozí vzdělání získali mimo území ČR. Znalost českého jazyka má být v takovém případě ověřena rozhovorem. Pro děti občanů některého z členských států EU,

které plní povinnou školní docházku, má příslušný krajský úřad povinnost zajistit „bezplatnou přípravu k jejich začlenění do základního vzdělávání, zahrnující výuku českého jazyka“. V rámci možností mají krajské úřady zajistit také výuku „mateřského jazyka a kultury země jeho původu“. Povinná školní docházka se tedy v ČR vztahuje i na děti cizinců. Podle § 36 školského zákona se týká občanů zemí EU, kteří na území ČR pobývají déle než 90 dnů. Kromě nich se povinná školní docházka vztahovala také na další cizince s trvalým či přechodným pobytem (delším než 90 dní) a také na účastníky řízení o udělení mezinárodní ochrany (Zákon č. 561/2004 Sb.).

Na základě novelizovaného školského zákona č. 178/2016 Sb. bylo i pro uvedené skupiny cizinců zavedeno povinné vzdělávání v posledním roce předškolního vzdělávání. Další změnu představuje prosazování **inkluze** jako procesu začleňování všech skupin dětí bez rozdílu do vzdělávacího systému. Podpora inkluzivního vzdělávání jako součást novelizace školského zákona z roku 2016 je podle zákona určena primárně pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami, mezi něž lze zahrnout také děti cizinců s ohledem na odlišnost kulturních a životních podmínek. Podpůrná opatření směřované pro uvedené typy žáků v případě dětí cizinců se primárně týkají posilování výuky českého jazyka. (Koldinská, Scheu a Štefko et al., 2016, s. 211).

Počet žáků a studentů z jiných zemí v českých školách konstantně roste. Ve školním roce 2017/2018 navštěvovalo v ČR školy všech typů 86 342 cizinců, kteří tvořili 4,25 % všech žáků a studentů v zemi. Nejpočetněji zastoupeni mezi cizinci na českých školách byli vysokoškolští studenti, kterých zde v uvedeném roce studovalo 43 831 (14 % z celkového počtu vysokoškoláků v ČR). Na ostatních typech škol se podíl dětí cizinců pohyboval v uvedeném roce kolem 2-3 %. V převážné většině šlo o děti cizinců s trvalým pobytem (přesné údaje viz tab.). Státní příslušnost žáků a studentů odpovídala celkové národnostní struktuře cizinců v ČR. Děti cizinců v českých mateřských, základních a středních školách tedy v největší míře pocházely z Ukrajiny (10 086 / 26 %), Vietnamu (8 760 / 21 %), Slovenska (8 632/20,7 %) a Ruska (3 200 / 7,7 %). Uvedené typy škol navštěvovaly také děti z Bulharska, Moldavska, Mongolska, Rumunska, Polska a Číny.

9.3 Integrace cizinců a sociální systém ČR

Český systém sociálního zabezpečení se vztahuje i na cizince v rámci všech svých tří pilířů – tedy sociálního pojištění, státní sociální podpory a sociální pomoci. **Sociální pojištění** zahrnuje pojištění důchodové a nemocenské. **Nárok na důchod** cizinci získávají po splnění standardních podmínek, jako je konkrétně příslušný počet odpracovaných let a dosažení důchodového věku. V případě občanů třetích zemí je pro poskytnutí důchodu nutnou podmínkou bilaterární dohoda o sociálním zabezpečení mezi ČR a příslušným domovským státem (Drbohlav et al., 2010, s. 102).

Vybrané skupiny cizinců **mají nárok na dávky pro osoby se zdravotním postižením** (zahrnuje příspěvek na mobilitu a příspěvek na zvláštní pomůcku), dále **na pomoc**

v hmotné nouzi (zahrnuje příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení a mimořádnou okamžitou pomoc – tu lze poskytnout i osobám pobývajícím na území ČR legálně a ve výjimečně v případě hrozby vážné újmy na zdraví i při nelegálním pobytu). Nárok na tyto sociální dávky mají:

- „*osoby, které jsou na území České republiky hlášeny k trvalému pobytu nebo které mají na území České republiky trvalý pobyt;*
- *osoby, kterým byl udělen azyl nebo doplňková ochrana;*
- *cizinci bez trvalého pobytu na území ČR, kterému tento nárok zaručuje mezinárodní smlouva, která je součástí právního řádu,*
- *občané Evropské unie, na které se vztahují přímo aplikovatelné předpisy Evropských společenství*
- *občané Evropské unie a jejich rodinní příslušníci, pokud jsou hlášeni na území České republiky k pobytu po dobu delší než 3 měsíce, nevyplývá-li jim nárok z přímo aplikovatelných předpisů Evropských společenství;*
- *cizinci, kteří jsou držiteli povolení k dlouhodobému pobytu s přiznaným právním postavením dlouhodobě pobývajícího residenta v Evropském společenství na území jiného členského státu Evropské unie, a jejich rodinní příslušníci, pokud jim bylo vydáno povolení k dlouhodobému pobytu na území České republiky a mají-li bydliště na území České republiky*“ [12]

Další nárokovatelnou dávkou pro občany jiných států je **státní sociální podpora**, která zahrnuje přídavek na dítě, rodičovský příspěvek, příspěvek na bydlení, porodné a pohřebné. V případě uvedených dávek v rámci státní sociální podpory jsou jejich potenciální příjemci z řad cizinců definováni odlišně než v předchozích případech:

- cizinci s trvalým pobytem
- občané Evropské unie
- cizinci hlášení k pobytu na území České republiky, a to po uplynutí 365 dní ode dne hlášení k pobytu na zemí České republiky; (s výjimkou žadatelů o udělení mezinárodní ochrany ubytovaných v pobytovém středisku Ministerstva vnitra)
- cizinci mladší 1 roku, narozenými na území České republiky a hlášení k pobytu na území České republiky (s výjimkou žadatelů o udělení mezinárodní ochrany ubytovaných v pobytovém středisku Ministerstva vnitra);
- nezletilí cizinci svěření na území České republiky do péče nahrazující péči rodičů nebo do ústavní péče
- cizinci, kteří jsou držiteli povolení k dlouhodobému pobytu s přiznaným právním postavením dlouhodobě pobývajícího residenta v Evropském společenství na území jiného členského státu Evropské unie, a bylo jim vydáno povolení k dlouhodobému pobytu na území České republiky;
- rodinní příslušníci cizince, který je držitelem povolení k dlouhodobému pobytu s přiznaným právním postavením dlouhodobě pobývajícího residenta v Evropském společenství na území jiného členského státu Evropské unie, kterým bylo vydáno povolení k dlouhodobému pobytu na území České republiky;
- cizinci, kterým bylo vydáno povolení k dlouhodobému pobytu na území České republiky za účelem vědeckého výzkumu;

[12] Webový portál Ministerstva práce a sociálních věcí, Sociální zabezpečení cizinců v ČR. [online] [vid. 12. března 2019]. Dostupné z http://www.mpsv.cz/cs/603

- cizinci, kterým byla udělena doplňková ochrana;
- cizinci, kterým bylo vydáno povolení k dlouhodobému pobytu na území České republiky za účelem výkonu zaměstnání vyžadujícího vysokou kvalifikaci[13]

Počty cizinců podporovaných v ČR v rámci systému sociálního zabezpečení jsou trvale nízké. Na druhou stranu typickou tendencí v této oblasti je rostoucí tendence počtu cizinců z třetích zemí na čerpání sociálních dávek. Tento růst se týká počtu vyplacených sociálních dávek i objemu vyplacených finančních prostředků. Např. mezi lety 2009 a 2015 se počet vyplacených dávek téměř zdvojnásobil a objem peněz na sociální dávky pro cizince z třetích zemí vzrostl z asi 199 milionů v prvním pololetí roku 2009 na 428 milionů v prvním pololetí roku 2015. Tento trend je výsledkem působení různých faktorů, jako jsou zvyšování počtu a podílu trvalých pobytů cizinců, dále nárůstu počtu cizinců z třetích zemí bez příjmu z vlastní výdělečné činnosti a nárůstu počtu nevýdělečných pobytů – např. slučování rodin, studium, humanitární důvody (Ministerstvo vnitra, Aktualizovaná koncepce integrace cizinců Ve vzájemném respektu, 2016).

OTÁZKY

1. Na úrovni centrální správy se integrací cizinců zabývají
   a) Ministerstvo zahraničí a ministerstvo zdravotnictví
   b) Ministerstvo kultury a ministerstvo školství
   c) Ministerstvo vnitra a ministerstvo práce a sociálních věcí

2. Činnost regionálních center pro podporu integrace cizinců se zaměřuje na
   a) Občany třetích zemí
   b) Občany zemí EU
   c) Žadatele o azyl

3. Jednou z podmínek, za niž úřad práce vydá povolení k zaměstnání pro občany třetích zemí
   a) Volné pracovní místo nebylo možno obsadit občanem ČR či zemí EU
   b) Absolvování certifikované zkoušky z českého jazyka
   c) Studium na vysoké škole

4. Cizinci z členských států EU mají
   a) Pouze přístup k základnímu vzdělávání
   b) Pouze přístup k vysokoškolskému vzdělávání
   c) Stejný přístup ke vzdělávání a školským službám jako občané ČR

5. Čím je podmíněn nárok na starobní důchod v případě cizinců ze třetích zemí?

[13] Webový portál Ministerstva práce a sociálních věcí, Sociální zabezpečení cizinců v ČR. [online] [vid. 12. března 2019]. Dostupné z http://www.mpsv.cz/cs/603

SHRNUTÍ KAPITOLY

Tématem deváté kapitoly byla integrace cizinců a vývoj integrační politiky v ČR. Koncepční integrační politika se začala v ČR rozvíjet až v závěru 90. let i v reakci na zvyšující se počet cizinců. V roce 2000 byla přijata **Koncepce integrace cizinců** na území ČR, která se zabývala především vymezením kompetencí jednotlivých úřadů. Po vstupu do EU byla v roce 2005 přijata **Aktualizovaná koncepce integrace**, která definovala prioritní oblasti integrace cizinců a deklarovala **důraz na začleňování na individuální** úrovni. Nová koncepce za hlavní cílovou skupinu integrační politiky označila migranty z třetích zemí pobývající legálně v zemi po dobu aspoň jednoho roku. Za integrační priority zmíněná koncepce vymezila znalost českého jazyka, ekonomickou soběstačnost, orientace v hodnotách a institucích české společnosti a vztahy s příslušníky majority. Jedním z konkrétních kroků směřujících ke skutečnému začlenění imigrantů a uprchlíků bylo vytvoření regionálních center pro podporu integrace cizinců.

Kapitola také představila podoby integrace cizinců v jednotlivých oblastech. Občané zemí EU, EHP, Švýcarska a jejich rodinní příslušníci i cizinci s udělenou mezinárodní ochranou mají vstup na trh práce neomezený. Občané třetích zemí musí mít povolení k zaměstnání, oprávnění k pobytu a musí jim být udělena zaměstnanecká karta – nebo modrá karta v případě vysoce kvalifikovaných pracovníků. **Český systém sociálního zabezpečení se vztahuje i na cizince v rámci všech svých tří pilířů – tedy sociálního pojištění, státní sociální podpory a sociální pomoci**. Nárok na důchod cizinci získávají po splnění standardních podmínek. Vybrané skupiny cizinců mají nárok na dávky pro osoby se zdravotním postižením, dále na pomoc v hmotné nouzi i na dávky ze státní sociální podpory.

ODPOVĚDI

1 c, 2 a, 3 a, 4 c, 5 – podmínkou je bilaterární dohoda o sociálním zabezpečení mezi ČR a příslušným domovským státem.

10 HLAVNÍ SKUPINY CIZINCŮ A PŘÍSLUŠNÍKŮ NÁRODNOSTNÍCH MENŠIN V ČR

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Předchozí kapitola se zabývala integrační politikou a integrací cizinců v ČR na různých úrovních. Konkrétní podoby integrace cizinců lze nejlépe ukázat na příkladu začlenění jednotlivých cizineckých komunit a jejich příslušníků. V té souvislosti je třeba připomenout, které skupiny cizinců v ČR početně dominují. Jak zaznělo v kapitole 8, jde o občany Slovenska, Ukrajiny a Vietnamu. Jejich početná přítomnost v ČR má své historické příčiny. Následující kapitola tyto příčiny objasní a především představí podrobně uvedené skupiny cizinců a jejich socio-kulturní specifika i s ohledem na jejich vliv v rámci sociální péče.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- popsat vývoj česko-slovenských vztahů
- objasnit specifičnost postavení Slováků v ČR
- přiblížit historii a charakteristické rysy ukrajinské menšiny v ČR
- přiblížit historii a charakteristické rysy vietnamské menšiny v ČR

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování kapitoly je cca 3 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Slovenská menšina, Ukrajinská menšina, Vietnamská menšina

10.1 Slováci v ČR

Občané Slovenska patří tradičně k nejpočetnějším skupinám cizinců přítomných v ČR. Vzhledem k předchozí existenci společného československého státu není tato skupina považována za cizince v pravém slova smyslu. Vedle společné historie je to dáno i jazykovou i kulturní blízkostí. V době tzv. první republiky byli Češi a Slováci dokonce označováni za dvě větve jednoho národa a v duchu této ideologie tzv. čechoslovakismu se při tehdejších sčítáních lidu uváděla státní příslušnost československá (ve smyslu národnosti). Tehdejší Státní úřad statistický vedl evidenci počtu příslušníků i jednotlivých národností. Podle údajů z roku 1921 se z celkového počtu asi tří milionů obyvatel Slovenska hlásilo k slovenské národnosti asi 1, 9 milionů z nich. Při dalším sčítání lidu v roce 1930 jejich počet vzrostl na více než 2,2 milionů (tehdy se zvýšil také celkový počet obyvatel Slovenska o více než 300 000). Slovenské obyvatelstvo však v rámci celého státu početně převyšovala německá populace v českém pohraničí, navíc na samotném slovenském území žila početná maďarská menšina v počtu asi 650 000 (v roce 1921), resp. 585 000 osob (v roce 1930). Kromě těchto etnik žilo na Slovensku obyvatelstvo německé, židovské a rusínské národnosti. Specifikou skupinou byli obyvatelé české národnosti, jejichž počet vzrostl ze 72 000 v roce 1921 na více než 120 000 v roce 1930 (INFOSTAT, Obyvateľstvo Slovenska 1918-1938, 2002, s. 10). Z důvodu zmiňované blízkosti a řadě podobností mezi Čechy a Slováky bude tato skupina představena hned v úvodní části kapitoly věnované hlavním skupinám cizinců v ČR. Pro hlubší pochopení pozice slovenských občanů v ČR a vztahů mezi Čechy a Slováky je třeba nejprve připomenout hlavní rysy společných dějin ve 20. století.

Československo vzniklo jako společný stát Čechů a Slováků, resp. Čechoslováků. Slováci byli také mezi zakladateli nového státu. Blízkým spolupracovníkem T. G. Masaryka a Edvarda Beneše v exilu byl Milan Rastislav Štefánik, který měl významnou zásluhu na získání západní podpory pro československou nezávislost. Mezi tzv. muže 28. října, kteří ten den v roce 1918 vyhlašovali samostatnost, patřil také Slovák Vavro Šrobár. Česko-slovenský vztah v meziválečném období měl však některé sporné aspekty, které se naplno projevily ve změněných mezinárodních podmínkách na konci 30. let 20. století. Tzv. **Pittsburská dohoda**, uzavřená na konci května 1918 představiteli českých a slovenských krajanských organizací v USA, schvalovala spojení Čechů a Slováků v jednom státě, ale zároveň Slovákům garantovala samosprávu a zavedení slovenštiny jako úředního a vyučovacího jazyka. Po založení nového státu však byl jeho vrcholnými představiteli dokument prohlášen za právně nezávazný a slíbená samospráva na Slovensku fakticky zavedena nebyla. Nedůsledné řešení slovenské otázky v duchu předchozích dohod využívala ke kritice Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLS), usilující o autonomii Slovenska. V rámci této strany se postupně začali výrazněji prosazovat stoupenci separatismu.

Také pro vývoj vztahů Čechů a Slováků se stalo mezníkem přijetí Mnichovské dohody v roce 1938. Idea čechoslovakismu byla odmítnuta a v následném pomnichovském období Slovensko získalo autonomii. Nejsilnější politickou silou se zde stala HSLS, jejíž vládnutí charakterizovaly silný vliv katolické církve, omezování politických svobod a výrazný nacionalismus zahrnující protižidovské projevy. Zatímco české země byly později obsazeny

Německem, **Slovensko 14. března 1939 vyhlásilo nezávislost** a po dobu II. světové války existovalo jako samostatný stát a po většinu té doby jako faktický spojenec nacistického Německa. Prezidentem samostatného Slovenského státu se stal kněz a předseda HSLS Josef Tiso. Jeho vláda se podílela na deportacích místního židovského obyvatelstva a slovenské jednotky se také účastnily německých tažení do Polska a Sovětského svazu. V srpnu 1944 vypuklo v zemi tzv. Slovenské národní povstání, které bylo projevem odporu vůči kolaboraci s hitlerovským režimem a zároveň deklarovalo cíl spojit Čechy a Slováky znovu v jednom státě.

V roce 1945 bylo Československo skutečně obnoveno, ale nově už jako stát dvou národů. Slovensko se nadále lišilo socio-ekonomickou strukturou i přetrvávající silnou rolí náboženství. Po II. světové válce také prudce vzrostl počet osob slovenské národnosti, žijících na českém území. Zatímco podle údajů z roku 1930 jich zde bylo přítomno asi 44 000, v roce 1950 se jejich zvýšil na 258 000 (Český statistický úřad, Slovenská menšina v ČR a česká menšina v SR, 2014, s. 3). Příliv slovenského obyvatelstva do českých zemí se odehrál v několika vlnách. První z nich v bezprostředně poválečných letech byly součástí osidlování českého pohraničí v době odsunu německého obyvatelstva. Další vlna souvisela s prosazováním jednostranné preference těžkého průmyslu a zavádění centrálně plánované ekonomiky v 50. letech. Slovenští pracovníci směřovali primárně do průmyslových regionů jako bylo Ostravsko či severní Čechy (Leontiyeva et al., 2005, s. 16). Nástup komunistického režimu přinesl v česko-slovenských vztazích posílení centralizačních tendencí, které ustoupily však od druhé poloviny 60. let 20. století. Zlom přišel v roce **1968, kdy bylo Československo vyhlášeno federací**. Počet osob se slovenskou národností v českých zemích se v 70. a 80. letech pohyboval kolem 300 000. Vrcholu dosáhl v roce 1980, kde na území pozdější ČR žilo téměř 360 000 Slováků (3,5 % celé populace), zatímco na Slovensku pobývalo ve stejném období asi 57 000 osob české národnosti (1,1 %). Vedle osob se slovenskou národností je ovšem třeba rozlišovat osoby se slovenskou státní příslušností, tedy občany jiného státu. Samostatná státní občanství česká i slovenská se formálně evidovala už v průběhu trvání federace. Faktická proměna Slováků v cizince byla však důsledkem změn, ke kterým došlo po roce 1989.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Za první republiky byli Češi a Slováci oficiálně prezentováni jako příslušníci jednoho národa. Po Mnichovu však Slovensko získalo autonomii a v roce 1939 i samostatnost. V obnoveném Československu po roce 1945 Češi a Slováci vystupovaly jako samostatné národy, roku 1968 změnilo povahu česko-slovenského vztahu vyhlášení federace.

V prvních letech po pádu komunistického režimu se začaly ukazovat značné rozdíly v představách o dalším soužití Čechů a Slováků v jednom státě. Po jednání nejsilnějších politických sil (ODS a Hnutí za demokratické Slovensko – HZDS) bylo v roce 1992 rozhodnuto o zániku federace. V listopadu roku **1992 Federální shromáždění přijalo ústavní**

zákon č. 542/1992 Sb. o zrušení Československé federativní republiky. **K 1. 1. 1993 tak vznikly samostatná Česká a Slovenská republika.** V roce 1991 počet obyvatel slovenské státní příslušnosti na českém území dosahoval 166 000, naproti tomu na Slovensku se nacházelo 53 000 osob s českou státní příslušností (ČSÚ, Slovenská menšina v ČR a česká menšina v SR, 2014, s. 3-5). **Po rozdělení federace mohli slovenští občané trvale žijící na území ČR požádat o české občanství**. Této možnosti využila nemalá část občanů SR a také v důsledku toho se počet občanů se slovenskou státní příslušností v ČR v dalších letech snižoval. Podle sčítání lidu z roku 2001 na českém území pobývalo jen 24 200 osob se slovenskou státní příslušností, také počet Čechů žijících v SR klesl – na zhruba 6 800 osob (Slovenská menšina v ČR a česká menšina v SR, 2014, s. 5). V prvním desetiletí 21. století vývoj ČR i SR zásadně ovlivnilo zapojení se do evropské integrace. V roce 2004 byly obě země přijaty do EU a o tři roky později vstoupily do Schengenského prostoru. Výraznější dopady těchto změn se však týkaly jen ČR, kde se celkový podíl cizinců podle dalšího sčítání obyvatel z roku 2011 zvýšil ze 1,2 % na 4 %. Občané Slovenska v tomto období už nebyli nejpočetnější skupinou cizinců v ČR, ale jejich počet i tak vzrostl na více než 82 000 osob. Osoby se slovenskou národností – tedy nikoli cizinci v pravém slova smyslu – se k uvedenému datu nacházeli na českém území v počtu více než 147 000 osob. (ČSÚ, Slovenská menšina v ČR a česká menšina v SR, 2014, s. 5-6). Přesné počty osob se slovenskou státní příslušností, se slovenskou národností a narozených v SR podle sčítání obyvatel z roku 2011 ukazuje následující tabulka 3.

Tab. 3 Slovenská menšina v ČR podle sčítání obyvatel z roku 2011

	Počet obyvatel v ČR	**Státní občanství SR**	**Národnost slovenská**	**Místo narození SR**
Počet obyvatel	10 436 560	82 251	147 152	289 573

Zdroj: ČSÚ, Slovenská menšina v ČR a česká menšina v SR

Specifičnost postavení občanů Slovenska a českých občanů se slovenskou národností je dána především předchozím společným soužitím obou národů v jednom státě. Tento speciální přístup se projevil už zmíněnou možností pro osoby trvale usazené v ČR požádat o české občanství. Jedna z novelizací příslušné legislativní normy (Zákon č. 40/1993 Sb.) zaváděla výjimečnost možnost dvojího občanství osobám, jímž nebylo v době zániku federace 18 let. Dalšími projevy specifického postavení Slováků byly zvláštní podmínky pro povolení k pobytu a k práci, či možnost přechodu hranic jen na základě občanského průkazu. Tato speciální přístup ztratil opodstatnění po vstupu obou zemí do EU (Leontiyeva et al., 2005, s. 15).

Osoby se slovenskou státní příslušností charakterizuje řada podobných rysů, které jsou typické i pro další skupiny cizinců v ČR. Z hlediska věkové struktury už údaje ze sčítání obyvatel z roku 2011 ukazovaly větší podíl osob v produktivním věku a také větší zastoupení mužů. Tyto charakteristiky potvrzovaly převahu pracovní či studijní motivaci pobytu občanů Slovenska v ČR (Slovenská menšina v ČR a česká menšina v SR, 2014). Podle

údajů z konce roku 2018 bylo v ČR v tomto období evidováno 116 817 občanů Slovenska, kteří tak byli druhou nejpočetnější skupinou cizinců v zemi (Ministerstvo vnitra, Situace v oblasti migrace v roce 2018).

K ZAPAMATOVÁNÍ

I po rozdělení federace měli občané Slovenska zvláštní postavení. Speciální přístup ztratil opodstatnění po vstupu obou zemí do EU.

Čeští občané slovenské národnosti, kteří tvoří příslušníky slovenské národnostní menšiny ve smyslu zákonného vymezení, charakterizují odlišná specifika. Jak bylo uváděno už v analýze údajů ze sčítání lidu v roce 2011, „*státní občané SR mají typické znaky cizinců (pracujících osob a studentů), státní občané ČR (slovenské národnosti) mají charakteristické znaky stárnoucí národnostní menšiny*." (ČSÚ, Slovenská menšina v ČR a česká menšina v SR, 2014, s. 19). Podle sčítání lidu z roku 2011 žilo tehdy 147 152 osob slovenské národnosti, které byly v největším počtu soustředěny v Moravskoslezském kraji. Nejen v tomto případě je přítomnost osob slovenské národnosti důsledkem migrace z poválečného období, resp. z dob komunistického režimu. V ČR působí 11 občanských sdružení, které vystupují jako organizace slovenské menšiny. Mezi nejvýznamnější z nich patří Slovensko-český klub, Obec Slovákov v ČR či Klub slovenskej kultury[14] (Slovenská národnostní menšina, Vláda ČR).

Výjimečná pozice Slováků v ČR se týká také oblasti školství. Už na konci 50. let byly v Karviné z iniciativy rodičů slovenských dětí založeny slovenské třídy při místní osmileté střední škole. K většímu rozvoji slovenského národního školství však došlo až v 90. letech. Tehdy se také otevřel přístup slovenským zájemcům o studium na českých vysokých školách. Konkrétně od roku 1999 slovenští studenti mohou studovat v ČR za stejných podmínek jako čeští studenti a mají přitom povoleno užívat slovenského jazyka (Leontiyeva et al., 2005, s. 18). Počet slovenských studentů v důsledku této změny prudce vzrostl. V akademickém roce 1998/1999 studovalo na českých vysokých školách jen 1 150 slovenských studentů, v roce 2016 jejich počet přesahoval 22 000 osob[15] (Statistika a my, 2018).

10.2 Ukrajinci v ČR

Také ČR a Ukrajinu pojí silné historické vazby. Západní část Ukrajiny patřila v 19. století stejně jako české země pod svrchovanost habsburské monarchie. Po vytvoření samo-

[14] Webový portál vlády ČR, Slovenská národnostní menšiny [online] [vid. 10. dubna 2019]. Dostupné z http://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/slovenska-narodnostni-mensina-16157/

[15] Webový portál Statistika a my. Cizinci vzdělávající se na českých školách [online] [vid. 10. dubna 2019]. Dostupné z http://www.statistikaamy.cz/2016/02/cizinci-vzdelavajici-se-na-ceskych-skolach/

statného Československa se její součástí stala také Podkarpatská Rus (Zakarpatská Ukrajina). První republika přijala také řadu ukrajinských uprchlíků z nově vytvořeného Sovětského svazu, kterých zde žilo asi 6 000. V zemi zakládali vlastní spolky a jejich začleňování bylo podporováno i na vládní úrovni. V Československu hledali obvykle azyl před komunistickým režimem a mnozí později neunikli zatčení sovětskými orgány, které zde dorazily na sklonku II. světové války (Drbohlav a Jaroszewicz, 2016, s. 99).

Ukrajinská migrace do českých zemí získala nový rozměr po pádu komunistického režimu. **Ukrajina získala nezávislost po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991**. Do té doby byla jeho součástí jako jedna z jeho svazových republik. Sovětské vládnutí mělo na vývoj Ukrajiny ve 20. století zásadní vliv. Na začátku 30. let 20. století zde v důsledku Stalinem nařízené nucené kolektivizace zemědělství miliony lidí hlady. V době II. světové války byla větší část Ukrajiny několik let okupována nacistickým Německem. Ve stejné době se rozmáhal ukrajinský nacionalismus reprezentovaný především Ukrajinskou povstaleckou armádou, která útočila zejména na místní polské obyvatelstvo. Po válce se na Ukrajině prosazovaly znovu centralizační tendence a ukrajinské národní hnutí bylo znovu potlačováno. K jistému uvolnění sovětského režimu došlo v 50. a 60. letech za vlády Nikity Chruščova, který mj. rozhodl o připojení Krymu Ukrajině v roce 1954. V následujícím období však pozice centrálních orgánů opět posílila. V době dalšího politického uvolnění v druhé polovině 80. let situaci na Ukrajině poznamenala černobylská tragédie. V roce 1986 došlo přímo na ukrajinském území k největší jaderné havárii, kterou byl **výbuch jaderné elektrárny v Černobylu**, vzdálené 100 km od hlavního města země Kyjeva. Po výbuchu zemřely po zásahu silnou radiací stovky lidí, další chronicky onemocněli, mnoho dětí se narodilo postižených a znetvořených. K 1. 1. 2006 mělo na Ukrajině 2 594 071 osob statut postižených následky katastrofy (Tóthová, 2012).

Po získání nezávislosti Ukrajina prošla poměrně dramatickým vývojem, který také ovlivnil vystěhovalectví jejích občanů. Zavádění tržního hospodářství po roce 1991 přineslo značné ekonomické problémy. V 90. letech klesla úroveň HDP i reálných mezd. Zároveň vypukla inflace, která v tomto období dosahovala stovek procent. Obtíže spojené s přechodem k tržní ekonomice se staly impulsem k ekonomicky motivované emigraci. K dalším motivačním faktorům emigrace patřila korupce, rostoucí mocenský vliv oligarchů (obchodních či průmyslových magnátů) a zvyšující se podíl neformální ekonomiky. K oživení ukrajinského hospodářství došlo opět po roce 2000, kdy se také začala výrazně měnit jeho struktura. Podíl ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v zemědělství klesl z 19 % v roce 2000 na 6 % v roce 2010. Naopak v terciérním sektoru se podíl ekonomicky aktivních obyvatel ve stejném období zvýšil ze 46 % na 64 %. Pozitivní tendence vývoje ukrajinské ekonomiky v prvních letech 21. století narušily důsledky globální hospodářské krize z let 2008-2009, jež způsobily nový propad HDP. Po dočasném oživení v následném období přišla nová ekonomické krize, která byla ovlivněna politickou nestabilitou a válečnými konflikty na východě země (Drbohlav et al., 2015, s. 56-57). Dramatický politický vývoj i napětí ve vztazích s Ruskem, které získaly otevřeně konfliktní podobu, jsou dalšími charakteristickými rysy proměn Ukrajiny od 90. let.

Brzy po získání nezávislosti se země začala štěpit na dvě části – západní se silným ukrajinským cítěním a proevropskou orientací, a východní se značným podílem ruského obyvatelstva a orientací na Rusko. Toto rozštěpení se otevřeně projevilo po prezidentských volbách v roce 2004, které v prvním kole vyhrál prozápadní kandidát a bývalý guvernér národní banky Viktor Juščenko. V druhém kole však uspěl jeho protikandidát, představitel proruské strany Viktor Janukovyč. Stížnosti proti regulérnosti těchto voleb byly zpočátku ignorovány. Nespokojenost se pochybnými výsledky voleb, které neuznala ani EU a USA, vedly k masovým demonstracím a protestům, známým jako **Oranžová revoluce**. V důsledku masových protestů a generální stávky byly vyhlášeny nové volby, v nichž zvítězil Juščenko. Reformní snahy následujících let komplikovaly vnitřní spory, korupční aféry i talk Ruska, který se projevil zvláště v době tzv. plynové krize v roce 2009. V prezidentských volbách z roku 2010 kandidoval znovu Viktor Janukovyč, který tentokrát zvítězil. V roce 2014 však odstoupil od tlakem masových protestů (známých také jako **Euromajdan**), na jejichž začátku stál odpor proti pozastavení příprav podpisu Ukrajinsko-evropské asociační dohody. Krátce po Janukovyčově rezignaci vypukla tzv. krymská krize. Následná **anexe Krymu Ruskem** a ruská podpora separatistů na východě Ukrajiny výrazně zasáhla situaci v zemi a vyhrotila vztahy mezi Ruskem a Západem.

Do roku 2000 nebylo přistěhovalectví z Ukrajiny nijak omezováno. Po uvedeném datu byla pro občany Ukrajiny stejně jako v případě jiných zemí zavedena vízová povinnost. I poté však byla ukrajinská pracovní imigrace do ČR podporována i na oficiální úrovni. **Ukrajinci se stali nejpočetnější skupinou cizinců v ČR** a tuto jejich pozici potvrzují i data z roku 2018. Podle údajů o počtu cizinců na území ČR ke konci roku 2018 zde žilo 131 709 Ukrajinců. Většina z nich patřila v tomto období k cizincům s trvalým pobytem, typickým rysem ukrajinské imigrace zůstává mírná převaha mužů (Cizinci podle typu pobytu, pohlaví a státního občanství k 31.12. 2018). V rámci ČR se Ukrajinci nacházejí v největší míře v Praze, kde žilo podle údajů za rok 2017 více než 41,5 % z nich. Z dalších regionů bylo ve stejné době významnější zastoupení ukrajinských imigrantů zaznamenáno v kraji Středočeském (15 %) a Jihočeském (8, 9 %). Většina Ukrajinců se na území ČR přistěhovala za účelem zaměstnání a podnikání (ČSÚ, Život cizinců v ČR, 2018). Ukrajinská imigrace má primárně ekonomickou motivaci a její charakter je často tzv. cirkulační. Po rychlém vydělání peněz a návratu domů se často objevují další finanční problémy, které vedou k další emigraci. Imigranti si postupně vytvoří silnější vztah k hostitelské zemi, rozhodnou se zůstat a budovat zázemí pro usazení rodiny. (Tóthová et a., 2012). Mezi příčiny značného zájmů občanů Ukrajiny o pobyt v ČR je kulturní i geografická blízkost, částečně také vliv společné historické zkušenosti. Výraznou roli hrají také doporučení krajanů i kontakty na už přítomné přistěhovalce. Ukrajinskou migraci charakterizuje po profesní stránce značná různorodost. Je však časté, že **ukrajinští pracovníci v ČR vykonávají různé nekvalifikované a fyzicky náročné práce**, typicky ve stavebnictví. Relativně rozšířenou cestou k získání práce v ČR vede přes zprostředkovatele, kteří působí v rámci tzv. klientského systému. Za „klienty" jsou v tomto případě označováni zprostředkující firmy či podnikatelé, kteří zahraničním pracovníkům zajišťují příslušné doklady, ubytování a také samotné zaměstnání. Z tohoto poměru může plynout závislost migrantů na těchto „klientech" v po-

zicích zaměstnavatelů, vedoucí až k vykořisťování, posilovanému možným zapojením organizovaného zločinu. Za jiný problematický rys ukrajinské migrace bývá považováno porušování pobytového režimu i zneužívání žádosti o azyl. Možnosti integrace Ukrajinců do většinové společnosti jsou ovlivněny jejich statusem cizinců z třetích zemí, které limituje jejich možnosti na českém trhu práce i možnosti jejich uplatnění a finančního ohodnocení jejich práce. Problémy, plynoucí z tohoto faktu se mohl ve větší míře týkat i přístupu do systému veřejného zdravotnictví v ČR, který je umožněn jen cizincům s trvalým pobytem. Podle výzkumu z prvních let 21. století právě Ukrajinci ve větší míře naráželi na obtíže s dostupností zdravotní péče a měli malý přehled o fungování českého zdravotnictví a zdravotního pojištění (Vietnamci, Mongolové a Ukrajinci v ČR, s. 66-71, 76). Podle vyjádření zástupců ČSÚ je **pro ukrajinskou pracovní migraci typický větší podíl žen** ve srovnání s jinými skupinami cizinců. Ukrajinští pracovníci se uplatňují v různých odvětvích, zahrnujících průmysl, obchod, zdravotnictví, sociální péči či ubytovací a pohostinské služby. Své často rozmanité vzdělání na trhu práce příliš neuplatní a výše jejich mezd patří k nejnižším[16].

K ZAPAMATOVÁNÍ

Ukrajinci se stali nejpočetnější skupinou cizinců v ČR, a to i navzdory zavedení vízové povinnosti v roce 2000. Ukrajinští pracovníci v ČR vykonávají různé nekvalifikované a fyzicky náročné práce, typický je výraznější podíl žen.

V případě ukrajinské komunity v ČR ovšem nelze vzhledem k dlouhodobému soužití s českou majoritou zásadní rozdíly v základním systému hodnot. Ukrajince odlišuje vyšší míra religiozity a národní hrdosti ve vztahu k některým osobnostem ukrajinských dějin, která může vést k určité nekritičnosti a idealizování (Zeleníková, 2014).

10.3 Vietnamci v ČR

Další tradičně početnou skupinou migrantů v ČR jsou **Vietnamci**. Migrace ve Vietnamu se odvíjela od dramatického a rozporuplného vývoje země ve 20. století. Od 19. století byl vietnamský stát francouzskou kolonií, za druhé světové války se stal obětí japonské agrese. Vyhlášení nezávislosti na konci II. světové války vyvolalo odpor Francie, která však byla v následné tzv. indočínské válce v roce 1954 poražena. V zemi později vypukl nový vnitřní konflikt, jenž vyústil v rozdělení země na komunistický sever a nekomunistický jih. Válka, do níž se zapojily také USA, se stala prvním impulsem k masivní migraci místních obyvatel. Rozdělení země přineslo přesuny obyvatel ještě v rámci samotného Vietnamu. Situace se změnila po roce 1975 po dobytí Saigonu (později přejmenovaném na Ho Či Minovo

[16] Webový portál ČSÚ, České podniky se stále více opírají o cizince [online] [vid. 25. března 2019]. Dostupné z http://www.czso.cz/csu/czso/ceske-podniky-se-stale-vice-opiraji-o-cizince

město) a opětovném sjednocení země pod komunistickou nadvládou. Imigrace z Vietnamu v 70. a 80. letech 20. století měla různé podoby a příčiny. Vítězství komunistického severu přineslo především několik uprchlických vln. Už v roce 1975 USA a některé další západní země přijaly více než 130 000 politických uprchlíků, především příslušníků politických, armádních a obchodních elit spjatých s režimem nekomunistického jihu. Od konce 70. let Vietnam nedobrovolně opustily další statisíce uprchlíků, kteří zpravidla na rybářských lodích (proto jsou nazýváni jako tzv. boat people) mířili především do sousedních zemí (jako Thajsko, Malajsie či Filipíny). Později byli převáženi do západních států. V roce 1979 byla také podepsána dohoda mezi UNHRC a vietnamskou vládou o programu řízeného odchodu, na jehož základě opustilo v dalších desetiletích zemi asi 440 000 uprchlíků. Podle pozdějších odhadů získalo azyl v 29 zemích světa asi 1,7 milionu tzv. indočínských uprchlíků (obyvatel někdejší francouzské kolonie Indočína, zahrnující kromě Vietnamu také dnešní Laos a Kambodžu). Naprostá většina z těchto uprchlíků pocházela z Vietnamu a více než milion z celkem uváděného počtu přesídlil do USA (Freidingerová, 2014, s. 61-63).

Odlišný charakter i rozsah měla vietnamská imigrace do zemí východního bloku zhruba ve stejném období. **Na základě smluv mezi jednotlivými státy odjelo z Vietnamu v 80. letech na práci podle odhadů asi 244 000 osob.** Nejpočetnější skupiny Vietnamců směřovaly zejména do Sovětského svazu, Československa, Německé demokratické republiky a do Bulharska. Ve všech těchto případech šlo o dočasnou pracovní migraci, která trvala v průměru 4-7 let. Státem řízená migrace měla přispět ke snížení nedostatku pracovních sil v jednotlivých socialistických zemích, ale především měla pomoci samotnému Vietnamu splácet jeho zahraniční dluhy, řešit tamní vysokou nezaměstnanost a podpořit přísun zahraničních deviz. Na práci v zemích východního bloku byli vybíráni mladí lidé ve věku 17-25 let, většinou svobodní. V hostitelských státech bydleli v ubytovnách pro zahraniční pracovníky, kde museli dodržovat striktní pravidla. Možnosti vzájemných kontaktů s příslušníky většinové populace byly omezeny. Vietnamští migranti v jednotlivých hostitelských zemích obvykle absolvovali tříměsíční jazykový kurz a různá bezpečnostní školení, museli však také navštěvovat povinné kurzy politické výchovy. Část platu povinně posílali na účet vietnamské vlády, která tyto finanční prostředky využívala ke splácení zahraničních dluhů. Např. Vietnamci v Československu museli odvádět 10 % z platu, pokud vydělávali 1 200 Kč měsíčně hrubého. Největší skupiny vietnamských migrantů směřovaly do Sovětského svazu, kde jejich pracovalo až 100 000. Po pádu železné dohody byly příslušné mezistátní dohody vypovězeny (Freidingerová, 2014, s. 65-67).

V případě Československa se přítomnost vietnamského etnika datuje od roku 1956, kdy země poskytla azyl 100 dětem z rodin zasažených válkou. Od druhé poloviny 60. let přicházeli další učni, stážisté a později dorazilo 2100 převážně dělníků. **Na základě mezinárodních smluv ze 70. a 80. let Československo přijalo desetitisíce vietnamských učňů a stážistů**. Jejich počet kulminoval v letech 1981-1983, kdy v zemi pobývalo asi 30 000 Vietnamců. V dalších letech počet vietnamských pracovníků postupně klesal a také jejich výběr nebyl tak pečlivý jako v předchozím období (Brouček, 2006, s. 143-145). Charakter vietnamského přistěhovalectví se změnil na začátku 90. let. V tomto období bylo jedním

z hlavních důvodů vietnamské imigrace do ČR slučování rodin a nově se rozvíjející podnikatelské aktivity. Novodobé vietnamské přistěhovalectví do ČR proběhlo v několika etapách. Počátky 90. let charakterizovala návaznost na předchozí období. Mezi hlavní iniciátory vytváření nové přistěhovalecké komunity patřili bývalí vietnamští pracovníci státních podniků z dob socialistického Československa, kteří v zemi zůstali i v nových podmínkách, případně se zde vrátili, aby využili znalost českých poměrů k zahájení podnikatelských aktivit (Brouček, 2006, s. 149). Zkušenosti s předchozím životem v Československu představovala vhodný předpoklad k snazší adaptaci v kulturně odlišném prostředí. Část nových vietnamských přistěhovalců se do ČR přesunula z někdejšího východního Německa, a v menší míře také ze Sovětského svazu a z Polska. Od roku 1993 vzrostl počet Vietnamců v zemi z 9000 na několik desítek tisíc (Freidingerová, 2014, s. 81).

Nová podoba imigrace byla ovlivněna důsledky pádu komunistických režimů i změnami, kterými prošel samotný Vietnam. Už před rozpadem východního bloku byla v roce 1986 v reakci na předchozí ekonomické problémy přijata reforma Đổi Mới (obnova), která legalizovala soukromé podnikání. Postupnou liberalizaci režimu potvrdila později nová ústava, která mj. povolila svobodu pohybu. Od poloviny 90. let se vysílání dělníků do zahraničí stalo součástí nové oficiální vládní strategie boje s nezaměstnaností. Zkušenosti s nízkým počtem vysílaných pracovníků vedly v roce 2003 k vydání nového nařízení, které upravovalo podmínky náboru a vymezovalo způsoby odchodu do zahraničí. Vietnamští zájemci o imigraci mohou např. využít služeb místní společnosti, která má licenci na nábor pracovníků do zahraničí, nebo mohou vycestovat na základě smlouvy přímo s místním zaměstnavatelem. V důsledku zmíněného nařízení se navýšil ve Vietnamu počet soukromých zprostředkovatelských agentur. Také v ČR v důsledku těchto změn rostl počet vietnamských imigrantů – nejvýrazněji v letech 2006 a 2007, kdy jich v ČR přicestovalo víc než 10 000. Jednalo se v tomto případě zejména o smluvní dělníky a dělnice, zaměstnávané v místních továrnách jako dočasné pracovní síly (Freidingerová, 2014, s. 44-45, 81). Vietnamská menšina patří dlouhodobě k nejpočetnějším skupinám cizinců v ČR. Ke konci srpna roku 2018 žilo podle údajů ministerstva vnitra v ČR 60 745 Vietnamců. Vietnamští občané ve stejném období byli zastoupeni i mezi žadateli o mezinárodní ochranu (v počtu 73 osob), i mezi nelegálními imigranty (78 osob). V případech obou kategorií Vietnamci byli čtvrtou nejpočetnější skupinou (Ministerstvo, Čtvrtletní zpráva o migraci – III. 2018).

V rámci vietnamské komunity v ČR hrají klíčovou roli rodinné vazby, příslušnost k jednotlivým migračním skupinám a příslušnost k migrační generaci. Podle těchto faktorů lze vietnamskou komunity diferenciovat do několika skupin: **starousedlíci, potomci migrantů a nově příchozí ekonomičtí migranti**. První skupinu je možno chápat jako vlastní jádro celé komunity. Jsou zde zahrnováni bývalí pracovníci z dob komunistického režimu a také imigranti z následného období 90. let. Právě oni vytvářeli základní struktury komunity v proměňujícím a kulturně odlišném prostředí. Mezi typické ekonomické aktivity patřil stánkový prodej, stimulovaný poptávkou po levném zboží. Primární orientace na práci vedla k určité uzavřenosti ve vztahu k většinové společnosti. Členové této skupiny vietnamských migrantů mají většinou v ČR trvalý, ponechávali si zároveň vietnamské občanství.

Smíšená manželství v případě těchto starousedlíků jsou velmi výjimečné. Původně zamýšlená dočasnost pobytu v případě této skupiny se měnila s ohledem na studium potomků. Po jejich osamostatnění však starousedlíci plánují návrat. Častěji se však stávají transmigranty, kteří pobývají střídavě v ČR a ve Vietnamu. Ve srovnání se skupinou tzv. starousedlíků lze v případě jejich potomků identifikovat řadu odlišností. Jde o příslušníky druhé generace (děti imigrantů narozené v ČR) nebo jedenapůlté generace (příchozí do ČR v dětském věku). Pro ně je typická silnější vazba na české prostředí a výraznější přejímání zvyků a chování většinové společnosti. Od první generace tyto členy vietnamské komunity odlišuje zejména sklony k individualismu a větší potřeba volného času. Vietnamci jedenapůlté a druhé generace také lépe ovládají český jazyk a jsou integrovanější do české společnosti. Vzhledem k tomu jsou v jejich případě obvyklé smíšené sňatky. Třetí skupina členů vietnamské komunity představuje ekonomické migranty, kteří do ČR přicházeli po roce 2000 v měnících se ekonomických podmínkách a v době zpřísňující imigrační politiky. Z velké části šlo o agenturní pracovníky, kteří do zahraničí vyjížděli v souladu s novou strategií vietnamské vlády. Tyto imigranty charakterizují menší jazyková vybavenost, menší ochota k integraci do většinové společnosti i větší izolovanost, daná kromě uvedených faktorů i značnou pracovní vytížeností. V důsledku svého postavení jsou tito vietnamští přistěhovalci zranitelnější a zneužitelnější (Freidingerová, 2014, s. 93-96, 98-102).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Vietnamskou komunitu lze rozdělit do několika skupin, které jsou nazývány starousedlíci, potomci migrantů a nově příchozí ekonomičtí migranti.

Pokud se podrobněji zaměříme na ekonomické aktivity jednotlivých složek vietnamské komunity, lze mezi nimi identifikovat určité rozdíly. Tzv. starousedlíci se uplatňovali především jako drobní podnikatelé, původně zaměření primárně na obchod se spotřebním zbožím. Příslušníci první generace vietnamských imigrantů v ČR přitom navazovali na praxi z období socialismu, kdy si přivydělávali nelegálně prodejem nedostatkového zboží jako byla elektronika a oblečení (Freidingerová, 2014, s. 106). Obecně lze říct, že ve srovnání s jinými imigranty Vietnamce charakterizuje **výraznější podíl podnikatelských aktivit.** Naprostá většina Vietnamců v ČR se stala živnostníky v 90. letech v důsledku předchozího vypovězení dvoustranných smluv mezi Vietnamem a ČSSR. Převažující orientace na prodej spotřebního zboží navazovala na doplňkové ekonomické aktivity vietnamských pracovníků, kteří si v komunistickém období přivydělávali nelegálním prodejem tehdy nedostatkového zboží – převážně oblečením a elekronikou. Příslušníci první vietnamské generace postupně své rozšiřovali svůj sortiment, ale především se začali orientovat na velkoobchod a na služby pro širší veřejnost. Do roku 2006 bylo až v 99 % ekonomicky aktivních příslušníků vietnamské komunity živnostníky. Po povolení možnosti agenturního zaměstnávání cizinců se však charakter ekonomických aktivit Vietnamců v ČR změnil a znatelně

stoupl počet vietnamských dělníků pracujících v českých továrních v zaměstnaneckém poměru. (Freidingerová, 2014, s. 106-107).

Z uvedených charakteristik vyplývá, že vietnamská migrace má primárně ekonomické motivy a jejím cílem je na prvním místě finančně zajistit rodinu. Pro vietnamskou migraci je typický „rodinný model" – nejdříve obvykle přichází muž, kterého následuje zbytek rodiny po vytvoření podmínek pro usazení. To potvrzuje i poměr mezi pohlavími v rámci vietnamské komunity, kde dlouhodobě převažují muži vůči ženám, v poměru 60 % ku 40 %. Dalším potvrzením zmíněného trendu je poměrně vysoký podíl (40 %) dětí a mladých do 24 let (Freidingerová, 2014, s. 86). Dalším specifikem vietnamské komunity je **v případě starší generace prioritní orientace na rodinu a práci**. Poměr mezi prací a volným časem bývá odlišný ve srovnání s většinovou populací. Příslušníci starší generace vietnamské komunity věnují většinu svého času ekonomickým aktivitám, návštěvy kin či divadel podobně jako společenské styky s členy majoritní společností nejsou i z jazykových důvodů běžné. Vzhledem k pracovnímu vytížení vietnamští rodiče rovněž často svěřovali péči o předškolní děti českým opatrovnicím (Brouček, 2006, s. 146).

DALŠÍ ZDROJE

Podrobnější analýza vietnamské komunity viz FREIDINGEROVÁ, T., 2014. *Vietnamci v Česku a ve světě: migrační a adaptační tendence*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) a Přírodovědecká fakulta UK. ISBN 978-80-7419-174-9.

Vietnamskou komunitu opět zejména v případě starší generace charakterizuje uzavřenost a odstup od odlišných kultur. Vietnamskou kulturu formoval vliv konfuciánského učení i buddhismu. Dědictví konfucianismu se projevuje úctou ke starším i důrazem na vzdělání. Vietnamská rodina má spíše patriarchální ráz a typické pro ni jsou silné vazby i se vzdálenějším příbuzenstvem. Styl komunikace Vietnamců odpovídá způsobům dorozumívání, typickým pro asijské země. Přímé vyjádření nesouhlasu není obvyklé. Také zdánlivé projevy souhlasu či vstřícnosti mohou být ve skutečnosti spíše výrazem zdvořilosti či nejistoty. Přímý pohled do očí není zdvořilý, může být považován za projev domýšlivosti či povýšenosti. Vietnamci se často usmívají nebo se smějí nahlas. To však může být projevem nepochopení, zmírnění situace v případě nejistoty. (Zeleníková, 2014, s. 41-42)

Postoje většinové společnosti k vietnamské komunitě lze označit za poměrně vstřícné a nekonfliktní. Relativní tolerance majoritní společnosti je dána tím, že Vietnamci **nejsou považováni za konkurenci českým zaměstnancům na trhu práce**. Jsou navíc pokládáni za **bezkonfliktní při adaptaci** ve srovnání s jinými imigranty (Brouček, 2006, s. 138). Přesto i ve vztahu k příslušníkům vietnamské komunity se v menší míře projevují xenofobní tendence, které souvisí např. s kritičností vůči úrovni stánkového prodeje, případně má původ v obavách z vietnamské kriminality. Zájmy vietnamské komunity hájí různá sdružení, mezi nimiž roli zastřešující organizace plní **Svaz Vietnamců v ČR**. Založen byl

v roce 1999 a jeho členy jsou většinou dlouhodobě usazení vietnamští podnikatelé. Svaz je zastoupen ve všech městech s početnější vietnamskou populací. Jiným oficiálně zaregistrovaným sdružením je Svaz vietnamských podnikatelů, založený už v roce 1992 (Vietnamci, Mongolové a Ukrajinci v ČR, s. 18), V roce 2004 byl založen **Klub Hanoi** jako nezisková organizace, sdružující zájemce o vietnamskou kulturu.

OTÁZKY

1. Československá federace zanikla v roce
   a) 1968
   b) 1989
   c) 1992

2. Co odlišovalo občany Slovenska v ČR ve srovnání s příslušníky slovenské národnostní menšiny?

3. Ukrajinskou pracovní migraci charakterizuje ve srovnání s jinými skupinami cizinců
   a) Převaha absolventů vysokých škol
   b) Větší podíl žen
   c) Výlučná orientace na práci v zemědělství

4. Kdo bývá v rámci vietnamské komunity v ČR označován za tzv. starousedlíky

5. Způsob komunikace Vietnamců charakterizuje
   a) Neformálnost
   b) Nepřímé vyjadřování souhlasu
   c) Otevřené projevy emocí

SHRNUTÍ KAPITOLY

Desátá kapitola představila nejpočetnější skupiny cizinců a příslušníků národnostních menšin v ČR – Slováky, Ukrajince a Vietnamce. Vzhledem k předchozí existenci společného československého státu nejsou Slováci považována za cizince v pravém slova smyslu. Vedle společné historie je to dáno i jazykovou i kulturní blízkostí. I po rozpadu společného státu měli Slováci v ČR specifické postavení (měli zvláštní podmínky pro povolení k pobytu a k práci i možnost přechodu hranic jen na základě občanského průkazu). Tato speciální přístup ztratil opodstatnění po vstupu obou zemí do EU.

Nejpočetnější skupinou cizinců v ČR jsou dlouhodobě Ukrajinci. Do roku 2000 nebylo přistěhovalectví z Ukrajiny nijak omezováno. Po uvedeném datu byla pro občany Ukrajiny stejně jako v případě jiných zemí zavedena vízová povinnost. I poté však byla ukrajinská pracovní imigrace do ČR podporována i na oficiální úrovni. Ukrajinští pracov-

níci v ČR vykonávají různé nekvalifikované a fyzicky náročné práce, typicky ve stavebnictví. Relativně rozšířenou cestou k získání práce v ČR vede přes zprostředkovatele, kteří působí v rámci tzv. klientského systému. Ukrajince odlišuje vyšší míra religiozity a národní hrdosti ve vztahu k některým osobnostem ukrajinských dějin. **Další dlouhodobě početnou skupinou cizinců v ČR jsou Vietnamci.** Počátky hromadného vietnamského přistěhovalectví do českých zemí sahají do období komunistického režimu. První generace imigrantů z 90. let navazovala na tyto starší tradice státem řízené imigrace. Ve srovnání s jinými imigranty Vietnamce charakterizuje **výraznější podíl podnikatelských aktivit.** Po povolení možnosti agenturního zaměstnávání cizinců se však charakter stoupl počet vietnamských dělníků pracujících v českých továrních v zaměstnaneckém poměru**.** Specifikem vietnamské komunity je v případě starší generace prioritní orientace na rodinu a práci. Typickými rysy vietnamské mentality je úcta ke starším i důrazem na vzdělání, spíše patriarchální ráz rodiny a silné vazby i se vzdálenějším příbuzenstvem.

ODPOVĚDI

1 a, 2 – větší podíl osob v produktivním věku a větší podíl mužů, 3 b, 4 – imigranti z dob komunistického režimu a počátku 90. let, 5 b.

11 DALŠÍ SKUPINY CIZINCŮ A NÁRODNOSTNÍ MENŠINY V ČR

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Předchozí kapitola představila nejpočetnější skupiny cizinců v ČR. Kromě nich se však na území ČR přistěhovali příslušníci dalších států z různých částí světa. Následující kapitola představí další skupiny cizinců a příslušníků národnostních menšin, kteří jsou v ČR také významně zastoupeni a poskytovatelé sociální péče s nimi také mohou přijít do styku. Konkrétněji bude v rámci jednotlivých podkapitol věnována pozornost skupinám cizinců a národnostním menšinám evropského původu, dále budou představeny vybrané skupiny cizinců z oblasti Východní Asie a poslední podkapitola se zaměří na migranty z muslimských zemí.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- vymezit podrobněji národnostní charakter přistěhovalectví v ČR
- charakterizovat specifika cizinců a příslušníků národnostních menšin z evropských zemí
- vymezit specifika cizinců z vybraných asijských zemí
- vymezit specifika migrantů a uprchlíků z muslimských zemí

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování kapitoly je cca 2 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Rusové, Poláci, Němci, Bulhaři, Rumuni, Mongolové, Arabové

11.1 Národnostní menšiny a cizinci z evropských zemí

Další významnější skupinu cizinců tvoří příslušníci dalších zemí východní Evropy. Mezi nimi jsou nejpočetněji zastoupeni **občané Ruska**. Jak už bylo zmíněno v jedné z předchozích kapitol, ruská emigrace byla v českém prostředí přítomná už po I. světové válce. Meziválečné Československo patřilo mezi významné azylové státy pro ruské emigranty, kteří zde hledali útočiště v období po bolševické revoluci. Stejně jako ukrajinští uprchlíci také mnoho příslušníků ruské emigrace v českých zemích v roce 1945 zatčeno Rudou armádou a uvězněno v koncentračních táborech – gulazích. Další vývoj utváření ruské komunity ovlivnil nástup komunistického režimu a pozdější sovětská okupace Československa v roce 1968. Novodobá ruská emigrace navazovala v řadě ohledů na předchozí období a využívala kontakty z doby před rokem 1989. Ruské přistěhovalectví do ČR v 90. letech bylo především motivováno snahou uniknout z tíživé ekonomické a sociální situace po rozpadu SSSR. Mezi ruskými občany v ČR jsou však v nemalé míře zastoupeni tzv. noví Rusové, kteří v nových podmínkách získali značný majetek a ten investovali v zahraničí (typicky v nemovitostech). V ČR se jedním z hlavních center ruské komunity staly Karlovy Vary. Počet ruských občanů v ČR na rozdíl od ostatních cizinců ze třetích zemí neznamenal pokles po roce 2009 v důsledku hospodářské krize (Vavrečková a Dobiášová, 2015, s. 13).

Hlavní národnostní menšinou v českých zemích byli **Němci**, kteří patří rovněž mezi nejpočetněji zastoupené skupiny cizinců v ČR. Německé obyvatelstvo bylo na českém území přítomno dlouhodobě a jeho vysídlení po II. světové válce bylo završením proměny Československa v národně homogenní stát. **I po odsunu v zemi zůstalo více než 150 000 Němců**. Většinou šlo o antifašisty, nepostradatelné odborníky a specialisty apod. Zatímco v meziválečném období německé obyvatelstvo tvořilo asi 30 % populace, v roce 1950 jejich podíl činil jen 1,8 %. Počet osob německé národnosti se v dalších desetiletích v důsledku demografického vývoje a postupující asimilace výrazně snížil. V roce 1980 tato menšina čítala zhruba 58 000 příslušníků, v roce 1991 jich bylo už o deset tisíc méně. Tento trend potvrzují také obě sčítání lidu, uskutečněná ve 21. století. Podle druhého z nich se k německé národnosti v roce 2011 hlásilo 18 772 občanů ČR (Kreisslová a Novotný, 2015, s. 60-63). Kromě českých občanů německé národnosti se v ČR nacházejí také němečtí imigranti, kteří do země přicházejí po roce 1989. Jejich počet naopak každoročně roste. Ke konci roku 2018 bylo na území ČR evidováno 21 267 německých státních příslušníků (Cizinci podle typu pobytu, pohlaví a státního občanství k 31.12. 2018). Novodobí němečtí se imigranti se v řadě ohledů odlišují od tradičních příslušníků německé národnostní menšiny a také se nezapojují do jejich organizací a spolkového života.

Mezi cizinci v ČR jsou také silně zastoupeni **Poláci,** kteří však nemusí představovat imigranty v pravém slova smyslu. V jejich případě lze rozlišovat vlastní občany Polska a příslušníky polské národnostní menšiny, dlouhodobě přítomné v oblasti Těšínského Slezska. Polská menšina na Těšínsku představuje poslední pozůstatek mnohonárodnostního charakteru českých zemí z dob Habsburské monarchie a první Československé republiky. Samotné Těšínské knížectví bylo jako jedno ze slezských území v Polsku připojeno k českému státu ve 14. století. Spolu s Opavskem a Krnovskem zůstalo **Těšínsko** od 18. století

součástí Habsburské monarchie a později Československa, resp. České republiky jako zbytek rozsáhlých slezských knížectví. Charakteristickým rysem tohoto území byl vysoký podíl polského obyvatelstva. Na Ostravsku počet Poláků vzrostl díky přistěhovalcům z Haliče (dnes součást Ukrajiny), kteří zde přicházeli za prací do zdejších průmyslových podniků na přelomu 19. a 20. století. Podle odhadů do průmyslových oblastí ve Slezsku a na severovýchodní Moravě přišlo v letech 1880-1910 asi 60 000 přistěhovalců z Haliče (Kaszper a Malysz, 2009, s. 15). Polská menšina na Těšínsku přetrvává i po roce 1989. Od začátku 90. let se změnil spolkový život polské komunity. Zatímco v komunistickém období mezi polskými organizacemi dominoval Polský kulturně-osvětový svaz (*Polski Związek Kulturalno-Oświatowy – PZKO),* od roku 1990 se v roli zastřešující organizace začal prosazovat Kongres Poláků v ČR. Vlastní občané Polska přicházeli ještě do Československa v době komunistického režimu na základě mezivládních dohod. Také polská migrace pokračovala v nových podmínkách po roce 1989. Ke konci roku 2018 žilo v ČR 21 279 občanů Polska (Cizinci podle typu pobytu, pohlaví a státního občanství k 31.12. 2018). Regionální výjimečnost Poláků potvrzují údaje ČSÚ ze začátku roku 2019, podle nichž se tato skupina nachází v oblasti severní hranice ČR – převážně v Olomouckém a Moravskoslezském kraji (ČSÚ, Cizinci pracující v ČR, 2019).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Mezi občany zemí východní Evropy jsou v ČR v největším počtu zastoupeni občané Ruska. K tradičním národnostním menšinám v ČR patří Němci a Poláci. Počet příslušníků první z těchto skupin v důsledku demografického vývoje a asimilace dlouhodobě klesá Polská menšina je soustředěna tradičně na území Těšínska.

Početné skupiny cizinců v ČR pochází z jihovýchodní Evropy. Z nich jsou v největší míře v ČR přítomni **Bulhaři a Rumuni**. Bulharští migranti do českých zemí začali přicházet na konci 19. století, tehdy většinou jako studenti. Po ustavení samostatného stát mířili do Československa především zemědělci ze severního Bulharska. Ještě výrazněji vzrostlo bulharské přistěhovalectví po II. světové válce. V poválečném období byla mezi Československem a Bulharskem uzavřena smlouva o hospodářské pomoci, na jejímž základě zvláště do českého pohraničí směřovaly tisíce bulharských pracovníků. Nová etapa bulharské imigrace do českých zemí nastala po roce 1989. Nově příchozí nepracují v zemědělství jako v případě předchozích období, ale uplatnění nachází v dělnických profesích či v podnikání (často v cestovním ruchu). Věřící mezi bulharskými imigranty se hlásí k pravoslaví a slaví také příslušné pravoslavné svátky. Představitelé bulharské menšiny jsou zastoupeni v Radě vlády ČR pro národnostní menšiny. O uchování bulharských tradic a kultury pečují různé menšinové spolky – v prvé řadě Bulharské kulturně osvětové organizace a sdružení, které částečně navazují podobné kluby působící v Československu od 50. let (Avramová, 2009, s. 6-9). Bulharské migranty zaměstnané v ČR charakterizuje výraznější podíl mužů ve věku

okolo 45 let. Podle představitelů ČSÚ typičtí bulharští zaměstnanci pracují na základě zprostředkování pracovní agenturou jako obsluha strojů v průmyslových závodech. Bulharští pracovníci nachází uplatnění v největší míře v Praze (ČSÚ, Cizinci pracující v ČR, 2019). Bulharské přistěhovalectví do ČR má rostoucí tendenci. Ke konci roku 2018 bylo v ČR evidováno 15 593 občanů Bulharska, kteří se tak už několik let řadí mezi 10 nejpočetnějších skupin cizinců v zemi (Cizinci podle typu pobytu, pohlaví a státního občanství k 31.12. 2018).

V podobném počtu se na českém území nacházejí občané Rumunska, kterých zde konci roku 2018 žilo 14 069 (Cizinci podle typu pobytu, pohlaví a státního občanství k 31. 12. 2018). Počet Rumunů v ČR konstantně roste, v roce 2017 v rámci této skupiny vzrostl zejména počet podnikatelů. K uvedenému datu se podíl podnikatelů mezi občany Rumunska zvýšil o 15, 1 % (na 1 443 osob), což bylo nejvíce v rámci nejpočetněji zastoupených národností přítomných v ČR (Zpráva o situaci migrace a integrace cizinců na území České republiky v roce 2017). Na rozdíl od bulharských pracovníků jsou mezi Rumuny zaměstnanými v ČR nejvíce zastoupení mladší muži ve věku okolo 30 let. Asi třetina z nich nemá vyšší vzdělání a je zaměstnána jako obsluha strojů či montéři, asi 28 % z nich absolvovalo vysoké školy a v ČR se prosazovali jako technici a specialisté zejména v oboru informační a komunikační činnosti (ČSÚ, Cizinci pracující v ČR, 2019). Také rumunské imigranty charakterizuje akcentování rodiny v širším pojetí. Rodinné vztahy mají patriarchální ráz, v jehož rámci jsou muži tradičně považováni za živitele a ženám je určena role pečovatelek o děti a domácnost. Část rumunských imigrantů se hlásí k odnoži křesťanství, nazývané pentekosta neboli letniční hnutí. Pro toto vyznání je typický důraz na vlastní víru v Boha a Bibli jako hlavní náboženskou autoritu. Instituce a organizace jiných křesťanských vyznání pro ně nemají větší význam (Šimon, 2011, s. 159-160).

ZAPAMATOVÁNÍ

Dalšími početnými skupinami cizinců v ČR jsou občané Bulharska a Rumunska. Bulharští zaměstnanci pracují typicky na základě zprostředkování pracovní agenturou jako obsluha strojů v průmyslových závodech. Na rozdíl od bulharských pracovníků jsou mezi Rumuny zaměstnanými v ČR nejvíce zastoupení mladší muži ve věku okolo 30 let.

11.2 Cizinci ze zemí Východní Asie

Mezi cizinci přítomnými v ČR najdeme také občany zemí subregionu Východní Asie – konkrétně Mongolska, Číny, Jižní Koreje a Japonska. Nejpočetnější skupinou mezi občany těchto států jsou **Mongolové**. Podle údajů o počtu cizinců se na konci roku 2018 nacházelo v ČR 9 081 občanů Mongolska (ČSÚ, Cizinci podle typu pobytu, pohlaví a státního občanství k 31.12. 2018). Podobně jako v případě Vietnamu sahá mongolská přítomnost v českém prostředí do období komunistického režimu. Na základě mezivládních dohod byli

mongolští pracovníci už v 60. letech v Československu umisťováni zejména v kožedělném průmyslu. Kromě dělníků do země z Mongolska přicházeli také studenti, kteří zde nezřídka zůstávali, eventuálně přímo či nepřímo pomáhali migraci svých příbuzným. Novou podobu získalo mongolské přistěhovalectví ve změněných podmínkách po pádu komunistického režimu. Počet Mongolů v ČR stoupl výrazněji po roce 2005. Do té doby se zde nacházelo něco přes 3 000 občanů Mongolska. V dalších letech jejich počet začal výrazněji stoupat zejména v důsledku náboru pracovních sil v samotném Mongolsku. Migranty z Mongolska zasáhly dopady hospodářské krize z let 2008-2009, kdy se v důsledku zvýšení nezaměstnanosti i omezování agenturního zaměstnávání cizinců počet mongolských pracovníků během krátké doby prudce snížil. Právě občané Mongolska v největší míře využívali projekt dobrovolných návratů z roku 2009, nemalá část z nich však v ČR zůstávala často při změně pobytu z pracovního víza na vízum za účelem podnikání. Mongolští pracovníci, kteří přicházeli po roce 2005, měli ve srovnání se svými dříve usazenými krajany menší dispozice pro adaptaci v odlišném socio-kulturním prostředí. Jejich početnější přítomnost v některých lokalitách (Blansko, Pardubice, Havlíčkův Brod) nebyla místní většinovou populací vnímána příliš pozitivně. Jazyková bariéra i vizuální odlišnost přispívají k typické uzavřenosti mongolských imigrantů, kteří zároveň netvoří jednolité společenství a nemají charakter komunity. I tento fakt ovlivňuje možnosti integrace občanů Mongolska v českém prostředí. Mongolští pracovníci přicházející na základě agenturního zprostředkování práce se také v nemalé míře stávají oběťmi různého vykořisťování, které má např. podoby nevýhodných smluv se zaměstnavatelem, vysokých plateb zprostředkovatelům, neinformovanosti, výpadky při vyplácení mezd apod.

Kulturní svébytnost obyvatel Mongolska je ovlivněna mj. působením zde poměrně rozšířeného buddhismu a šamanismu i specifickými geografickými podmínkami. Konkrétně odlišná časoprostorová orientace a tradiční pohostinnost Mongolů vychází také z rozlehlosti a pustoty jejich domovského prostoru. Mongolsko patří k nejřidčeji osídleným zemím světa. Rozlohou je dvacetkrát větší než ČR, přesto zde žijí necelé tři miliony lidí. Možnost adaptace na české poměry do jisté míry může usnadňovat fakt, že mongolští imigranti do ČR přicházejí většinou z městských center, v největší míře z hlavního města Ulánbátaru. Kulturní nedorozumění mohou vyvstat i v důsledku specifičnosti mongolštiny (neexistují zde rody) i odlišných zvyklostí při užívání jmen. Zatímco české úřady Mongoly evidují podle jejich jména po otci či po matce, v samotném Mongolsku jsou v oficiálním úředním styku užívána tzv. jedinečná jména – tedy obdoby našich křestních jmen. Samotný mongolský jazyk je zapisován v cyrilice, který v době komunistického režimu nahradil původní mongolské písmo. Pro národnostní složení Mongolska je typická převaha vlastních mongolských etnik, mezi nimiž dominují Chalchové. Mongolskou mentalitu charakterizuje silná důvěra v ústní závazky a také méně formalizovaná komunikace, která bývá typická např. pro Číňany. Naopak podobně v jiných zemích Východní Asie je i mezi Mongoly zvykem prokazovat úctu starším, což se v jejich případě projevuje např. vykáním i starším příbuzným. Mongolské ženy mají rovnocennější postavení než ženy v dalších asijských státech, a mají také výraznější podíl na vysokých školách. Nicméně i ony jsou směrovány primárně k rolím matek a pečovatelek o rodinu. Mongolsko bylo komunistickou zemí do

roku 1990, kdy se země stala parlamentní republikou a toto vládní zřízení potvrdila o dva roky později nová ústava.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Mongolská migrace navazuje částečně na státem řízené přistěhovalectví z dob komunistického režimu. Počet Mongolů v ČR stoupl výrazněji po roce 2005, zejména v důsledku náboru pracovních sil v samotném Mongolsku.

Další skupinou cizinců z oblasti Východní Asie jsou **Číňané**. Čínští imigranti se v českém prostředí začali ve větší míře objevovat od začátku 90. let. Jejich motivace při příchodu do ČR byla primárně ekonomická a převažujícím cílem bylo založení vlastní firmy. Mezi žadateli o azyl z důvodu politického pronásledování v tomto období byli občané Číny v tomto období zastoupeni jen ve velmi malé míře. Počet čínských imigrantů rostl zejména v první polovině 90. let zejména v důsledku zvaní rodinných příslušníků (Moore, 2002). Po dočasném poklesu počet Číňanů v ČR znovu začal růst. Podle údajů z konce roku 2018 žilo v ČR 7 506 Číňanů (ČSÚ, Cizinci podle typu pobytu, pohlaví a státního občanství k 31.12. 2018).

11.3 Cizinci z muslimských zemí

Specifickou skupinou mezi cizinci v ČR jsou **migranti z muslimských zemí,** kteří přicházejí primárně z oblasti Blízkého Východu. Obyvatele muslimských států lze označit za početně nepříliš významnou skupinu cizinců v ČR. Celkový počet Arabů a obyvatelů arabských zemí dosahuje asi 7 000, mezi nimi jsou zde zastoupeni především **Syřané.** Občané Sýrie na české území přicházeli už v době komunistického režimu, nejčastěji jako studenti podobně jako cizinci z jiných asijských či afrických zemí v té době. Někteří z nich zde zůstali a svou kariéru rozvinuli právě v Československu, resp. v ČR. Jako příklady zmínit např. lékaře a bývalého senátora za sociální demokracii Hassana Meziana, či režiséra Morise Issu (Uherek et al., 2016, s. 86, 69).

Také ČR se dotkla tzv. migrační krize spojená s válkou v Sýrii. Uprchlíci ze Sýrie sem však mířili v daleko menší míře ve srovnání s některými evropskými státy. Obyvatele Sýrie charakterizuje důležitost kmenové příslušnosti. Dalším typickým rysem je značná etnická a náboženská rozmanitost. Podle odhadů se v Sýrii užívá až 17 jazyků. Oficiálním jazykem v zemi je arabština, asi 10 % populace hovoří kurdsky. Před vypuknutím občanské války se zde asi tři čtvrtiny obyvatelstva hlásily k sunnitskému islámu. Různé skupiny šíitů (např. alavité) tvořili asi 13 % populace. Křesťané různého vyznání byli zastoupeni mezi obyvatelstvem Sýrie v podílu asi 10 %. Specifickou etnicko-náboženskou skupinou žijící jsou drúzové (bývají považováni za součást šíitského islámu), kteří v Sýrii tvoří asi 3 % popu-

lace (Uprchlíci ze Sýrie, 2015). V důsledku vlivu sekulárního režimu mělo vyznávání islámu v Sýrii jiný charakter než v silněji nábožensky se definujících zemí Blízkého Východu. Podle předběžné zprávy cizinecké policie o počtu cizinců v ČR se zde na konci roku 2018 nacházelo 1 348 Syřanů (Cizinci podle typu pobytu, pohlaví a státního občanství k 31.12. 2018). Uprchlíci ze Sýrie i z jiných zemí zasažených válkou představují z hlediska sociální péče specifickou skupinu migrantů i vzhledem k zažitým traumatům, které způsobují vyšší stres i případné psychické obtíže. Sociální práci s těmito uprchlíky mohou ovlivňovat jejich kulturní a náboženské zvyky, jejichž dodržování může přispět ze zmírňování stresu i dalších psychických obtíží (Uprchlíci ze Sýrie, 2015). Kromě Syřanů se z obyvatel arabských zemí na území ČR nacházejí občané Tunisu, Egyptu a Alžíru (ve všech případech v počtu 800-700 osob), dále je zde asi 500 Iráčanů a v řádu stovek jsou v zemi přítomni rovněž občané Jemenu, Jordánska, Saudské Arábie a Maroka (Uherek et al., 2016, s. 86).

OTÁZKY

1. Které město je jedním z center ruské menšiny v ČR

2. Zastřešující organizací polských spolků v ČR je
a) Polské osvětovo-kulturní sdružení
b) Kongres Poláků v ČR
c) Solidarita

3. Věřící bulharští imigranti se hlásí k
a) Pravoslaví
b) Protestanství
c) Islámu

4. Mongolskou mentalitu charakterizuje
a) Výrazně formalizovaná komunikace
b) Silná důvěra v ústní závazky
c) Nízký respekt ke starším

5. Mezi imigranty z arabských zemí byli v roce 2018 v ČR nejpočetněji zastoupeni občané …(doplňte).

SHRNUTÍ KAPITOLY

Ruská emigrace byla v českém prostředí přítomná už po I. světové válce. Mezi tradiční národnostní menšiny v ČR patří Němci a Poláci. Tradičním centrem polské menšiny v českých zemích je Těšínsko. Regionální výjimečnost Poláků se projevuje jejich převažujícím soustředěním v Olomouckém a Moravskoslezském kraji. Kromě občanů německé i polské národnosti žijí na území ČR imigranti z obou zemí. Polské přistěhovalectví navazuje na

migraci z dob komunistického režimu. Početnými skupinami cizinců v ČR jsou Bulhaři a Rumuni. Bulharští přistěhovalci přicházeli do Československa ve větší míře po II. světové válce a byli zaměstnáváni primárně v zemědělství. Po roce 1989 Bulhaři nachází uplatnění v dělnických profesích či v podnikání (často v cestovním ruchu). Na rozdíl od bulharských pracovníků jsou mezi Rumuny zaměstnanými v ČR nejvíce zastoupení mladší muži ve věku okolo 30 let.

Na základě mezivládních dohod přicházeli v 60. letech 20. století také mongolští pracovníci. Novodobí mongolští migranti (přicházející do ČR ve větší míře po roce 2005) měli ve srovnání se svými dříve usazenými krajany menší dispozice pro adaptaci v odlišném socio-kulturním prostředí. Jazyková bariéra i vizuální odlišnost přispívají k typické uzavřenosti mongolských imigrantů, kteří netvoří jednolité společenství a nemají charakter komunity. Specifickou skupinou mezi cizinci v ČR jsou migranti z muslimských zemí, kteří přicházejí primárně z oblasti Blízkého Východu, kteří představují početně nepříliš významnou skupinu cizinců v ČR.

ODPOVĚDI

1 Karlovy Vary, 2 b, 3 a, 4 b, Sýrie.

12 ROMSKÉ ETNIKUM A JEHO SPECIFIKA

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Nejvýraznější kulturně specifickou skupinou v ČR jsou Romové, kteří nepředstavují však imigranty v pravém smyslu. Romské etnikum je řazeno k národnostním menšinám, ale většina romského obyvatelstva se v příslušných sčítáních lidu k romské národnosti nehlásí. I tento fakt vypovídá o specifičnosti zmíněného etnika, jež je s českým prostředím spojeno po několik staletí. Romská populace však prošla za tu dobu zásadními změnami, které ovlivnily i její současné postavení. Vzhledem k významu a výjimečnosti této menšiny i z hlediska sociální péče ji bude věnována samostatná kapitola, která vymezí její obecné charakteristiky, hlavní mezníky její historie v ČR i její socio-kulturní specifika

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- popsat charakteristické rysy romského etnika a jeho původu
- přiblížit mezníky historie Romů v českých zemích
- vysvětlit podstatu státní politiky vůči Romům v jednotlivých obdobích
- vymezit socio-kulturní specifika Romů v ČR

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování kapitoly je cca 3 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Romové, cikáni, kárné pracovní tábory, romská kultura

12.1 Charakteristika romského etnika

Romové v rámci ČR nepředstavují migranty ve vlastním slova smyslu a ve srovnání s jinými etnickými menšinami je odlišuje řada specifik. Jak bylo na základě jazykového srovnání dokázáno už v 18. století, **předkové dnešních Romů pocházejí z Indie**. Za nejbližší příbuzné Romů, žijící v Indii, jsou považováni Domové. Z označení tohoto etnika se později v odlišných jazykových podmínkách v evropském prostředí vyvinulo skupinové pojmenování Romové. Indický původ se projevil i vlivem kastovního systému, který působil při formování a různorodosti romských skupin (Horváthová, 2002, s. 5-6). V případě romského etnika nelze mluvit o jednolitém společenství, které by mělo národní charakter. Vědomí společné identity bylo a stále je slabé, typičtější jsou rozdíly i nesoulad mezi jednotlivými skupinami. Ani samotné označení Romové není v případě ČR všeobecně přijímáno a nemá z hlediska většinové společnosti oporu v historických pramenech (Pavelčíková, 2015, s. 307). V úředních dokumentech v minulosti i v současné běžné komunikaci majority je častější užívání **pojmenování Cikán** (případně cikán), typicky s hanlivým zabarvením. **Toto označení je odvozováno z řeckého jména Athínagoi (Atsinágos),** kterým byli v 11. století nazváni příslušníci zvláštní skupiny či sekty žijící v okolí Cařihradu. Postupně se z tohoto pojmenování vyvinulo jméno Cikán, které se užívá i v jiných jazycích (němčina, italština, francouzština či maďarština). Jde tedy o označení, které Romové sami nevytvořili ani se tak původně neoznačovali (Horváthová, 2002, s). V jiných jazycích se v podobném duchu užívá pojmenování odvozené od latinského Aegyptius (např. v angličtině Gypsies, ve španělštině Gitanos), které vychází z mylné představy o egyptském původu Romů. Naproti tomu **označení Rom** má původ v romském jazyce a **je užíváno samotnými příslušníky dané komunity s významem „muž“.** Jiným případem tzv. autoetnonyma (tedy označení, kterým příslušníci daného označují sami sebe) je pojmenování **Sinti** – odvozené patrně podle řeky Sindhu-Indus (Pavelčíková, 2004, s. 15). Tímto termínem se označují němečtí Romové. Mezi další názvy podobného typu patří Manušové (část francouzských Romů), ve Velké Británii se některé skupiny Romů nazývají Romanichalové, ve Španělsku Kale. V posledních desetiletích 20. století se začalo na mezinárodní úrovni prosazovat jednotné pojmenování pro romské etnikum jako celek. **V roce 1971** se v Orpingtonu u Londýna konalo **první světové romské shromáždění**, kde byl také vytvořen **Mezinárodní kongres Romů** (dnes Mezinárodní unie Romů) a rovněž zde byl přednesen návrh používat unifikované pojmenování Romové pro všechny romské skupiny. Toto označení se pak začalo prosazovat na oficiální úrovni v uvedeném smyslu s výjimkou německého prostředí, kde je nadále používáno pojmenování Sinti (Nečas, 2005, s. 15).

DEFINICE

Rom – označení příslušníků romského etnika, které vychází z romského jazyka s významem muž. Podnět k jeho užívání jako jednotného označení romského etnika dalo v roce 1971 první světové romské shromáždění.

Romské etnikum lze rozdělovat na základě tří kritérií:

- vnitřního – z pohledu samotné romské komunity
- vnějšího – z pohledu většinové společnosti
- odborného – z pohledu jazykově etnického (Tóthová, 2012, s. 21)

V rámci ČR lze identifikovat několik skupin romského etnika. Nejpočetnější z nich (odhadem v rozsahu asi 75-85 %) jsou **slovenští Romové** (původně buď usedlí či kočující), kteří se dále člení podle příslušnosti k domovským osadám či lokalitám původu. Mezi nimi v průběhu minulých desetiletí vytvořili značné ekonomické, sociální i kulturní rozdíly (Horváthová, 2002, s. 63). Usedlé Romy ze Slovenska lze dělit do dvou základních subetnických skupin. Mimo vlastní tzv. slovenské Romy druhou z těchto skupin tvoří maďarští Romové („Ungrika Roma"), kteří do českých zemí přicházeli z jihozápadního a jižního Slovenska. Odlišovali převažujícím užíváním maďarskými dialekty a často i tmavší pletí. Způsobem života se však zásadně nelišili od jiných usedlých skupin (Pavelčíková, 2004, s, 21).

Významnou skupinu – i když podstatně méně početnou (asi 10 % romské populace) – představují **olašští Romové**. I v jejich rámci lze rozlišit řadu dalších skupin či rodů. V českém prostředí se vyskytovaly především dvě z těchto skupin: Lovare, příp. Lovárové (v minulosti se živili především jako koňští handlíři) a Kalderaši (původně převážně výrobci kotlů). V současné době na českém území žijí většinou potomci Lovárů. Olašští Romové pocházejí z někdejšího Valašského knížectví v Rumunsku, odkud se odvozuje i jejich pojmenování. Olaši sami sebe nazývají vlašika Roma. Přívlastek olašští se vyvinul z maďarského označení „olaski". Olašští Romové patří k tradičním kočovníkům. Jejich dalším charakteristickým rysem je uzavřenost a určitá přezíravost vůči jiným romským skupinám, které nazývají výrazem Rumungro. Olaši mluví v rámci své komunity výhradně romsky, jejich dialekt se přitom liší od nářečí slovenských Romů. Pro olašské Romy je typický jistý despekt k těžké fyzické práci, jejíž vykonávání pokládají za důkaz neúspěchu. Častější je pro ně uplatnění v obchodní sféře, někteří z této skupiny se ve větší míře dopouštějí kapsářství. Další charakteristikou olašských Romů je nedůvěra ke školnímu vzdělání. Novým problémem této skupiny se stala rostoucí drogová závislost (Horváthová, 2002, s. 63-65).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Nejpočetnější skupinou v rámci romské populace v ČR jsou slovenští Romové, další specifickou skupinou jsou Olašští Romové.

Mezi další romské skupiny v ČR patří **původní čeští a moravští Romové**, kteří však v důsledku genocidy v době II. světové války tvoří v současnosti jen zlomek romského obyvatelstva v zemi. Součástí romské populace v ČR jsou také v menší míře **němečtí Sintové a maďarští Romové**.

12.2 Historie Romů v českých zemích

Romská přítomnost na českém území trvá několik staletí, ale v průběhu dějin prošla výraznými změnami. Většina původního romského obyvatelstva českých zemí se stala v době II. světové války obětí nacistické genocidní politiky. Nové romské osídlení směřovalo v odlišných poválečných podmínkách ze Slovenska do proměňujícího se českého pohraničí. Dobu příchodu romského obyvatelstva do Evropy nelze určit přesně, migrace probíhala po několika osách a v různých skupinách. Ve 14. století se v pramenech objevují zmínky o kočovných skupinách lidí, kteří se lišili barvou pokožky, oblečením, způsobem života, jazykem, hodnotami a temperamentem. Podle lingvistů a historiků Romové přišli z Indie přes Mezopotámii na Blízký východ, do asijské části Turecka. Zde velká část Romů zůstala tři století (12.-15. století). V souvislosti s mongolskou a tureckou expanzí pokračovali na Balkán, pak postupovali údolím Dunaje do střední Evropy. Další z migračních vln vedla přes Arménii, Kavkaz, později Rusko a dosáhla až do Skandinávie (Tóthová, 2012).

První úřední doklady o přítomnosti Romů na území pozdějšího Československa pochází z 15. století. Za první doklad o Romech na českém území je zpráva ve Starých letopisech českých z roku 1417, která připomíná jejich pobyt v Praze. Ze stejné doby pochází doklady o Romech nacházejících se ve Znojmě a v Chebu. Ve všech těchto měla romská přítomnost v českých zemích přechodný charakter (Horváthová, 2002, s. 14). Jiným historickým dokumentem z tohoto období je listina císaře Zikmunda, jež zaručovala volný pohyb družině Romů vedených vojvodou Ladislavem, a jemu samotnému dávala právo soudit své lidi (Barša, 2003, s. 265). Později se však vstřícný přístup k Romům změnil. Romové byli obviňováni ze špionáže pro Turky i ze žhářství. **V první polovině 16. století se objevila první represivní opatření**, která začala nejprve na Moravě. Moravský zemský sněm ke konci 30. let 16. století nařídil vykázání Romů ve lhůtě dvou týdnů. V roce 1545 císař a český král Ferdinand I. Habsburský rozhodl o vypovězení romského obyvatelstva z celého Českého království. Další období bylo pro romské etnikum ve znamení střídání represí a relativního klidu. Romské skupiny se do českých zemí vracely znovu v průběhu třicetileté války. Na konci 17. století však byla zahájena tvrdá protiromská politika. **Císař Leopold I. v roce 1697 prohlásil Romy za psance, kteří mohli být trestáni smrtí.** Romští muži mohli být podle císařova rozhodnutí při pronásledování beztrestně zastřeleni „jako lovná zvěř“, po zadržení měli být popraveni, ženy i děti čekal při chycení trest uříznutí jednoho z uší. K dalšímu zpřísnění postupu proti Romům došlo za vlády císaře Karla VI. v prvních desetiletích 18. století. Kromě potvrzení dosavadních represí bylo nově rozhodnuto trestat rovněž všechny, kdo by pronásledovaným Romům poskytli pomoc, úkryt či potravu. Další dekret z roku 1721 nařizoval při opakovaném chycení trestat smrtí také romské ženy (Horváthová, 2002, s. 21-22). Podobně krutá protiromská opatření byla v té době přijímána také i v jiných evropských zemích.

Změna v přístupu vůči romskému obyvatelstvu nastala **za vlády Marie Terezie** (1740-1780) a **jejího syna Josefa II.** (1780-1790). V době jejich panování se rozvinula **politika úředně řízené asimilace** romského obyvatelstva. Romům bylo v rámci této politiky poprvé přiznáno právo bez pronásledování pobývat na území habsburské říše, ale jejich kultura a

skupinová identita měla být zcela potlačena (Barša, 2003, s. 265-266). Asimilační politika ve vztahu k romskému obyvatelstvu se začala prosazovat v 60. letech 18. století a pokračovala v dalších desetiletích. Asimilační opatření zahrnovala zákaz používání romského jazyka i jmen, specifických oděvů i dalších kulturních odlišností. Jejich součástí bylo také usídlování Romů v nově zakládaných osadách. V rámci habsburské monarchie se to týkalo především Uher (a tedy i Slovenska). V českých zemích k tomu docházelo ve výrazně menší míře a navíc velmi nerovnoměrně. Usazování se romských obyvatel se zde omezilo na Moravu a částečně na Slezsko. Ani rozhodnutí císaře Josefa II. umístit romské rodiny do 18 moravských a 2 slezských obcí však v té době ještě nevedlo k jejich trvalému usazení na tomto území (Horváthová, 2002, s. 38). Dlouhodobě usedlí obyvatelé romských osad patřili mezi tzv. tolerované Romy, kteří vykonávali tradiční řemesla jako kovářství. Další typickou romskou profesí byli hudebníci. Toleranci úřadů se naopak netěšili skupiny romských kočovníků, kteří se živili žebrotou i občasnými krádežemi (Pavelčíková, 2015, s. 309).

K ZAPAMATOVÁNÍ

První úřední doklady o přítomnosti Romů na území pozdějšího Československa pochází z 15. století. Ve vztahu k romským obyvatelům se postupně začala prosazovat represivní opatření, která získala nejtvrdší podobu na konci 17. století.

Asimilační politika vůči romskému obyvatelstvu z 18. století neuspěla. Romové se začali v rámci českých zemí trvale usazovat z vlastní iniciativy na přelomu 18. a 19. století nejprve na jižní a jihovýchodní Moravě. V druhé polovině 19. století se (zvláště po rakousko-uherském vyrovnání) úřady snažily usazování Romů bránit. Konkrétně v Čechách bylo zakázáno udělovat domovské právo romským obyvatelům. Další zákon z počátku 70. let 19. století označil Romy za obtížné cizince a ke konci 80. let bylo pro západní část monarchie na základě výnosu ministerstvo vnitra rozhodnuto „potírat cikánské potulky“. Tradiční způsob život Romů zasáhla také probíhající industrializace.

Represivní přístup vůči romskému obyvatelstvu pokračoval i po vzniku samostatného státu. V meziválečném období se počet romských obyvatel v Československu odhadoval na 70 000-100 000. Meziválečná sčítání lidu z let 1921 a 1930 kladla důraz na mateřský jazyk, cikánská národnost nebyla oficiálně uznávána. Příslušnost k romské populaci se v rámci těchto sčítání evidovalo na základě subjektivně chápaných kritérií, jako byl odlišný způsob života či různých antropologických rysů (Nečas, 2005, s. 27-28). V první polovině 20. let četnické stanice provedly evidenci romského obyvatelstva, na jejímž základě bylo v celé zemi zjištěno 56 266 příslušníků tohoto etnika. Převážná většina z nich přitom žila na Slovensku, Čechy podle četnického sčítání obývalo 579 Romů, Moravu a Slezsko 2 139 (Hořák a Jelínek et al., 2006, s. 46). Později žilo v českých zemích asi 6 000 Romů. I tento počet je však nepřesný, mezi „potulné cikány“ byly řazeny kočující osoby bez ohledu na

etnickou příslušnost. Přístup k romskému etniku za první republiky měl represivní ráz. Důkazem je **zákon o potulných cikánech z roku 1927**, který pro „*cikány z místa na místo se toulající a jiné tuláky práce se štítící*“ starší 14 let zaváděl povinnost cikánských legitimací obsahující otisky prstů. .Represivní přístupy nebyly v evropském kontextu výjimečné. Inspirací pro československý zákon se staly podobné normy přijaté dříve ve Francii a v Bavorsku (Hořák a Jelínek et al., 2006, s. 46). Součástí represivní politiky vůči romské populaci v meziválečném období byl **zákaz vstupu do vybraných lokalit.** S ohledem na turistický ruch měli Romové např. na Moravě a ve Slezsku zakázáno vstupovat do lázeňských obvodů (Luhačovice), turistických oblastí (Moravský kras, Moravskoslezské Beskydy), poutních míst (Hostýn) a vybraných obcí a měst (Nečas, 2005, s. 204-205).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Pokračování represivního přístupu vůči Romům i po vzniku ČSR potvrdilo přijetí zákona o potulných cikánech z roku 1927.

V českých zemích žili Romové převážně na jihovýchodě Moravy, která zůstávala tradičním centrem romského osídlení v českých zemích. Romové v tomto období zpravidla pokračovali v tradičním způsobu svého života a neprosazovali se v rámci většinové společnosti. Vyššího vzdělání dosáhli jen zcela výjimečně. Jednu z těchto výjimek představuje Tomáš Holomek jako první romský absolvent vysoké školy. Po složení maturity na kyjovském gymnáziu studoval práva na Univerzitě Karlově, která dokončil vzhledem k válečným obtížím na Masarykově univerzitě v Brně v roce 1946. Později působil jako vojenský prokurátor v hodnosti plukovníka. Dalším úspěšným romským maturantem byl v té době Antonín Daniel, jenž absolvoval reálné gymnázium v Tišnově a po nedokončeném studiu angličtiny a francouzštiny na Masarykově univerzitě pracoval dlouhá léta jako učitel na různých typech škol. Oba se na konci 60. let angažovali při založení Svazu Cikánů-Romů a byly jeho delegáty na Mezinárodním kongresu Romů v roce 1971 (Nečas, 2005, s. 221-223).

Počet romského obyvatel v českých zemích vzrostl ve 30. letech v důsledku příchodu uprchlíků z nacistického Německa. Přístup úřadů k Romům, kteří v ČSR hledali azyl, nebyl vstřícný a romští uprchlíci byli na základě zákona z roku 1927 vyhošťováni zpět. Represivní přístup zesílil v době tzv. druhé republiky. V jejím závěru, v únoru 1939 byl přijato **vládní nařízení o kárných pracovních táborech**, kde měli být internováni „práce se štítící“ muži starší 18 let. Nařízení tedy nebylo primárně namířeno proti romskému obyvatelstvu, ale stalo se později nástrojem jeho perzekuce. Norma začala být uplatňována až po vzniku Protektorátu Čechy a Morava. V prvním roce nacistické okupace (v listopadu 1939) také protektorátní **ministerstvo vnitra vyhláškou zakázalo kočování** pod trestem umístění v pracovním táboře. Následné problémy při umisťování romských kočovníků mělo eliminovat další ministerské nařízení, které obcím ukládalo povinnost zajistit jejich usazení ve svých obvodech. Na základě hlášení obcí byla v roce 1940 provedena

nová evidence romského obyvatelstva v okupovaných českých zemích, která měla uvést na pravou míru často nepřesné údaje z dob první republiky. Podle těchto údajů žilo tehdy v Protektorátu 6 540 Romů. V roce 1940 také začaly fungovat kárné pracovní tábory. **V Čechách** byl zřízen **tábor v Letech u Písku** (s kapacitou 240 míst v létě a 80 v zimě), **na Moravě** se tábor stejného typu nacházel **v Hodoníně u Kunštátu** (s kapacitou 300 míst v létě, 200 v zimě). Romové v této fázi tvořili 5-10 % vězňů v obou táborech. Internovaní vězni pracovali na budování silnic pod dozorem českých četníků. Pronásledování romských obyvatel českých zemí nabralo nový směr v roce 1942, kdy i zde začala být uplatňována nacistická rasová kritéria. Nejprve byl proveden nový soupis „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu“. Celkem bylo v těchto kategoriích evidováno 11 860 obyvatel, z tohoto počtu bylo při uplatnění rasových kritérií 6 500 etnických Romů a romských míšenců, kterým byly zabaveny kočovnické průkazy. Ve stejné době – **v roce 1942** – byla v souvislosti s posílením okupační správy a německých bezpečnostních složek **zahájena činnost tzv. cikánských táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu** na místě bývalých kárných pracovních táborů. Z nich měli být odvezeni neromští vězni, v obou táborech měly být nově internovány pouze romské rodiny. V prvním z táborů bylo vězněno 1 309 osob, 327 z nich přímo zde zemřelo – mj. i v důsledku tyfové epidemie. Čtvrtina internovaných byla propuštěna nebo uprchla, zbylé stovky romských vězňů byly deportovány do koncentračního tábora v Osvětimi. V Hodoníně bylo vězněno asi 1 350 osob, z nich přímo v táboře zemřelo 207 (Hořák a Jelínek et al, 2006, s. 49). I odtud byly později vypraveny transporty do Osvětimi. Právě ve vyhlazovacím táboře Osvětim-Brzezinka (Auschwitz-Birkenau) byl v roce 1943 zřízen „Rodinný tábor Cikánů“, kam začali být odváženi také Romové z českých zemí už dříve internovaní v kárných táborech. Transporty romských obyvatel českých zemí charakterizovala vysoká úmrtnost, která byla důsledkem různých epidemií, nízkých přídělů jídla, nedostatku vody i celkového strádání v nelidských podmínkách koncentračního tábora (Nečas, 2005, s. 289, 313). Celkem bylo do koncentračních táborů Osvětim I a Osvětim-Brzezinka deportováno asi 5 500 Romů z Protektorátu, zpět se jich vrátilo asi 600. Po II. světové válce zůstalo v českých zemích zhruba jen 800 romských obyvatel (Hořák a Jelínek et al., 2006, s. 47-51).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava byli Romové v českých zemích umisťování do kárných pracovních táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, které se v roce 1942 změnily v tzv. cikánské tábory. Romští vězni odtud byli později deportování do vyhlazovacího tábora Osvětim-Brzezinka.

Většina původního romského obyvatelstva Čech, Moravy a Slezska tak byla zavražděna v koncentračních táborech v době nacistické okupace. Po II. světové válce začala nová kapitola romského etnika v českých zemích. Situace na Slovensku byla v době války odlišná a k podobně rozsáhlé perzekuci zde nedošlo. I v rámci samostatného Slovenského státu

čelili zdejší Romové různým formám pronásledování a diskriminace. Byli nuceni opouštět své osady a budovat tzv. lesní tábory. Slovenským Romům bylo také zakazováno vstupovat do měst či užívat veřejnou dopravu, romští muži pak byli zpravidla posílání do pracovních táborů (Pavelčíková, 2004. s. 21). Slovenští Romové se však nestali oběťmi přímé vyhlazovací politiky, tak jak tomu bylo v případě romského obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava. Právě **ze Slovenska přišlo v letech 1945-1947 v rámci poválečného osidlování pohraničních oblastí do českých zemí 15-20 000 Romů.** Jejich přesun (zprvu spontánní) souvisel s vysidlováním německého obyvatelstva a potřebou pracovních sil v pohraničí. Příchod a chování romského obyvatelstva z odlišného kulturního i jazykového prostředí vyvolávaly u většinové společnosti nevoli a byly kritizovány v tisku i v úředních zprávách. Ministerstvo vnitra v roce 1947 nařídilo registraci romského obyvatelstva. Na jejím základě bylo v českých zemích evidováno 16 752 osob „cikánského původu". Tento soupis však nezahrnoval všechny romské obyvatele a nezohledňoval také fakt, že Romové ze Slovenska se zatím v českých zemích neusazovali trvale (Pavelčíková, 2004, s. 29-30). Postoje většinové společnosti i úřadů vůči romskému obyvatelstvu byly často výrazně negativní. V rámci některých vládních rezortů se také ve stejném období jednalo o zřízení romských pracovních táborů (Spurný, 2017, s. 4).

Státní politika vůči Romům se zásadně změnila po komunistickém převratu v roce 1948. Nový režim se začal otevřeně vymezovat vůči dosavadním přístupům k romskému obyvatelstvu, které prezentoval jako oběti „*kapitalistického řádu*". Změnu ve státní politice charakterizovalo **v roce 1950 zrušení zákona „o potulných cikánech"** z doby první republiky (Spurný, 2017, s. 5). Komunistická moc zároveň deklarovala cíl začlenit romské obyvatele do nové společnosti. Integraci Romů v průmyslových oblastech českého pohraničí komplikoval jejich kulturní odlišnost a mentalita, vyplývající z rozdílných životních podmínek ve slovenských osadách. Romové přicházející do českých zemí např. neznali a nechápali princip nájemného (Spurný, 2017, s. 6). **Cílem nové státní politiky byla asimilace romského obyvatelstva.** Mezníkem asimilační politiky se stal **zákon z roku 1958 o zákazu kočovného způsobu života.** Zákaz byl inspirován podobným zákonem, přijatým o dva roky dříve v Sovětském svazu. Asimilační trend v politice vůči romskému obyvatelstvu potvrdilo usnesení vlády z poloviny 60. let, na jehož základě měly být zrušeny romské osady na Slovensku i ghetta v českých zemích. V roce 1965 byl na základě usnesení ÚV KSČ a vlády zřízen Vládní výbor pro cikánské obyvatelstvo, jehož cílem bylo zapojit práceschopné Romy do pracovního procesu, zlikvidovat romské osady a rozptýlit jejich obyvatele. Tím se rozrušila tradiční rodinná hierarchie. Příslušné orgány byly přesvědčeny, že zlepšením materiálních podmínek se změní i mentalita Romů a ti se adaptují na většinový životní styl (Tóthová, 2012). Na místní úrovni však se však plánované přesuny romského obyvatelstva nepodařilo uskutečnit a po třech letech byly odvolány (Pavelčíková, 2004. s. 175). V době politického uvolnění na konci 60. let se také začala projevovat emancipace Romů. **V roce 1968** byl **založen** celorepublikový **Svaz Cikánů-Romů** jako první ryze romská organizace. Svaz podporoval rozvoj emancipaci romského etnika i rozvoj romské kultury a úspěšně navázal spolupráci na mezinárodní úrovni. Snažil se také prosadit uznání romské národnosti, což však stranické orgány striktně odmítly. Činnost organizace byla v důsledku nastupující normalizace utlumována a v roce 1973 byla zrušena.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Na místo původních českých a moravských Romů, kteří byli většinou vyvražděni za II. světové války, po roce 1945 do českých zemí přesidlovali slovenští Romové. Komunistický režimu od 50. let vůči romským obyvatelům začala uplatňovat asimilační politiku. Jejím mezníkem se stal zákon z roku 1958 o zákazu kočovného způsobu života.

Od 70. let začala být zaváděna nová státní politika vůči romskému etniku. Nová koncepce, vyhlášená na celostátní úrovni usnesením vlády v roce 1972, se vymezila vůči dosavadní asimilační politice a za hlavní cíl označila všestrannou kulturní a společenskou integraci Romů. Jejich průměrná životní úroveň měla být postupně vyrovnána standardům většinové společnosti. V souladu s tímto přístupem byl zdůrazňován význam vzdělání a romských tradic. Ve skutečnosti však praxe neodpovídala deklarovanému záměru kulturní integrace, což se projevilo i zmiňovaným zrušením Svazu Cikánů-Romů. Vedení sociální péče ve vztahu k romskému etniku bylo zcela v rukou úředníků zastupujících většinovou společnost. Romské obyvatelstvo bylo rozdělováno podle nejasných kritérií do několika skupin podle „*stupně sociální vyspělosti*“. V důsledku pokračující přesunů romského obyvatelstva vznikala ghetta v některých čtvrtích výrazně průmyslových měst v severních Čechách, na severní Moravě a ve Slezsku (Pavelčíková, 2004, s. 135). Nerovnoměrné rozložení Romů na českém území a vynucená změna jejich tradičního způsobu života přispěly k napětí mezi Romy a většinovou společností.

Úřady se už od 60. let snažily evidovat romské obyvatelstvo, od začátku následujícího desetiletí byl jeho počet zjišťován v rámci pravidelných sčítání lidu. **Typickou tendencí demografického vývoje romského etnika byl postupující populační růst**, který byl dán vysokým přirozeným přírůstkem i zkvalitňováním úrovně zdravotního stavu romských obyvatel. Na začátku 80. let bylo v českých zemích evidováno 88 587 Romů (Pavelčíková, 2004, s. 111). V roce 1989 žilo v celém Československu podle odhadů téměř 400 000 Romů, asi 145 000 v českých zemích a 250 000 na Slovensku. V českých zemích tvořili Romové 1,4 % populace (Sniegoň, 2017). Postavení romského obyvatelstva po zániku federace ovlivnilo přijetí Zákona č. 40/1993 o nabývání a pozbývání státního občanství ČR. Na základě tohoto zákona mohli slovenští občané žijící na území ČR získat české občanství jen za podmínky pětileté beztrestnosti a registrace trvalého bydliště minimálně dva roky před rozdělením federace. Navzdory zmírnění těchto podmínek v dalších letech v důsledku jejich uplatňování zůstával v zemi přesně těžko zjistitelný počet Romů bez státního občanství (Barša, 2003, s. 273-274).

DALŠÍ ZDROJE

Přehledný výklad dějin Romů v českých zemích viz HORVÁTHOVÁ, J., 2002. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-615-X. Podrobnější pojednání o poválečném vývoji romského etnika viz PAVELČÍKOVÁ, N., 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945-1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. ISBN 80-86621-07-3.

12.3 Romové v ČR a jejich specifika

Při sčítání lidu z roku 2011 se k romské národnosti hlásilo jen 5 135 osob. Tyto nízké počty můžou být dány nízkým národním uvědoměním romského obyvatelstva i obavami z důsledků jejich otevřeného přihlášení se k romské identitě. Skutečný, mnohonásobně vyšší počet romské populace se i v úředních dokumentech odvozuje od kvalifikovaných odhadů. Údaje o počtu romských obyvatel obsahují pravidelné Zprávy o stavu romské menšiny v ČR, které vydávají příslušné složky Úřadu vlády ČR. Podle zprávy **za rok 2017 žilo na území ČR podle kvalifikovaných odhadů** koordinátorů pro záležitosti romské menšiny **240 300 Romů, kteří tvoří 2,2 % z celkové populace v zemi**. V předchozím roce byl tento počet asi o 5 000 osob vyšší, což je v příslušné zprávě vysvětleno zpřesněním metodologických postupů. V rámci členských zemí EU má vyšší podíl romských obyvatel jen několik zemí – Bulharsko (9,9 %), Slovensko (9 %), Rumunsko (8,6 %) a Maďarsko (7,5 %). Celkový počet Romů v Evropě dosahoval v roce 2012 podle odhadů Zvláštního zástupce pro romské otázky Rady Evropy 11 milionů, z nich 6 milionů žilo v tomto období v zemích EU. Co se týče ČR, je **romské etnikum v největší míře zastoupeno v krajích Ústeckém a Moravskoslezském**. Zde podle příslušných odhadů žilo k uvedenému datu 63 500 (Ústecký kraj) a 31 300 (Moravskoslezský kraj) Romů. Jak uvádí sama citovaná Zpráva Úřadu vlády, romskou menšinu lze velmi zjednodušeně rozdělit na dvě skupiny. První z nich, která podle čítá asi polovinu romských obyvatel, tvoří Romové integrovaní do společnosti. Druhou polovinu představují Romové „*sociálně vyloučení nebo sociálním vyloučením ohrožení*“. V některých regionech je podíl této skupiny ještě vyšší. Konkrétně v Olomouckém kraji se podíl sociálně vyloučených Romů odhaduje na 70 %, v Ústeckém a Moravskoslezském tento podíl dosahuje 60 %. Naopak v Praze a v Plzeňském kraji je uváděn podíl sociálně vyloučených Romů na 30 % (Zpráva o stavu romské menšiny za rok 2017).

Romská kultura i komunikace měla převážně ústní ráz, samotná romština získala písemnou podobu v polovině 20. století. Většina romského obyvatelstva je schopna hovořit jazykem majority. Samotná romština je indoevropským jazykem, v jehož slovní zásobě lze identifikovat tři druhy slov: slova původní (blízká indickým), staré přejímky (převzaté během migrace, např. z perštiny, arménštiny atd.) a nové přejímky z jazyka většinové společ-

nosti. **Typickými rysy komunikace romské menšiny jsou temperament, hlasitost a výrazná gestikulace.** Romské etnikum se vzhledem ke kočovnému způsobu života i pronásledování nacházelo na okraji společnosti. Typickou charakteristikou zůstávala dlouho převažující negramotnost, nedůvěra ke školnímu vzdělání, i k většinové společnosti obecně. Nástup industriální společnost vedl k zániku původních romských řemesel, pozdější nacistická genocidní politika způsobila téměř zmizení původního romského obyvatelstva v českých zemích, a následné migrace i neúspěšná asimilace zasáhla tradiční způsob života Romů a narušila dále vzájemné vztahy mezi romskou populací a majoritou. Důsledkem poválečných změn je početná přítomnost romského obyvatelstva v městském industriálním prostředí, která z dlouhodobého hlediska většinové společnosti v ČR představuje zcela novou zkušenost (Barša, 2003, s. 281). Tato skutečnost významně ovlivňuje vzájemné soužití, stejně jako kulturní a sociální odlišnosti romských skupin.

V rámci romské komunity hrají stále klíčovou roli rodinné vazby. Děti jsou vychovávány v úzkém tělesném kontaktu s ostatními členy rodiny, velký důraz je při výchově kladen na dotyky, menší na verbální komunikaci. To se odráží i v jiném vnímání intimní zóny. Nejvyšší hodnotou pro Romy život a vše, co vede k zachování, zmnožení a pokračování života. Romové jsou spontánní a temperamentní, citliví vůči nespravedlnosti. Nejsou příliš zvyklí děkovat či prosit. Za důležitější než přesné informace považují celkový dojem hovoru a situace. Pro romské etnikum je **typické soustředění na přítomnost**. Odlišný způsob života ve srovnání s většinovou populací, vzhledem k původně kočovnému životu mají oslabený vztah k půdě, k budovám či k dlouhodobému časovému plánování. **Romská rodina je výrazně patriarchální,** bývá tří a vícegenerační s pevnými rodinnými vazbami. Postavení ženy se v rámci romské komunity zvyšuje s počtem dětí (Tóthová, 2012). Pro romské etnikum je také typické odlišné chápání soukromí ve srovnání s majoritou. Tato odlišnost je ovlivněna předchozím kolektivním způsobem života romských společenství i tím, že dění v rámci komunity probíhalo veřejně a také majetek členů skupiny byl považován za společný (Horváthová, 2002, s. 25-26).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Romská kultura i komunikace měla převážně ústní ráz. Typickými rysy komunikace romské menšiny jsou temperament, hlasitost a výrazná gestikulace. Klíčový význam mají rodinné vazby, přičemž rodina má výrazně patriarchální ráz.

OTÁZKY

1. Vysvětlete rozdíl mezi označením Rom a Cikán

2. Nejpočetnější skupinou v rámci romské populace v ČR jsou
   a) Slovenští Romové
   b) Olašští Romové
   c) Němečtí Sinti

3. Typickým rysem romské komunikace je
   a) Nevýrazná gestikulace
   b) Hlasitost
   c) Formální vyjadřování

4. První ryze romská organizace Svaz Cikánů Romů byla založena v roce
   a) 1927
   b) 1968
   c) 1989

5. V kterých krajích ČR je romské etnikum zastoupeno v největší míře (podle údajů za roku 2017)?

SHRNUTÍ KAPITOLY

Předkové dnešních Romů pocházejí z Indie. Romské etnikum nepředstavuje jednolité společenství, která má národní charakter. Samotné užívání pojmu Romové pro všechny romské skupiny bylo navrženo až v roce 1971 v Orpingtonu u Londýna v průběhu konání prvního světového romského shromáždění.

První úřední doklady o přítomnosti Romů na území pozdějšího Československa pochází z 15. století. Ve vztahu k romským obyvatelům se zde postupně začala prosazovat represivní opatření, která se nejradikálněji vyostřila na konci 17. století. Romové se začali v rámci českých zemí trvale usazovat z vlastní iniciativy na přelomu 18. a 19. století nejprve na jižní a jihovýchodní Moravě. Později se úřady snažily usazování Romů bránit. Pokračování represivního přístupu vůči Romům i po vzniku ČSR potvrdilo přijetí zákona o potulných cikánech z roku 1927, který zaváděl povinnost tzv. cikánských legitimací a zahrnoval zákaz vstupu do vybraných lokalit. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava byli Romové v českých zemích umisťování do kárných pracovních táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, které se v roce 1942 změnily v tzv. **cikánské tábory.** Romští vězni odtud byli později deportování do vyhlazovacího tábora Osvětim-Brzezinka. Na místo původních českých a moravských Romů, kteří byli většinou vyvražděni za II. světové války, po roce 1945 do českých zemí přesidlovali slovenští Romové. Komunistický režimu od 50. let vůči romským obyvatelům začala uplatňovat asimilační politiku. Jejím mezníkem se

stal **zákon z roku 1958 o zákazu kočovného způsobu života.** Nerovnoměrné rozložení Romů na českém území a vynucená změna jejich tradičního způsobu života přispěly k napětí mezi Romy a většinovou společností. Typickou tendencí demografického vývoje romského etnika se stal už v komunistickém období postupující populační růst.

Podle vládní zprávy za rok 2017 žilo na území ČR podle kvalifikovaných odhadů koordinátorů pro záležitosti romské menšiny 240 300 Romů, kteří tvoří 2,2 % z celkové populace v zemi. Romskou menšinu lze velmi zjednodušeně rozdělit na dvě skupiny. První z nich, která čítá asi polovinu romských obyvatel, tvoří Romové integrovaní do společnosti. Druhou polovinu představují Romové „*sociálně vyloučení nebo sociálním vyloučením ohrožení*“. Pro romské etnikum je **typické soustředění se na přítomnost**. Odlišný způsob života ve srovnání s většinovou populací, vzhledem k původně kočovnému životu mají oslabený vztah k půdě, k budovám či k dlouhodobému časovému plánování. Romská rodina je výrazně patriarchální, bývá tří a vícegenerační s pevnými rodinnými vazbami. Romská kultura a komunikace má převážně ústní ráz.

ODPOVĚDI

1 – pojmenování Rom pochází z romštiny a jde o tzv. autoetnonymum (tedy označení, kterým příslušníci daného označují sami sebe), označení Cikán je odvozováno z řeckého slova řeckého jména Athínagoi (Atsinágos) a jde o název, kterým byli Romové označováni příslušníky majority – často s hanlivým nádechem, 2 a, 3 b, 4 b, 5 – v kraji Ústeckém a Moravskoslezském.

13 MULTIKULTURNÍ PŘÍSTUPY V SOCIÁLNÍ PÉČI V ČR

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Předchozí kapitoly představily jednotlivé skupiny cizinců, národnostní menšiny a etnika, jež se nacházejí na území ČR. V rámci jednotlivých částí zmíněných kapitol byly představeny charakteristické rysy i vybraná kulturní specifika těchto skupin, jež mohou mít vliv při poskytování sociální péče. Závěrečná kapitola studijní opory ukáže, jak se mohou multikulturní přístupy uplatňovat v sociální péči. Úvodní podkapitola se zaměří na multikulturní výchovu a její podoby v ČR, jako předpoklad vhodného poskytování sociální péče kulturně odlišným skupinám. Dále bude věnována pozornost kulturně kompetentní péči a konceptu transkulturního ošetřovatelství, který může být využitelný i v sociální péči. Finální podkapitola přiblíží konkrétní specifika sociální práce s vybranými kulturně odlišnými skupinami v ČR.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly budete umět

- charakterizovat multikulturní výchovu a její typické rysy v ČR
- vysvětlit, v čem spočívá podstata kulturně kompetentní péče
- vymezit specifika sociální práce s migranty v ČR
- vymezit specifika sociální práce s Romy

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování kapitoly je cca 2 hodiny.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Multikulturní výchova, transkulturní péče, kulturní kompetence, sociální práce

13.1 Multikulturní výchova a její podoby v ČR

Předpokladem k poskytování kulturně kompetentní péče je multikulturní výchova, která je označována také jako **interkulturní vzdělávání.** Multikulturní výchova může být definována jako „*edukační činnost zaměřená na to, aby učila lidi z různých etnik, národů, rasových a náboženských skupin žít spolu, vzájemně se respektovat a spolupracovat*“ (Průcha, 2011, s. 15). Cílem multikulturní výchovy je tedy podpořit porozumění jiným kulturám a respekt mezi nimi.

DEFINICE

Multikulturní výchova – vzdělávací činnost usilující o porozumění jiným kultuře jiným kulturám a o podporu respektu mezi nimi

V českém prostředí se pojem multikulturní výchova začal prosazovat po roce 1989 v poněkud zúženém pojetí ve srovnání s originálním anglickým termínem *multicultural education*. Tento výraz lze však překládat nejen jako multikulturní výchova, ale také jako multikulturní vzdělávání či pedagogika. V tomto pojetí je patrný důraz na význam znalostí, které by měly přispět k lepšímu poznání různých kultur a jejich příslušníků (Průcha, 2011. Podobně jako samotný multikulturalismus také multikulturní výchovu lze chápat v několika rovinách. Může být vymezována jako:

- **Praktická vzdělávací činnost** – je realizována primárně ve školní výuce, zaměřené na poznávání různých kultur, či prostřednictvím různých osvětových akcí, projektů či publikací na národní i na mezinárodní úrovni
- **Oblast vědecké teorie** – má interdisciplinární charakter, v jehož rámci se pojí etnologie, interkulturní psychologie, sociologie, historie či komunikace
- **Oblast výzkumu** – zahrnuje typicky empirické výzkumy postojů jedné kulturní skupiny k jiné, zaměřuje se také na vnímání odlišností komunikace jednotlivých etnických skupin, na vznik předsudků či na problémy výuky dětí imigrantů apod.
- **Systém informačních a organizačních aktivit –** zahrnuje odborné časopisy zaměřené na multikulturní výchovu, informační centra, databáze nebo specializované vědecké asociace (Průcha, 2011, s. 18-19).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Multikulturní výchova může být pojímána jako praktická vědecká činnost, oblast vědecké teorie, oblast výzkumu či systém informačních a organizačních aktivit. V českém prostředí se pojem multikulturní výchova začal prosazovat po roce 1989.

V rámci multikulturního vzdělávání lze rozlišit **kulturně-standardní přístup** a **transkulturní přístup**. První z těchto přístupů je založen na předpokladu existence kulturních rozdílů, které je potřeba pochopit a respektovat. Multikulturní výchova je v tomto pojetí zaměřena na **sociokulturní skupiny**, které lze definovat na základě etnické, národnostní, náboženské či jiné příslušnosti. Zmíněný přístup vychází z koncepce založené na principech, které ve svém díle rozvíjel mj. Geert Hofstede. Jeho kulturní dimenze byly podrobněji představeny v podkapitole 1.2. Určení kulturních dimenzí se stalo pro další autory základem k vymezení kulturních standardů jako typů chování, charakteristických pro určité sociokulturní skupiny. Z této charakteristiky se také odvozuje samotný termín kulturně-standardní přístup. Jeho cílem je ukázat příčiny odlišnosti chování a postojů jednotlivých sociokulturních skupin. Přitom si všímá zvláště jejich historie, kulturních zvyků, rituálů a dalších specifik. Kulturně-standardní přístup se výrazně prosazoval i v rámci multikulturní výchovy v ČR, která také využívala Hofstedových kulturních dimenzí. Výhrady vůči tomuto přístupu se týkají jeho často přílišného důrazu na vnější symboly a rituály (typické bývá zaměřování na tradice, charakteristické oděvy, jídlo apod.). Menší pozornost bývá věnována hlubším a zároveň skrytějším vrstvám kultury, které však mohou působit na chování příslušníků různých sociokulturních skupin významněji. Za další nedostatek kulturně-standardního přístupu bývá považováno přílišné zaměření na skupinové identity, které může zdůrazňováním typických charakteristik přispívat k vytváření nových stereotypů. Kritici sociokulturního přístupu také upozorňují na to, že přílišná pozornost věnovaná skupinovým odlišnostem může vzbudit spíše pocit odcizení. I tyto kritické pohledy ovlivnily vymezení dalšího z přístupů, který byl nazván transkulturní. V rámci multikulturní výchovy v Evropě se začal tento přístup prosazovat v 80. letech 20. století. Jeho hlavním charakteristickým rysem je důraz na proměnlivost a pluralitu kulturní identity. Kulturně-standardní pojetí multikulturní výchovy vymezuje neměnnou identitu jedince na základě příslušnosti k určitým sociokulturním skupinám (typicky národnostně či etnicky definovaným), naproti tomu podle transkulturního přístupu větší propojenost vede k výraznějšímu prolínání kultur i k přijímání různých kulturních identit. Transkulturní přístup nepopírá důležitost kulturních rozdílů, které však v daleko větší míře vztahuje k jednotlivcům. Jejich ztotožnění se s určitou sociokulturní skupinou je považována za jednu z možných identit. Transkulturní přístup má tedy výrazněji individualistický rozměr a jeho dalším typickým rysem je podpora dialogu mezi příslušníky většiny a jednotlivých menšin (Jánská et al., 2008, s. 23-28).

K ZAPAMATOVÁNÍ

V rámci multikulturního vzdělávání lze rozlišit kulturně-standardní přístup a transkulturní přístup. První pojetí charakterizuje orientaci na sociokulturní skupiny, druhá má výrazně individualistický rozměr.

V českém školství se multikulturní výchova začala prosazovat v 90. letech, kdy se v rámci různých kurzů nabízených typicky neziskovými organizacemi rozvíjely především kulturně-standardní přístupy. Tzv. školský zákon č. 561/2004 Sb. zavedl rámcové vzdělávací programy, které určují cíle i povinný rozsah vzdělávání. Jejich součástí jsou také průřezová témata, která jsou do výuky zařazována s ohledem na jejich aktuálnost s cílem působit na postoje a hodnotový systém studentů. **Jedním z těchto průřezových témat v rámcových vzdělávacích plánech** je také **multikulturní výchova**, která se týká základního i středního školství. Cílem multikulturní výchovy je podle příslušných rámcových vzdělávacích programů „*zprostředkovat poznání vlastního kulturní zakotvení a porozumění odlišným kulturám*" (Národní ústav pro vzdělávání, Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2017). Rámcový vzdělávací program pro gymnázia vyzdvihuje význam multikulturní výchovy pro mladé lidi, kteří směřují k životu v podmínkách stále častějšího setkávání se s příslušníky jiných národností, etnik, náboženství, odlišného životního stylu i hodnot. Multikulturní výchova podle zmíněného dokumentu mohla být úspěšná jen v tom případě, že bude součástí celého vzdělávacího a výchovného prostředí ve škole. Dané průřezové téma mělo být zahrnuto do oborů Český jazyk, Cizí jazyk, Občanský a společenskovědní základ, Dějepis a Geografie. Jeho posláním by nemělo být jen podávání informací v rámci těchto oborů, ale ovlivňovat postoje, hodnotový systém a jednání žáků tak, aby byli schopni začlenit se do multikulturních aktivit a být úspěšní v mezinárodní spolupráci. V tomto směru by měli být studenti schopni respektovat odlišnost i jedinečnost ostatních, a také rovnocennost všech etnických skupin. Studenti by si přitom měli uvědomit i vlastní kulturní identitu. Multikulturní výchova by studenty podle příslušného Rámcového programu měla vést k tomu, aby byli schopni aktivně projevit odpor vůči intoleranci, diskriminaci, xenofobii a rasismu. Studenti by měli také získat příslušné znalosti jako povědomí o základní multikulturní terminologii i přehled o sociokulturních prostředích jiných jazykových oblastí. (Národní ústav pro vzdělávání, Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 73-76).

Také multikulturní výchova se však stává předmětem kritiky stejně jako multikulturalismus samotný. I v odborné literatuře jsou připomínány kritické hlasy, podle nichž zdůrazňování kulturních a etnických rozdílů podporuje vědomí vlastní odlišnosti. Multikulturní výchova je podle těchto názorů nástrojem indoktrinace ideologií, která dále posiluje negativní etnické stereotypy (Průcha, 2011, s. 153). Výhrady směřují také k českému pojetí multikulturní výchovy. Kritické hlasy upozorňují konkrétně na přílišné soustředění na romskou problematiku či obecněji na problematiku etnické příslušnosti, a pomíjí jiná témata jako sociální status, gender či zdravotní pojištění. Kritikové českého pojetí multikulturní výchovy také připomínají, že v jeho rámci se po zavedení příslušných vzdělávacích programů prosazovalo zdůrazňování odlišnosti romské menšiny. Přínosnější by podle této kritiky bylo naopak akcentování individuálních osudů. Posun k individuálnímu přístupu by mohl oslabit stereotypní vnímání menšin a působit úspěšněji jako prevence šíření předsudků vůči nim (Preissová Krejčí a Máčalová, 2014, s. 69-70). V těchto výhradách se odráží různá pojetí multikulturalismu i nezřídka odlišné představy o roli škol a vzdělávacího systému ve společnosti.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Multikulturní výchova je v ČR vymezována rámcovými vzdělávacími programy jako jedno z tzv. průřezových témat. Jejím cílem je přispět k porozumění odlišným kulturám.

13.2 Kulturně kompetentní péče

Ohled na stále výraznější kulturní rozmanitost vedl k rozvíjení kulturních kompetencí v ošetřovatelství a sociální péči. **Kulturní kompetence** lze chápat jako soubor znalostí, dovedností, schopností i postojů, které umožní efektivnější interakci s kulturně odlišnými klienty dané větší citlivostí k jejich kulturním specifikům. Získání kulturních kompetencí přispívá také k odlišení kulturně daných jevů od sociálně patologických (Kutnohorská, 2013, s.122, 128). Osvojení si těchto znalostí a dovedností je předpokladem poskytování **kulturně kompetentní péče.** Jedna z prvních definicí z 80. let 20. století kulturně kompetentní péči vymezuje jako „*schopnost poskytovat profesionální služby způsobem, který je v souladu s kulturou klienta a vyžaduje přizpůsobení svých pracovních úkolů a pracovních stylů kulturním hodnotám svých klientů*“ (Lukešová, 2015, s. 98). Kulturně kompetentní péče se dále rozvíjela v následujícím období. Konkrétně v roce 1991 americký profesor **Larry Purnell** pro potřeby vzdělávání studentů i zdravotníků vytvořil **model získávání kulturních kompetencí**. Znalost kulturních odlišností podle něj umožňuje snížit míru etnocentričnosti a zvýšit tak kvalitu poskytované péče.

Proces získávání kompetencí má podle Purnella následující fáze:

- *„nevědomá nekompetentnost*
- *vědomá kompetentnost*
- *vědomá kompetentnost*
- *nevědomá kompetentnost“* (Tóthová, 2012, s. 16).

Další posun při vymezování principů sociální péče o příslušníky odlišných kultur charakterizuje užívání pojmu **multikulturní kompetence**, které se začalo rozšiřovat nejprve v USA v 80. letech 20. století. Podle pozdějšího vymezení **multikulturní kompetence obsahují tři složky: postoje, znalosti a dovednosti**. Tolerance, respekt a otevřenost k odlišným skupinám představují v tomto modelu základní postoje, které jsou nezbytnou součástí multikulturních kompetencí. Mezi očekávané postoje patří také zvídavost a touha objevovat. Stejně klíčový význam mají znalosti, které zahrnují vědomí vlastní kulturní identity, hodnot i předsudků, a dále přehled o kulturních, historických, politických, ekonomických a sociálních specifikách odlišných skupin. Třetí složkou multikulturních kompetencí jsou dovednosti, mezi něž lze řadit empatii, přizpůsobivost, flexibilitu či schopnost vhodně komunikovat. Výsledkem takto pojatých multikulturních kompetencí má být efektivní a vhodné chování a komunikace (Lukešová, 2015, s. 99-102).

DEFINICE

Kulturně kompetentní péče – schopnost poskytovat sociální služby v souladu s kulturou klienta a s ohledem na jeho hodnoty.

Inspirativní přístupy zohledňující multikulturní prostředí se už dříve prosazovaly v oblasti ošetřovatelství. Už v druhé polovině 20. století se rozvinul **koncept transkulturního ošetřovatelství**, jehož autorkou je **Madeleine M. Leiningerová**. Během své původní profese sestry na dětské psychiatrii zaznamenala vliv kultury na chování dětí a péči o ně. Kultura ovlivňovala hru, spánek, jídlo atd. Leiningerová si uvědomila nedostatek kompetencí v této sféře a po studiu antropologie začala v 50. letech rozvíjet transkulturní ošetřovatelství a později vytvořila stejnojmenný kurz. Cílem transkulturního ošetřovatelství je poskytovat kulturně shodnou a diverzifikovanou péči. Kulturní péče podle Leiningerové mělo být základem kulturně kompetentní péče hledání kulturních odlišností i shodných znaků (Zelenková, 2014).

ZAPAMATOVÁNÍ

Od poloviny 20. století se rozvíjí koncept transkulturního ošetřovatelství, jehož cílem je poskytovat kulturně shodnou a diverzifikovanou péči.

Získání příslušných (multi)kulturních kompetencí v sociální péči vyžaduje soustavné vzdělávání pracovníků v pomáhajících profesích. V případě sociálních pracovníků v ČR není vymezován obecný rámcový program rozvoje multikulturních kompetencí, který by nastiňoval jeho zaměření a obsah. Určité kulturní kompetence jsou rozvíjeny v rámci vzdělávacího systému. Na úrovni základního a středoškolského vzdělávání může získání potřebných postojů, znalostí a dovedností podpořit už zmiňovaná multikulturní výchova. V rámci specializovaného vzdělávání na úrovni středoškolského a vysokoškolského studia Asociace vzdělavatelů v sociální práci vymezila v roce 2014 **Minimální standard vzdělávání v sociální práci,** který navrhuje minimální soubor disciplín – mezi nimi i disciplínu **Menšinové skupiny**. Zde jsou rozšiřovány základní principy sociální práce o znalosti a dovednosti, týkající se sociální práce s menšinami. Dokument definuje cílové kompetence, zahrnující povědomí o základních sociokulturních charakteristikách hlavních etnických menšin v ČR a jejich použití při komunikaci s jejich příslušníky (Lukešová, 2015, s. 104). Jiným zdrojem získávání multikulturních kompetencí může být **profesní vzdělávání**, které je také v ČR poskytováno příslušnými profesními organizacemi (např. Asociace vzdělavatelů v sociální práci či Asociace poskytovatelů sociálních služeb České republiky). V případě ČR se uplatnění kulturně kompetentní péče nabízí zejména při sociální práci s uprchlíky či s příslušníky jiných kulturně odlišných etnických skupin – např. s Romy.

13.3 Specifika sociální práce s cizinci a příslušníky etnických menšin v ČR

Specifickou součástí sociální péče ve vztahu k příslušníkům jiných kultur je **sociální práce s žadateli o azyl.** Jejím prvotním cílem je pomoc při řešení aktuálních sociálních problémů a prevence možných konfliktních situací. Sociální pomoc uprchlíkům by měla zohledňovat fakt jejich rozmanitosti, zahrnující různý původ, kulturní, náboženské i sociální odlišnosti, stejně jako různé důvody jejich nuceného odchodu z domovských zemí. Uprchlíci se na rozdíl od jiných skupin migrantů musí zpravidla vyrovnávat s různými traumatizujícími zážitky. Také adaptace do většinové společnosti bývá v jejich případě složitější vzhledem k nedobrovolnému charakteru jejich migrace. Problémy s integrací dané často jazykovou bariérou prohlubují obtíže spojené s plněním zákonných povinností administrativního charakteru. Sociální pracovníci a příslušníci pomáhajících profesí by tedy měli reflektovat rozdílnost a reálné potřeby uprchlíků. Měli by přitom vystupovat v roli zprostředkovatele styku s hostitelskou zemí jako její reprezentanti i jako obhájci práv svých klientů (Bejček, 2016, s. 54-55).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Sociální pomoc uprchlíkům by měla zohledňovat fakt jejich rozmanitosti, zahrnující různý původ, kulturní, náboženské i sociální odlišnosti, stejně jako různé důvody jejich nuceného odchodu z domovských zemí.

Jako příklad specifické etnické skupiny přítomné dlouhodobě na českém zemí, vůči níž je vhodné uplatňovat kulturně kompetentní péči, lze uvést romské etnikum. Předchozí kapitola podrobně představila obecné charakteristiky romské populace i hlavní mezníky jejich dějin v českých zemích. Současně naznačila určitá soci-ekonomická specifika, která hrají roli při poskytování sociální péče. Jak bylo uvedeno v příslušné části předchozí kapitoly, podle kvalifikovaných odhadů asi polovina romské populace v ČR žije v tzv. sociálně vyloučených lokalitách. Zde lze identifikovat některé hlavní typy sociálních problémů, které se týkají právě romského etnika. **Mezi nejproblematičtější oblasti těchto lokalit patří na prvním místě úroveň bydlení.** Špatný technický stav bytů, jejich přeplněnost, vysoké náklady na jejich chod i jejich obývání bez nájemních smluv patří k hlavním charakteristikám bydlení ve vyloučených lokalitách. K životu zde zpravidla patří také **vysoká zadluženost, nezaměstnanost, nízké vzdělání i kriminalita** (Urban, 2015).

Při sociální práci s Romy je nutno zohledňovat jejich sociokulturní svébytnost. Přitom je vhodné mít povědomí o změnách, kterými prošla tradiční romská rodina i v důsledku předchozí státní asimilační politiky. Tradiční rodinné vazby se v posledních generacích oslabily, k čemuž přispělo předchozí narušení tradiční velkorodiny. I v souvislosti s tím došlo k posunu postavení mužů a žen v romských rodinách. Romské ženy, jimž je tradičně

svěřena péče o rodinu a domácnosti, vzhledem k tomu přebírají vyřizování rodinných záležitostí a komunikují za rodinu i s většinovou společností (úřady, školou apod.). Role romských mužů při tomto posunu může být s ohledem na tradiční patriarchální rodinné uspořádání nejasná. Při sociální práci s romskou menšinou je vhodné získat důvěru jejich příslušníků, pravidelně docházet do vybrané lokality a volit neformální komunikaci. I z různých místních šetření vyplývá, že se osvědčuje osobní přístup i autenticita při vystupování. **Vhodným nástrojem sociální práce s romskými rodinami je proto terénní práce**. Doporučována je trpělivost i povědomí o vztazích mezi jednotlivými rodinami a jejich členy. Užitečná je i znalost romské historie a obecných charakteristik romského etnika. Cílem takto pojaté sociální práce je podpořit sociální fungování romských klientů ve smyslu vytvoření interakce mezi jeho očekáváními a očekáváními společnosti (Urban, 2015).

OTÁZKY

1. Orientace na sociokulturní skupiny je v oblasti multikulturní výchovy typická pro
   a) Kulturně-standardní přístup
   b) Interkulturní přístup
   c) Monokulturní přístup

2. Madeleine M. Leiningerová je autorkou konceptu
   a) Multikulturní péče
   b) Interkulturní komunikace
   c) Transkulturního ošetřovatelství

3. Jaké jsou základní složky multikulturních kompetencí

4. Na multikulturní kompetence se v rámci Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci zaměřuje disciplína
   a) Multikulturní sociální práce
   b) Menšinové skupiny
   c) Etnické skupiny

5. Jaký je vhodný nástroj sociální práce s romskými rodinami?

SHRNUTÍ KAPITOLY

Závěrečná kapitola se zabývala multikulturními přístupy v sociální péči. Představila nejprve multikulturní výchovu jako předpoklad poskytování kulturně kompetentní péče. Multikulturní výchova může být pojímána jako praktická vědecká činnost, oblast vědecké teorie, oblast výzkumu či systém informačních a organizačních aktivit. V českém školství se multikulturní výchova začala prosazovat v 90. letech, kdy se v rámci různých kurzů nabízených typicky neziskovými organizacemi rozvíjely především kulturně-standardní přístupy.

Multikulturní výchova přispívá ke zvyšování kulturních kompetencí**,** které lze chápat jako soubor znalostí, dovedností, schopností i postojů. Poskytování kulturně kompetentní péče sociální péče předpokládá toleranci a respekt k odlišnostem, znalosti o sociokulturních charakteristikách, empatii, schopnost aplikovat získané znalosti i příslušné komunikační dovednosti. Kulturně kompetentní péče se zde může uplatňovat zejména v sociální práci s žadateli o azyl či jinými příslušníky kulturně odlišných etnických menšin. Sociální pomoc uprchlíkům by měla zohledňovat fakt jejich rozmanitosti, zahrnující různý původ, kulturní, náboženské i sociální odlišnosti, stejně jako různé důvody jejich nuceného odchodu z domovských zemí. Při sociální práci s romskou menšinou je vhodné získat důvěru jejich příslušníků, pravidelně docházet do vybrané lokality a volit neformální komunikaci. Zohledňovány by také v tomto případě měly být reálné potřeby příslušníků této menšiny, vyplývající z jejich životě v sociálně vyloučených lokalitách.

ODPOVĚDI

1 a, 2 c, 3 – postoje, znalosti a dovednosti, 4 b, 5 - terénní práce

LITERATURA

[1] BADE, K., J., 2004. *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

[2] BARŠA, P. 2003. *Politická teorie multikulturalismu.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 2. vydání. ISBN 80-7325-020-9.

[3] BARŠA, P., BARŠOVÁ, A., 2005. *Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav.

[4] BÁRTA, M., 2011. Právo azylu. Vznik politické emigrace v Československu po roce 1948. In: *Paměť a dějiny* 5 (1), s. 15-22. ISSN 1802-8241.

[5] BEJČEK, J. M., 2016. *Úvod do práce s rodinami migrantů s udělenou mezinárodní ochranou – právní aspekty uprchlictví, specifika sociální práce s rodinami uprchlíků, integrace a vzdělávání dětí a žáků z uprchlických rodin*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha. ISBN 978-80-7452-123-2.

[6] BITTNEROVÁ, D., M. MORAVCOVÁ /eds./ 2010. *Etnické komunity v kulturní a sociální různosti.* Praha: FHS UK. ISBN 978-80-87398-08-1.

[7] BOTU, A., A. KONEČNÝ. 2005. *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948-1989*. Praha: Řecká obec Praha. ISBN 80-239-5462-8.

[8] BROWNE, A. 2009. *Úprk rozumu. Politická korektnost a smrt veřejné debaty v moderní Británii.* Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-240-3.

[9] COLLIER, P., 2017. *Exodus. Jak migrace mění náš svět.* Praha: Libri. ISBN 978-80-7277-557-6.

[10] ČAPKOVÁ, K.-FRANKL, M., 2008. *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938.* Praha: Paseka. ISBN 978-80-7185-840-9.

[11] DOHNALOVÁ, E. 2012. *Úvod do sociální práce s migranty: problematika migrace a integrace v ES/EU a České republice*. Olomouc: Caritas – Vyšší odborná škola sociální Olomouc. ISBN 978-80-87623-02-2.

[12] DOUBEK, D., M. LEVINSKÁ, M. BITTNEROVÁ. 2015. *Pomoc a pořádek: kulturní modely v pomáhajících profesích.* Praha: Fakulta humanitních studií UK.

[13] DRBOHLAV, D. et al. 2010. *Migrace a (i)migranti. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 978-80-7419-039-1.

[14] DRBOHLAV, D. /ed./. 2015. Ukrajinská pracovní migrace v Česku. Migrace – remitence –rozvoj. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2995-7.

[15] DRBOHLAV, D., M. JAROSZEWICZ /eds./. 2016. *Ukrainian Migration in Times of Crisis: Forced and Labour Mobility*. Prague: Charles University. ISBN 978-80-7 Drbohlav, D., Uherek, Z.:, 112, č. 2, s. 125-141, 2007444-048-9.

[16] DRBOHLAV, D. a UHEREK, Z., 2007. Reflexe migračních teorií. *Geografie -Sborník České geografické společnosti*, 112 (2), s. 125-141. ISSN 1213-1075.

[17] DVORSKÁ, J. et al.. 2008. *Metody sociální práce s imigranty, azylanty a jejich dětmi: příručka pro pedagogy*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-044-7.

[18] FREIDINGEROVÁ, T., 2014. *Vietnamci v Česku a ve světě: migrační a adaptační tendence*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) a Přírodovědecká fakulta UK. ISBN 978-80-7419-174-9.

[19] HERMANN, R., 2016. *Konečná stanice Islámský stát? Selhání státu a náboženská válka v arabském světě.* Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2607-1.
[20] HOFSTEDE, G., 2007. *Kultury a organizace. Software lidské mysli.* Praha: Linde. ISBN 978-80-86131-70-2.
[21] HORVÁTHOVÁ, J., 2002. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-615-X.
[22] HUNTINGTON, S., 2001. *Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka. ISBN 80-86182-49-5.
[23] HONUSKOVÁ, V., 2011. *Definice uprchlíka a její výklad a aplikace v současném mezinárodním právu.* Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta.
[24] HOŘÁK, M., T. JELÍNEK /eds./ 2006. *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí: studijní materiál pro učitele dějepisu.* Praha: Galén. ISBN 80-7262-393-1.
[25] JÁNSKÁ, I. /ed./ 2008. *Než začneme s multikulturní výchovou*. Praha: Člověk v tísni, o.p.s. ISBN 978-80-86961-61-3.
[26] JURA, C., 2012. Multiculturalism – A Confusing European Approach. *Journal of Politics and Laws* 5 (2), pp. 107-117. ISSN 1913-9055.
[27] KAHOUN, V. et al., 2009. *Sociální zabezpečení. Vybrané kapitoly.* Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-346-2.
[28] KASZPER, R., MALYSZ, B. /eds./ *Poláci na Těšínsku.* Český Těšín: Kongres Poláků v České republice. ISBN 978-80-87381-00-7.
[29] KLAPETEK, M., 2013. Současná situace v Německu jako krize multikulturalismu? *Axis Mundi* VIII (1), s. 2-8. ISSN 1337-0626.
[30] KOLDINSKÁ, K., H. C. SCHEU, M. ŠTEFKO /eds./. 2016. *Sociální integrace cizinců.* Praha: Auditorium. ISBN 978-80-87284-60-5.
[31] KOELTZSCH, I., 2015. *Praha rozdělená i sdílená: česko-židovsko-německé vztahy 1918-1938*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 978-80-7422-421-8.
[32] KRÁLOVÁ, K. a K. TSIVOS et al., 2012. *Vyschly nám slzy...Řečtí uprchlíci v Československu*. Praha: Dokořán. ISBN
[33] KREISSLOVÁ, S. a NOVOTNÝ, L. 2015. *Kulturní život německé menšiny v ČR*. Praha: Nakladatelství Eva Rozkotová. ISBN 978-80-87975-32-9.
[34] KUTNOHORSKÁ, J. 2013. *Multikulturní ošetřovatelství pro praxi*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4413-1.
[35] KYMLICKA, W., 2012. *Multiculturalism. Success, Failure and the Future*. Washington D.C.: Migration Policy Institute.
[36] LEONTIYEVA, Y. /ed./ 2006. *Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové).* Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR. ISBN 80-7330-098-2.
[37] LUKEŠOVÁ, M., 2015. Interkulturní kompetence jako faktor kulturně kompetentní praxe v sociální práci. *Sociální práce* 15 (1), s. 96-109. ISSN 1805-885x.
[38] NEČAS, C., 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945).* Brno: Matice moravská. ISBN 80-86488-20-9.
[39] PAVELČÍKOVÁ, N., 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945-1989.* Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. ISBN 80-86621-07-3.
[40] PAVELČÍKOVÁ, N., 2015. Vztah Romů k práci. Konfrontace stereotypu s historickými doklady. *Český lid*, 102, 3, s. 307-328. ISSN 0009-0794.

[41] POLIŠENSKÝ, J., 1992. *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky 1: obecné problémy dějin českého vystěhovalectví do Ameriky 1848-1914.* Praha: Karolinum. Bez ISBN.
[42] POSPÍCHALOVÁ, A., 2004. Evianská konference 1938 a postoj francouzské diplomacie. In: *Etudes du CEFRES. Proměny „sladké Francie". Otázky francouzských dějin 30. a 40. let 20. století*.
[43] PREISSOVÁ KREJČÍ A., MÁČALOVÁ, J. 2014. Limity českého pojetí multikulturní výchovy. *Sociální pedagogika* 2 (2), s. 62-72. ISSN 1805-8825.
[44] PROCHÁZKOVÁ ILINITCHI, C. 2010. Vybrané teorie migrace a jejich význam při vytváření migračních politik. *Acta oeconomica pragensia* 6, s. 3-26. ISSN 1804-2112.
[45] PRŮCHA, J. 2010. *Interkulturní komunikace*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-6951-6.
[46] PRŮCHA, J. 2011. *Multikulturní výchova. Příručka nejen pro učitele.* 2. vyd. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-502-2.
[47] RÁKOCZYOVÁ, M. a R. TRBOLA. 2008. *Lokální strategie integrace cizinců v ČR I*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. ISBN 978-80-7416-006-6.
[48] RÁKOSNÍK, J, a I. TOMEŠ et al. 2013. *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*. Praha: Auditorium. ISBN 978-80-87284-30-8.
[49] SNIEGOŇ, T., 2017. *Zmizelá historie. Holocaust v české a slovenské historické kultuře.* Praha: Argo. ISBN 978-80-257-2265-7.
[50] SPURNÝ, M., 2017. Pokus o převýchovu. Romové v objetí stalinské péče o člověka v 50. letech. *Paměť a dějiny,* 11 (3), s. 3-14. ISSN 1802-8241.
[51] ŠÁMALOVÁ, K. a TOMEŠ, I., 2018. *Řízení sociálních procesů v České republice.* Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-4180-5.
[52] ŠIMON, M., 2011. Úspěšná integrace rumunské komunity z Bílé Vody. *Český lid* 98 (2), s. 155-172. ISSN 0009-0794.
[53] THER, P., 2017. *Temná strana národních států. Etnické čistky v moderní Evropě.* Praha: Argo. ISBN 978-80-257-2133-9.
[54] TOMEŠ, I. 2011. *Obory sociální politiky.* Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-868-5.
[55] TÓTHOVÁ, V. et al. 2012. *Kulturně kompetentní péče u vybraných minoritních skupin.* Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-645-6.
[56] TRBOLA, R. a M. RÁKOCZYOVÁ. /eds./, 2011. *Institucionální podmínky sociální integrace cizinců v ČR I. Integrační politika*. Brno: Barrister&Principal, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. ISBN 978-80-87474-19-8.
[57] TSIVOS, K., 2011. *Řecká emigrace v Československu (1948-1968) – od jednoho štěpení k druhému*. Praha: UK v Praze, Fakulta sociálních věd, Dokořán. ISBN
[58] UHEREK, Z et al., 2016. *Migrace. Historie a současnost.* Ostrava: Občanské sdružení PANT. ISBN 978-80-905942-9-6.
[59] VESELÝ, J., 1983. *Československo – azylová země.* In: *Azyl v Československu 1933-1938*. Praha: Naše vojsko. Bez ISBN.
[60] VODÁKOVÁ, A. et al., 2000. *Sociální a kulturní antropologie.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 80-85850-29-X.
[61] ZELENÍKOVÁ, K., 2014. *Transkulturní ošetřovatelství. Studijní opora.* Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7464-549-5.

Elektronické zdroje:

[62] Český statistický úřad, 2018. Cizinci podle typu pobytu [online] [vid. 20. února 2019]. Dostupné z http:// www.czso.cz/documents/11292/27914491/1812_c01t11.pdf/ddfa8a3d-8875-4b38-8d3a-e7245706b6f7?version=1.0

[63] Český statistický úřad, 2014. Slovenská menšina [online] [vid. 25. března 2019]. Dostupné z http:// www.czso.cz/documents/10180/20540445/170219-14.pdf/1eae07fa-58cc-4ea0-a0b3-4646c1d8a8dc?version=1.0

[64] Český statistický úřad, 2018. Život cizinců v ČR [online] [vid. 2. března 2019]. Dostupné z http:// //www.czso.cz/documents/10180/60622068/29002618.pdf/00c1ea97-36a6-4ed2-b27c-5f5689b46614?version=1.5

[65] JAEGER, G. 2001. On the history of the international protection of refugees. International Review of the Red Cross. Vol. 83 [online] [cit. 2015-06-1]. Available from Internet: https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/727_738_jaeger.pdf.

[66] Ministerstvo vnitra ČR, 2016. Aktualizovaná „Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu[online] [vid. 30. března 2019]. Dostupné z http:// file:///C:/Users/nen0001/AppData/Local/Temp/KIC_2016_a_Postup_pri_realizaci_KIC-2016_-_usneseni_vlady_c_26-2016-1.pdf

[67] Ministerstvo vnitra ČR, 2018. Čtvrtletní zpráva o migraci – III. 2018. [online] [vid. 25. března 2019]. Dostupné z http://file:///C:/Users/nen0001/AppData/Local/Temp/Čtvrtletní_zpráva_o_migraci_-_III.2018.pdf

[68] Moore, M. 2002. Číňané v České republice, 1992-2002: Zrod a formování symbolické komunity. [online] [vid. 2. dubna 2019]. Dostupné z http:// https://www.inkluzivniskola.cz/sites/default/files/uploded/MOL____an__v__R_symbolicka_komunita_1.pdf

[69] Národní ústav pro vzdělávání, 2007. Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. [online] [vid. 26. února 2019]. Dostupné z http://file:///C:/Users/nen0001/AppData/Local/Temp/RVPG-2007-07_final.pdf

[70] Národní ústav pro vzdělávání, 2017. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online] [vid. 26. února 2019]. Dostupné z http://file:///C:/Users/nen0001/AppData/Local/Temp/RVP%20ZV_2017_červen-2.pdf

[71] Vietnamci, Mongolové a Ukrajinci v ČR. Informační příručka policie ČR. Praha: Ministerstvo vnitra. ISBN 978-80-7312-063-4. [online] [vid. 19. března 2019]. Dostupné z http:// https://www.clovekvtisni.cz/media/publications/105/file/1367397604-metodika-cizinci-web.pdf

[72] Vláda ČR, 2017. Zpráva o stavu romské menšiny v České republice [online] [vid. 25. února 2019]. Dostupné z http://https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2017.pdf

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY

Právě jste dočetli studijní oporu ke kurzu Multikulturní aspekty sociální péče, která se pokusila ukázat vazbu kulturních rozdílů, migrace a sociální politiky. Úvodní kapitoly vymezily hlavní pojmy a teoretické souvislosti dané problematiky. Toto terminologické vymezení bylo nutné vzhledem k různým významovým rovinám a nepřesnému užívání některých často frekventovaných pojmů. Lze např. znovu připomenout definici pojmu kultura, kterou lze chápat jako komplexní celek, zahrnující znalosti, hodnoty, víru, umění, mravy, právo, obyčeje a zvyky lidí jako členů společnosti. Jasné vymezení bylo nutné i v případě často zjednodušeně chápaného pojmu multikulturalismus, který lze pojímat jako popis stavu společnosti (charakterizovaný soužitím různých kultur), či jako ideologii nebo vědeckou teorii. Pojetí multikulturalismu se také v průběhu času měnilo a uvedený fenomén proto nelze paušálně charakterizovat jako ideologii, jež se snaží za každou cenu zviditelnit a posílit kulturní rozdíly ve společnosti. O multikulturalismu se mluví převážně v souvislosti s migrací, která byla také jedním z klíčových témat této studijní opory.

V rámci jednotlivých kapitol byly opět představeny hlavní pojmy z oblasti migrace, které jsou užívány v odborné literatuře či v mezinárodní a národní legislativě. Značná pozornost byla věnována migračnímu vývoji v Evropě a v českých zemích v jednotlivých dějinných obdobích. V příslušných kapitolách byly představeny faktory, které na evropské i národní úrovni ovlivnily proměny migrační politiky. Bylo tak osvětleno, za jakých okolností se Evropa (a po roce 1989 také Česká republika) začala stávat cílovou destinací imigrace. Právě v případě ČR byl podrobně přiblížen vývoj migrační a integrační politiky. Samostatné podkapitoly představily hlavní skupiny cizinců a etnických menšin (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci, Romové aj.), nacházející se na území ČR. V rámci tohoto přehledu byla charakterizována sociokulturní specifika jednotlivých skupin. Závěrečná kapitola zdůraznila význam poznání těchto specifik při poskytování tzv. kulturně kompetentní péče. Předložená studijní opora se nemohla vzhledem k doporučenému rozsahu věnovat všem tématům komplexně, nelze proto než doporučit využití dalších zdrojů, uvedených v seznamu použité literatury.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

Čas potřebný ke studiu

Cíle kapitoly

Klíčová slova

Nezapomeňte na odpočinek

Průvodce studiem

Průvodce textem

Rychlý náhled

Shrnutí

Tutoriály

Definice

K zapamatování

Případová studie

Řešená úloha

Věta

Kontrolní otázka

Korespondenční úkol

Odpovědi

Otázky

Samostatný úkol

Další zdroje

Pro zájemce

Úkol k zamyšlení

Název: **Multikulturní aspekty sociální péče**

Autor: **Mgr. Lubomír Nenička, Ph.D.**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné

Určeno: studentům SU OPF Karviná

Počet stran: 140

Recenzenti: doc. Ing. Eva Sikorová, CSc.
Mgr. Ivona Buryová, Ph.D.

Tiskárna: Profi-tisk group s.r.o.

Náklad: 50 ks

ISBN **978-80-7510-363-5**

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.